

Дорогі читачі журналу «Світогляд»

Пишу я ці рядки 22 лютого 2026-го. У цей день, який в народі називається «*прощеною неділею*», прийнято просити пробачення один у одного за всі образи – і явні, і надумані. Дотримуючись цієї традиції, я прошу пробачення у тих наших авторів, які прислали свої статті до «Світогляду», але з різних причин вони не були опубліковані. Ми й надалі з вдячністю будемо приймати ваші статті і намагатимемося досягати порозуміння у випадках, коли деякі з них можуть (на наш погляд) впливати навіть негативно на формування світогляду нашого суспільства.

Закінчилася зима 2025–2026 років. Зима була сувора, багата на кровопролитні події і на фронті, і в тилу. Та все ж маємо сподівання на досягнення хоча б тимчасового весняного примирення у цій страхітливій війні і живе у нас надія на тепле літо, яке хоч трохи применшить біль через втрати рідних та близьких людей, через знищені міста та села. Все це – російсько-українська війна, тема якої у цьому випуску «Світогляду» є основною.

А наразі наближається 8 березня – Міжнародний жіночий день, відзначення якого було започатковано більше 100 років тому за ініціативи німецької політичної діячки **Клару Цеткін**. У 1977 році ООН визнала це свято міжнародним. В Україні цей день – офіційне державне свято, але через воєнний стан вихідного дня не передбачено. Я з приємністю згадую минулі традиційні вітання жінок з нагоди цього свята, коли у повітрі витала любов та повага до жінки. Прикро, але ми втрачаємо цю святкову ауру і через війну, і через інші причини. А жаль! Жінка в українському родинному колі відіграє винятково важливу роль як мати та берегиня цього кола. Чекаємо відгуків на це питання представників «сильної» статі роду людського.

А я хочу нагадати читачам «Світогляду» про премію L'OREAL-UNESCO «Для жінок в науці» 2025 року. Журі з присудження цієї престижної премії визначило 10 українських науковиць, чії дослідження та завзяття рухають науку вперед. Це:

Олеся Кучерів,

докторка філософії зі спеціальності «Хімія», наукова співробітниця хімічного факультету КНУ ім. Т. Шевченка;

Маргарита Скиба,

докторка технічних наук, професорка кафедри «Технологія неорганічних речовин та екології»;

Олеся Кулик,

кандидатка хімічних наук, доцентка; заступниця директора Інституту хімії функціональних матеріалів НТК «Інститут монокристалів» НАНУ, старша наукова співробітниця відділу люмінесцентних матеріалів та барвників ім. Б.М. Красовицького;

Ольга Максакова,

кандидатка фізико-математичних наук зі спеціальності «Фізика твердого тіла», старша дослідниця, доцентка ННІ «Фізико-технічний факультет» ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Тетяна Думич,

кандидатка біологічних наук, доцентка кафедри гістології, цитології та ембріології ДНП «ЛНМУ імені Данила Галицького»;

Христина Іванюк,

докторка технічних наук, доцентка кафедри електронної інженерії Національного університету «Львівська політехніка»;

Альона Ловська,

докторка технічних наук, професорка кафедри інженерії вагонів та якості продукції, «Український державний університет залізничного транспорту»;

Ольга Капуш,

кандидатка хімічних наук, старша дослідниця зі спеціальності «Прикладна фізика та наноматеріали»;

Ольга Михайленко,

докторка фармацевтичних наук, доцента кафедри фармацевтичної хімії, «Національний фармацевтичний університет», Харків;

Наталія Фінюк,

докторка фармацевтичних наук, доцента кафедри фармацевтичної хімії, «Національний фармацевтичний університет», Харків.

А лауреатками стали:

Маргарита Скиба, докторка технічних наук, професорка кафедри «Технологія неорганічних речовин та екології», Установа???

Тетяна Думич, кандидатка біологічних наук, доцентка кафедри гістології, цитології та ембріології ДНП «ЛНМУ імені Данила Галицького»;

Ольга Капуш, кандидатка хімічних наук, старша дослідниця зі спеціальності «Прикладна фізика та наноматеріали», Установа???

Від імені редколегії та редакції «Світогляду» вітаю призерок та лауреаток з престижними нагородами та бажаю нових звершень на науковій ниві. ■

З повагою,
Ярослав Яцків

Тетяна Думич

Ольга Капуш

Маргарита Скиба

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І АСТОЛЬФ ДЕ КЮСТІН: НЕЙМОВІРНИЙ ПЕРЕГУК ІДЕЙ, ДУМОК І ВІДЧУВАНЬ УКРАЇНСЬКОГО КОБЗАРЯ ТА ФРАНЦУЗЬКОГО МАРКІЗА

Володимир Мельниченко
доктор істор. наук,
академік НАПН України,
лауреат Національної премії
України імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Це справді неймовірна історія про схожість міркувань *Тараса Шевченка* з людиною, котру він особисто знати не знав і навіть ніколи не згадував, поготів з людиною іншої ідентичності. Але нам знати не тільки цікаво, а, сказати б, і важливо, бо ще в позаминулому столітті маловідомий сучасникам *Астольф де Кюстін* говорив правду, порівняльну з Шевченковими присудами Московщині, про країну, в якій йому «мертві здавалися вільнішими від живих».

Екзистенційно надважливі постулати не старіють, але, говорячи словами Аристотеля, відоме насправді – відоме небагатьом.

Та про все по чину.

Астольф де Кюстін:

«Я зобразив Росію такою, якою вона є»

Маркіз Астольф Луї Леонор де Кюстін (1790–1857) – французький аристократ, письменник, мандрівник. Його дід – генерал *Адам Філіп де Кюстін* – командував Рейнською республіканською армією, а батько – *Арман Луї Філіп Франсуа де Кюстін*, – блискучий дипломат, уже в 22 роки призначений урядом короля *Людвіка XVI* послом до герцога Брауншвейзького. Обоє аристократів, які стали на бік Французької революції, вона їй гільйотинувала в 1793–1794 роках, і це стало кращою рекомендацією для маркіза Астольфа де Кюстіна при дворі *Миколи I*, коли 49-річним він прибув у Петербург, де неодноразово зустрічався з імператором. Навіть записав таке: «Дякуючи частим прилюдним бесідам із государем я завів знайомство з багатьма людьми. Побачивши, що я став предметом особливої прихильності з боку повелителя, вони кидаються мені на шию». Утім через кілька років Микола I, познайомившись із книгою маркіза «Росія в 1839 році», жбурнув її на підлогу зі словами: «Моя вина: навіщо я говорив із цим негідником!» А що він міг інакше сказати, прочитавши, наприклад, таке про своє правління: «Тут власним життям розпоряджається тільки монарх: доля, могутність, воля цілого народу – все знаходиться в руках однієї людини» або: «Росіяни рівні, але не перед законами, які не мають в їхній країні зовсім ніякої ваги, а перед капризом самодержця»

Хіба можна тут не згадати Шевченкові рядки:

**О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж такі люди, не собаки!**

До речі, маркіз де Кюстін через півтора десятиліття, коли вже вийшло п'ять видань його книги, навіть зізнався, що *«успіху книги чимало сприяв гнів імператора Миколи I»*.

Уперше маркіз де Кюстін здійснив подорож у 1811–1822 роках, побувавши в Англії, Шотландії, Швейцарії, Італії. Про ці подорожі він видав книги 1830-го й 1835 року, а затим 1838-го опублікував дорожні замітки про відвідання Іспанії. Крім того, написав низку світських романів, виступав із публікаціями на театральньо-драматичному й белетристичному поприщах.

Але всі ці достойні труди належали своєму часові, а в пам'яті майбутніх поколінь залишилася книга де Кюстіна «La Russi en 1839» («Росія в 1839 році»). Монархіст за переконаннями, маркіз вирушив до абсолютистської Росії, сподіваючись знайти в ній запоруку порядку й спокою усесвітнього масштабу. За три місяці він повернувся на батьківщину рішучим противником абсолютної монархії і переконаним прихильником представницького правління: *«Ідучи з наміром отримати від самодержавного уряду нові аргументи проти деспотизму, я був вражений злочинами самодержавства, тобто тиранії»*.

Астольф де Кюстін прибув до Петербурга через Фінську затоку на пароплаві «Микола I» на початку липня 1839 року. Через місяць він відвідав Москву, затим – Нижній Новгород, а вже у вересні вирушив із Москви через Петербург у Берлін, куди прибув на початку жовтня. Можна тільки дивуватися, що за такий короткий час іноземець не лише повністю розчарувався у самодержавному правлінні, а й науково точно визначив його ментальні згубні пороки, викристалізував системні характеристики миколаївської Росії: *«це безживне тіло, колос... , усі члени якого знемагають, однаково позбавлені сили!»* Звісно, наївно було б думати, що француз перед мандрівкою до Росії не зібрав доступних йому відомостей. Досить сказати, що він ознайомився з «Історією держави Російської» *М.М. Карамзіна*, наскрізь пронизаною звеличенням московитської монархії. Нагадаю, що в містерії «Великий льох» (1845) Шевченко залишив щодо цієї праці вкрай іронічні слова: *«Дивись, які! Карамзіна, / Бачиш,*

прочитали!». Поет обурювався тим, що історію Київської Русі Карамзін пояснював московською державністю, й убивчо затаврував його в «Щоденнику» (1857) *«придворним історіографом»*.

Але робить честь де Кюстіну саме те, що він самостійно занурився в історичний смисл сучасного йому російського життя і так само самостійно зробив висновки та передрікання зі своєї найвідомішої мандрівки, у тому числі про майбутню «жахливу революцію» у Росії: *«У народі, який так довго пригнічують, пристрасті довго киплять, перш ніж відбудеться вибух; небезпека час від часу наближається, зло не відступає, можливо, навіть наші внуки не побачать вибуху, але ми вже сьогодні можемо передрікти, що він неминучий, хоча й не знаємо, коли саме він відбудеться»*. Нащадки де Кюстіна побачили й відчули катастрофічні російські революції...

Немає сумніву, що сам де Кюстін усвідомлював історичне призначення свого відвідання Росії, зокрема й для «майбутньої долі світу». Найпереконливіше свідчить про це його передмова до другого видання книги в Парижі (1843):

«Я об'їхав більшу частину цивілізованого світу й під час цих мандрівок усіма силами намагався пізнати таємні пружини, що рухають життям імперій. Росіяни залишаються мною незадоволені, але в глибині душі вони мені пробачать – цього усвідомлення мені досить. Кожен росіянин, якщо він порядна людина, підтвердить, що коли я і припустився, за браком часу, помилок у деталях, у цілому я зобразив Росію такою, якою вона є».

Скажу більше, коли розпочалася Кримська війна 1853–1856 років і чимало пороків Росії, названих автором, стали явними, вийшло п'яте видання книги (1854 р.), у передмові до якого де Кюстін написав, що *«хоче бути почутий усім світом і тому вирішив випустити дешеве видання книги, видання для народу»*. Характерно, що тоді він назвав її «La Russi», протиставивши позачасову Росію світові.

Погодьтеся, що цей вчинок, який концептуально вписується у Шевченкове світобачення, викликає повагу:

**Все покажем! тільки дайте
Себе в руки взяти.
Як і тюрми муровати,
Кайдани кувати,
Як і носити!.. і як плести
Кнути узловати –
Всьому навчим...**

На мій погляд, найсильніше та найвиразніше висловився про Кюстінів твір *О.І. Герцен*, який назвав його «найцікавішою і найрозумнішою книгою, написаною чужинцем про Росію». У щоденнику Герцен зізнався: «Тяжке враження від цієї книги для росіянина, голова схиляється на груди, а руки опускаються; і тяжко від того, що відчуваєш страшну правду, і прикро, що чужий доторкнувся до болючого місця». І ще: «Книга ця для мене ніби тортури, як камінь, привалений до грудей; я не дивлюся на його промахи, основа його переконань вірна. І це страшне суспільство, і ця країна – Росія».

Не можна погодитися з *М.В. Гоголем*, котрий бачив у книзі де Кюстіна лише «розчинену ненависть» до Росії, мовляв, той «видав свої записки з тим саме, щоб показати Європі з дурного боку Росію».

За словами маркіза, він остаточно визначився в процесі знайомства з невідомою країною: «Чим ближче спізнавав я страшну й дивовижну державу..., тим ясніше розумів місію, покладену на мене випадком». У передмові до вже згаданого другого видання книги він оприлюднив своє розуміння цієї місії: «Мені здавалося, що, кажучи правду про Росію, я зроблю нову та відважну річ: досі боязнь та користь диктували мандрівникам перебільшені похвали, ненависть надихала на брехню; я не боюся а ні тої, а ні другої пастки».

Тож, річ не в тім, що маркіз запевняв читача: «Свою розповідь я вів без особистої ненависті». Річ у тім, що, судячи з історичних підтверджень у часі правоти маркіза, він таки був або намагався бути чесним, об'єктивним, усвідомлюючи, що існують «дві нації – Росія, як вона є, і Росія, якою її прагнуть представити перед Європою». Тому здебільшого зміг описати Росію, якою вона справді була.

Ключовий висновок, вивезений маркізом із Росії, прозвучав так: «Росіяни ще не можуть вважатися людьми цивілізованими. Це татари у воєнному строю – і не більше». Поготів, що, «в такій країні, як Росія, варварство носить в повітрі». У іншому місці про те саме: «Російська цивілізація... скидається на варварство. Росія є воюючим суспільством, її сила не полягає в ідеях, вона є у війні, отже у хитрощах і жорстокості».

Судить самі...

Михайло Слабошпицький: «Це Кюстінів вирок»

Щодо сучасних московських тлумачів антиросійської книги французького маркіза, то найвагомим аргументом є, здається, твердження, що, мовляв, «Кюстін дуже різний». Справді, француз не приховував своїх симпатій, якщо вони виникали. Навіть заявив, що книга «повна похвальних спостережень, які роблять ще суворішими зауваження осудливі». Скажімо, маркіз неодноразово любувався російськими селянами¹, відзначав їхню заповзятливість, уміння виживати в непростих умовах, а ще – співати. Та найголовніше полягає врешті-решт у Кюстіновому висновку з його доброзичливого ставлення до впокореного російського народу: «Тяжке враження, що не залишає мене з тих пір, як я живу в Росії, посилюється від того, що все говорить про природні здібності пригніченого російського народу². Думка про те, чого б він досяг, якби був вільний, доводить мене до шаленства».

Зібрані докупи спостереження й висновки виплеснулися в нищівних рядках:

«Я не засуджую росіян за те, які вони є, але я засуджую в них претензії видаватися тими самими, що й ми. Вони ще зовсім некультурні. Це не позбавляло б їх надії стати такими, якби вони не були поглинуті бажанням по-мавпячи наслідувати інші нації, висміюючи в той же час, як мавпи, тих, кого вони наслідують. Мимоволі спадає на думку, що ці люди втрачені для первісного стану і не придатні для цивілізації».

З власного життєвого та наукового досвіду знаю, що в атмосфері кожної країни розлита щось невидиме й невідчутне на дотик, але важливе для людської душі, яка до неї притулилася. Для високої правди історичного дослідження, навіть подорожньої розповіді, украй важливо виявити й відтворити цей національний феномен, і маркіз де Кюстін блискуче здійснив це, точно назвавши синтетичну для всієї Росії ознаку – страх: «У Росії усе печально подвійне – від страху влади і від відсутності сонця!..» Зауважу, що француз буквально сприймав Росію як північну, холодну країну, в якій полюс недалеко від Петербурга, а «Сибір починається від Вісли...». Та про крижаний страх у нього сказано невідпорно: «У Росії страх замінює, точніше, па-

¹ На це звернув увагу М.В. Гоголь, який у «Вибраних місцях із листування з друзями» наголосив, що де Кюстін «не міг приховати подиву свого, побачивши простих мешканців сільських хатин наших».

² М.В. Гоголь у начерку «Роздуми Мазепи» (приблизно 1834 рік) виснував, що російський народ, «власне належний Петру, здавна принижений рабством і деспотизмом, скорявся, хоча й з ремством».

ралізує думку... Щоб там не казали короткозорі законодавці, страх ніколи не зможе стати душею організованого суспільства, бо він не створює порядку, а тільки прикриває хаос». Згадаймо до речі Шевченкове: «Страшно впасти у кайдани, / Умирати в неволі...».

Отже, маркіз справедливо вважав, що там, де панує страх, немає місця для щастя: «У Росії, по-моєму, люди обділені справжнім щастям більше, ніж у будь-якій іншій частині світу. У себе вдома ми також не відчуваємося щасливими, але ми знаємо, що щастя залежить од нас самих; у Росії щастя неможливе зовсім».

А. де Кюстін. Малюнок невідомого художника. 1820-і рр.

Це моторошне відкриття боліло йому, лякало його й виплеснулося в остаточний підсумок його знайомства з Росією 1839 року: «Тільки проживши в цій пустелі, де немає спокою, у цій тюрмі без продишу, починаєш відчувати всю свободу, надану народам в інших країнах Європи, який би там спосіб правління не був прийнятий... У Росії, не втомлююся повторювати, свободи немає ні в чому. Побачивши на власні очі цю країну, будь-хто буде радий жити в будь-якій іншій країні. Завжди корисно знати, що існує на світі держава, у якій немислиме щастя, бо за самою своєю природою людина не може бути щаслива без свободи».

Наш сучасник **М.Ф. Слабошпицький** справедливо й точно резюмував: «Це Кюстінів вирок».

Французький маркіз був далекий від історичної долі Малоросії у лещатах імперії. Утім саме він, як відомо, уперше заявив, що Росія «за всієї її неосаяжності – не що інше, як тюрма, ключ від якої у руках імператора».

Тобто треба розуміти, і «тюрма народів», які її населяли. Лише Шевченко вповні розкрив у геніальному сарказмі справжню трагедію багатонаціональної самодержавної імперії:

**У нас же й світа, як на те –
Одна Сибір неісходима,
А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
Од молдованина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!..**

Нагадаю співзвучну жорстку максиму з книги «Росія в 1839 році»: «Мовчання править життям і паралізує його». Астольф де Кюстін добре розумів особливу небезпеку внутрішніх вибухових проблем багатоплемінної Московщини: «Уявіть собі вирування республіканських пристрастей (адже при російському імператорі панує удавана рівність) у тиші деспотизму – застрашливе сполучення, особливо у світлі того майбутнього, яке воно передрікає світові. Росія – щільно закупорений казан з окропом, причому стоїть він на вогні, що розгорається все сильніше й сильніше. Я боюся, щоб він не вибухнув. І не я один боюся».

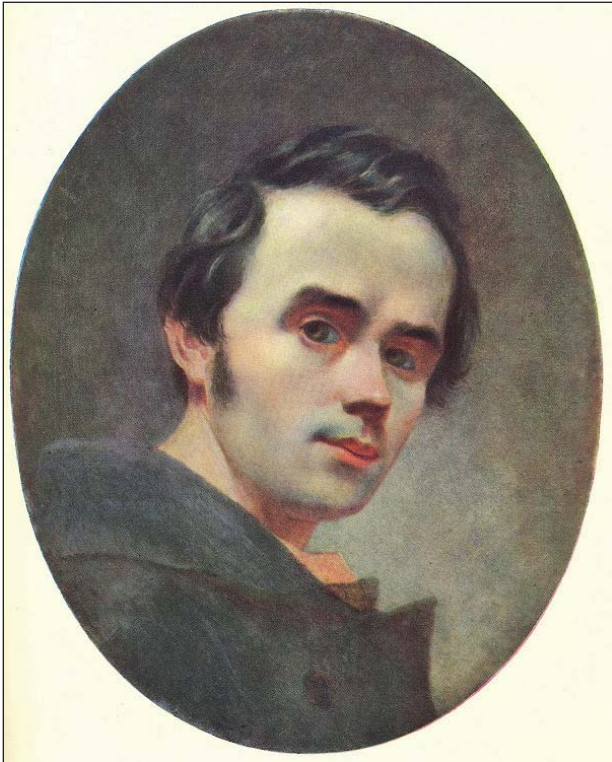
Той окріп ошпарив уже на смерть мільйони людей і продовжує кипіти...

Чи знав Тарас Шевченко про книгу А. де Кюстіна «Росія в 1839 році»?

Поява в цьому драматичному Кюстіновому контексті постаті Шевченка, на мій погляд, є природною. Справді, давно відомі припущення, що в Москві Шевченко ознайомився зі змістом книжки де Кюстіна через **О.М. Бодяньського**, хоча це не перевіряється документами. Утім у коментарях до поеми «Сон» (1844) у першому томі Повного зібрання творів Шевченка (2001) зауважено, що в безжальних і точних рядках про дружину Миколи І **Олександрю Федорівну** «не виключено... позначився опис імператриці в книжці де Кюстіна»³. Тим більше

³ Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...»: Гоголь і Шевченко : порівняльно-типологічні студії. Харків, 2001. С. 101.

що маркіз був удостоєний честі неодноразово зустрітися і розмовляти з нею, тобто міг роздивитися зблизка.

Т. Шевченко. Автопортрет. 1840 р.

Щоправда, це категорично заперечував видатний шевченкознавець **Ю.Я. Барабаш**, який вважав, що «не маємо жодних, бодай опосередкованих, свідчень знайомства поета з маркізовою книжкою». Саме про них – опосередковані свідчення, – бо документальних немає та й не буде, хочу нагадати.

Річ у тім, що в книзі де Кюстїна розповідалося про «надмірну худорбу» російської імператриці й про те, що нервові конвульсії спотворювали риси її обличчя, «примушуючи іноді навіть трясти головою». Де Кюстїн пояснював це наслідками потрясіння, спричиненого виступом декабристів у день коронації її чоловіка на царювання: «Вона ніколи не могла відійти від хвилювання, пережитого нею в день вступу на престол». Якщо бути точним, то йшлося про саме повстання декабристів, бо коронацію довго відкладали через нервову хворобу майбутньої імператриці, від якої вона страждала все життя. Заради справедливості зазначу, що де Кюстїн писав: «Імператриця надзвичайно елегантна і ... вся її фігура дихає незбагненою чарівністю. Вона більше, ніж імператриця, вона – жінка».

Нічого подібного в сатиричній Шевченковій поемі з елементами гротеску й мотивами трагедійності немає; поет був нещадний і до царя, і до цариці:

...аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає; обок його
Цариця-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще, на лихо, сердешне
Хита головою.
Так оце-то та богиня!
Лишенько з тобою.

Отже, Шевченко не потребував маркізових підказок в оцінці цариці, його могли зацікавити лише, можливо, несподівані точні характеристики її зовнішності.

Між іншим, де Кюстїн зізнавався, що «з усіх сил противиться симпатії, яку цар у нього викликає», тоді як у Шевченка ненависть до царя умонтовано на генному рівні – його порівняно з ведмедем, який виліз, «неначе з берлоги», «цар цвенькає», він «одутий, аж посинів, / Похмілля прокляте / Його мучило»⁴.

Важливо, що відомий історіософ, академік **В.М. Ткаченко** підтримав мій аналіз позиції французького маркіза: «Коли Астольф де Кюстїн в своїй книзі «Росія в 1839 році» ототожнював оточення царя – відірвану жменьку людей – з поняттям «народ», то український Кобзар, у трактуванні Володимира Мельниченка, знав ціну не тільки високопоставленим «пихатим, пузатим», а й дрібній «братії», у тому числі з українців у тій же самій Московщині».

**П'явки! П'явки! Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі.
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Україно!
Бездітна вдовице!**

Пам'ятаючи, що цей невігойний біль Шевченкового серця був ментально чужим французькому маркізу, продовжимо нашу тему.

Серед окремих миттєвостей, які спостеріг Кюстїн і озвучив О.М. Бодянський для Шевчен-

³ Докладно див.: Мельниченко В. «Нащо здалися вам царі?» Подроблиці Шевченкового життя. К. 2021. С. 522–527.

ка, могла бути розповідь про те, як Микола I тримався на людях: «Він завжди позує і тому ніколи не буває природним...», Кюстін стверджував, що цар носив корсет, аби «відтягнути шлунок і груди». У Шевченка про царя і царицю сказано коротко й убивчо: «Довгенько вдвох похажали, / Мов сичі надуті».

Звичайно, не відкидаю припущення деяких шевченкознавців, що царицю Шевченкові «можливо, доводилося бачити в Петербурзі й чути про неї розповіді К.П. Брюллова». Поготів царя. Так-то воно так, але до комедії «Сон», написаної невдовзі після зустрічі з О.М. Бодянським, поет жодного разу не згадав Миколу I та Олександрю Федорівну у своїх поезіях. Отже, не варто замовчувати версію, пов'язану з Астольфом де Кюстіном, а точніше – з його книгою.

Як усе-таки міг ознайомитися з твором французького маркіза Т. Шевченка? У серйозних історичних працях згадувано щоденник **М.І. Погодіна**, у якому є свідчення, що він читав де Кюстіна 1844 року, інколи разом з О.М. Бодянським. До речі, Погодін занотував у щоденнику: «Прочитав цілу книгу Кюстіна. В ній багато жакливого правди про Росію. За змалювання дій деспотизму, для нас непомітних, я готовий до землі вклонитися перед автором». У одному з щоденникових записів зазначено, що Бодянський розповів усе прочитане разом із Погодіним їхньому спільному знайомому. Цілком імовірно, що загальний зміст книжки де Кюстіна й окремі її сюжети він переказав і Шевченкові, що згодом опосередковано відбилося на сатирично-шаржованому портреті Миколи I та імператриці в комедії «Сон».

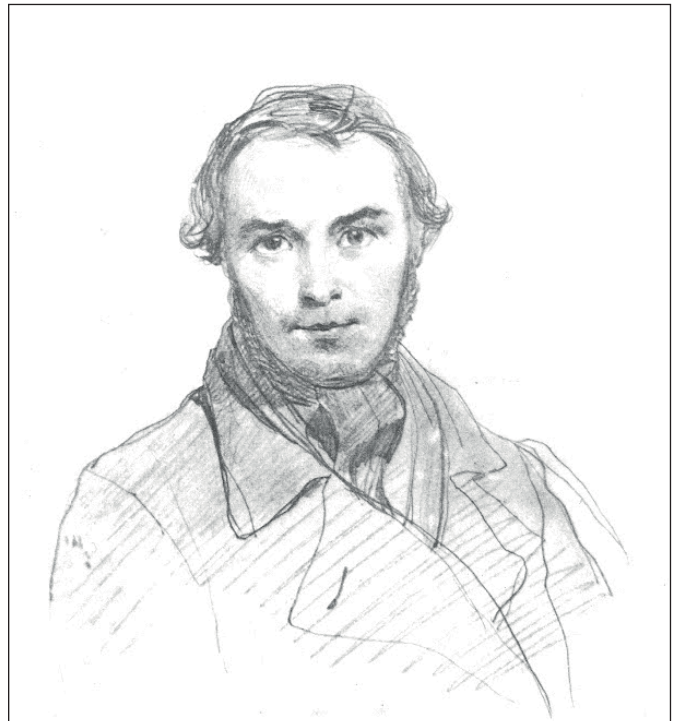
Проте ніхто не звертав уваги на те, що О.М. Бодянський читав книгу де Кюстіна з М.І. Погодіним аж у грудні 1844 року, тоді як автограф поеми «Сон» датовано 8 липня 1844 року. Отже, О.М. Бодянський міг розповісти Шевченкові про зміст книги тільки в лютому 1844 року, під час їхньої першої зустрічі в Москві, тобто менше ніж за п'ять місяців до написання поеми. Певно, так і було, бо важко навіть уявити, щоб фанатичний книголюб О.М. Бодянський не ознайомився з книгою маркіза де Кюстіна ще 1843 року, коли вона тільки-но з'явилася в Росії і про неї говорила вся московська еліта⁴.

Герцен пізніше згадував: «Я не знаю жодного дому, порядно утримуваного, де б не знайти

творів Кюстіна про Росію», а критик **П.В. Анненков** свідчив, що «книга читалася у нас повсюдно».

Дослідивши життя та творчість українця з Варви О.М. Бодянського, який називав себе козаком і досконало знав творчість Шевченка та вважав його поводитирем усіх українців⁵, не сумніваюся, що він обов'язково представив поетові книгу де Кюстіна, яка була тоді першорядною літературно-політичною сенсацією. Зовсім інша річ, що законослухняний і обережний імперський підданий О.М. Бодянський ніде й ніколи не згадував про це й, очевидно, просив і Шевченка вчиняти так само.

У Шевченковій poemі «Сон» є чимало рядків, співзвучних із Кюстіновими. Скажімо, саме француз писав про винятково неприємне враження від уславленої статуї Петра I в Петербурзі. Мовляв, чоловік на коні не є ні античним, ні сучасним, а якимось римлянином доби Людовіка XV. В одному з сучасних (!) російських коментарів до цих слів сказано, що «у своїй оцінці цього прекрасного мистецького твору... Кюстін виявився зовсім самотнім». Певно, про Шевченка коментатори навіть згадувати боялися, бо це ж у нього сконденсовано в убивчо-саркастичних рядках:

Т. Шевченко. Автопортрет. 1845 р.

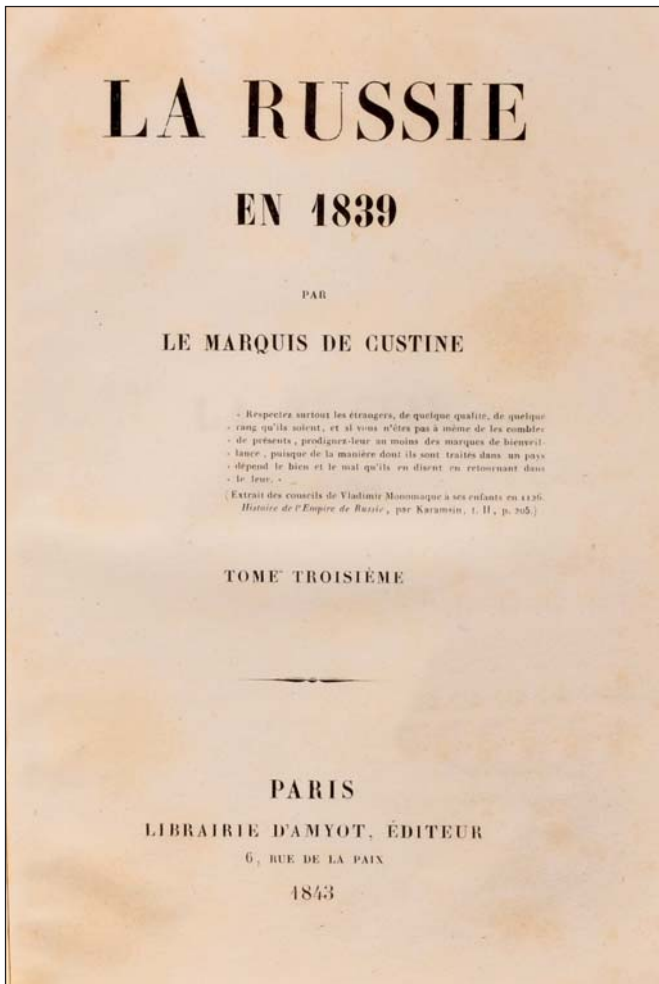
⁴ Перше видання книги «Росія в 1839 році» побачило світ у Парижі в травні 1843 року, і його було так швидко розпродано, що вже в листопаді того ж року вийшло друге видання тиражем 3 тис. примірників. У Росії книгу заборонили миттєво – 1 (13) червня 1843 року, але вона вже потрапила в країну й надалі завозилася нелегально.

⁵ Докладно див.: Мельниченко В. «На славу нашої преславної України»: Тарас Шевченко і Осип Бодянський. М., 2008. 560 с.

**А на коні сидить охляп,
У свиті – не свиті,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.**

І далі нищівне Шевченкове:

**...Руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати...**

Книга де Кюстіна, видана в Парижі 1843 р.

Цікаво, що де Кюстіна назвав усе бачене в царському оточенні комедією: *«Російський двір нагадує театр, у якому актори зайняті виключно генеральними репетиціями. ... Актори й театр безплідно проводять своє життя, готуючи, виправляючи й удосконалюючи суспільну комедію...»*. Жанр своєї поеми «Сон» Шевченко визначив як комедію на зразок «Божественної комедії» Данте, перша частина якої – «Пекло» – вийшла 1842 року в російському перекладі.

Привертає увагу схожість рядків у де Кюстіна й Шевченка про невські набережні: *«Набережні Петербурга належать до числа найпрекрасніших споруд у Європі...»* (де Кюстіна); *«А берег ушитий / Увесь каменем. Дивуюсь, / Мов несамовитий!»* (Шевченко). Звісно, Тарас Григорович знав згадані набережні незмірно краще від француза. Тобто, можливо, це порівняння малопереконливе. Зате значно більше вражає подібність сприйняття ними немилосердного царського ставлення до будівничих Петербурга: *«Земля вислизає з-під ніг, так що ж? Ми зробимо мостову з каменю і на ній зведемо наше пишне місто. Тисячі людей загинуть на цій роботі. Не біда! Зате ми будемо мати європейську столицю і славу великого міста»* (де Кюстіна). Стократ сильніше та гнівливіше писав у поемі «Сон» Тарас Шевченко, який знав набагато більше від де Кюстіна, зокрема, про загибель на будівництві Петербурга за часів Петра I десятків тисяч українських козаків:

**О царю поганій,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!**

Ці слова поет уклав у уста чернігівського полковника, наказного гетьмана **Павла Полуботка**, який 1723 року закінчив життя у Петропавлівській фортеці, але насправді Петербург зводився за часів **Івана Мазепи**. Таким чином, як справедливо зауважував **В.О. Шевчук**, будівництво столиці імперії виростає до узагальнення – Російська держава взагалі виростає значною мірою на українських кістках.

Цікаво, що **Р.М. Лубківський**, з яким мені пощастило говорити про твір де Кюстіна, свого часу слушно зауважив щодо скарг маркіза на відсутність у Росії жодного голосу протесту проти нелюдськості царського самовладдя:

«Так ось (Кюстіна цього не міг знати) такий голос знайшовся – в особі Шевченка. Його виклик самодержавству – і особиста ініціатива, і опосередкований протест людства проти загрози»

⁶ Цит. за: Посвята : літ.-мистец. зб. за ред. Р. Лубківського. Львів, 2003. С. 241.

⁷ Дзира Я. Творчість Шевченка і літопис Величка. Вітчизна. 1962. № 5. С. 191–192..

європейській світовій цивілізації. Те, що допитливі чужоземці, відвідавши Петербург, Москву, Нижній Новгород, кваліфікують, мов кошмар, Шевченко у поемі-видінні «Сон» трактує як сутність цілісної, фундаментально продуманої, глибоко закоріненої на історичну перспективу Системи. Система гноблення інородців, і насамперед українців, мала структуру, ідеологію, механізми. Найголовнішим із них для послідовного винародовлення українців царська імперія обрала комплекс малоросійства – слід завважити, довговічний і майже безвідмовний комплекс. Найстрашніше в цьому диявольському комплексі – здатність вгризатися в здорову національну плоть і плодити убивчі метастази антиукраїнськості»⁸.

Ми не знаємо, та й не дізнаємося, наскільки докладно й глибоко передав добросовісний **Осип Максимович** поетові зміст книги французького мандрівника, але напевне, що бентежний і чутливий поет одразу збагнув історичний феномен твору в контексті часу, відчув його антимиколаївську спрямованість, органічну суголосність основних висновків із його думами, наприклад із таким: «Коли сонце гласності зійде нарешті над Росією, воно висвітить стільки несправедливостей, стільки страхітливих жорстокостей, що весь світ здригнеться».

Важливо знати й пам'ятати, що Тарас Шевченко поважав Осипа Бодяньського й довіряв йому. Досить нагадати, що, задумавши видання «Живописної України», художник саме до нього звернувся в червні 1844-го щодо відповідного історичного тексту: «Я рисую тепер Україну – і для історії прошу вашої допомоги».

Збереглися свідчення того, що Шевченко особливо запам'ятовував цікаві сюжети розмов із Бодяньським у лютому 1844 року. Блискучим підтвердженням є побіжне знайомство поета у професора з «Літописом» **Самійла Величка** – найбільшого твору української історичної літератури XVII–XVIII століть. Шевченкознавець **Я.І. Дзира** ще понад 60 років тому стверджував, що у вірші «Чигрине, Чигрине...», написаному 19 лютого 1844 року в Москві, поет створив поетичну картину спустошеної Правобережної України певно під впливом знайомства з передмовою до Величкового літопису⁷.

Чутливий до цікавих історичних деталей, Шевченко міг узяти деякі штрихи в де Кюстіна. Та годі було б усерйоз думати, що французький

аристократ міг бути навчителем чи навіть підказувачем українського народного поета в осмисленні Росії. Скажімо, наївним є таке нинішнє твердження: «Шевченко повторив у поемі «Сон» одну з найважливіших тез маркіза про те, що деспотизм і тиранія – близькі родичі». Смішно покладатися на тезу про те, нібито національний Кобзар уперше дізнався про це в небезталанного француза й лише переказав його слова! Не випадково І.М. Дзюба і М.Г. Жулинський особливо відзначили історично чітку поезію поета щодо царів, деспотизму, тиранії: «Шевченко зробив царя і царицю об'єктом комедії («Сон») і сказав на адресу російських царів страшні, немислимі тоді слова: «Кати! кати! людоїди!». Сьогодні нам навіть важко уявити всю міру безстрашності такої думки, таких слів для того часу. Як і ту політичну мудрість, що була для цього потрібна». Так от, український Кобзар не позичав у французького маркіза ні мудрості, ні безстрашності, не кажу вже про геніальність.

О. Бодяньський. 1870-і рр.

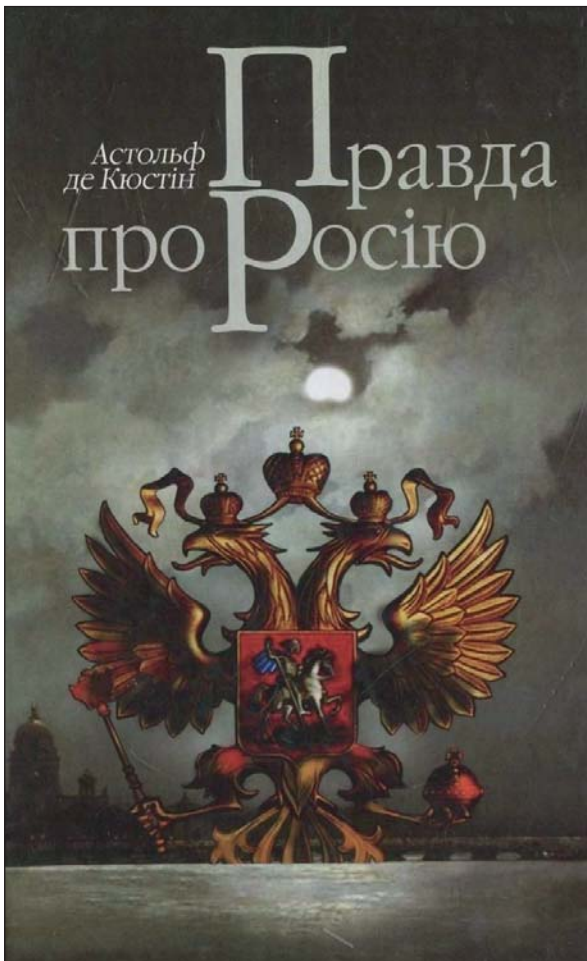
Тож ідеться лише про співзвучність ідей і думок, яка виявляє серцевинну присутність Шевченка в історичній епосі та його дивовижну чутливість до загрози Росії-Московщини, передусім щодо України:

⁸ Кюстін Астольф де. Правда про Росію : подорожній щоденник. К., 2009.

України далекої,
Може, вже немає.

.....
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море...

У цьому духовному просторі навіть уявити не можу, що Шевченко ніде, ніколи, нічого, ні від кого не чув про незрівнянну книгу де Кюстіна «Росія в 1839 році». Здогадна версія про те, що про неї розповів О.М. Бодянський у лютому 1844 року в Москві, видається мені важливою для подальшого розроблення. Цікава, дражлива й спонукальна для поета інформація, на мій погляд, емоційно-незримо спурхнула над віршем «Чигрине, Чигрине...», написаним у Москві 19 лютого 1844 року, а затим проросла в поемі «Сон».

Книга, що побачила світ у київському видавництві
«Ярославів Вал» 2009 р.

На завершення нагадаю, що більш як півтора десятиліття тому книга де Кюстіна в скороченому вигляді побачила світ в опрацюванні **О. Мерчанського**⁸. Уже згадуваний М.Ф. Слабошпицький, який написав післямову до неї, назвав цей твір своєрідним експозе Кюстінової праці «Росія в 1839 році»: «У ній викладено найпромовистіші епізоди й найважливіші ідейні моменти книги, перемежовані коментарями упорядника й автора передмови Дмитра Донцова». Зокрема, Донцов сформулював важливий висновок, що зовнішньою політикою Росії керує «внутрішній потяг орди завойовувати, підбивати інші народи, красти, мордувати, грабувати і панувати», зазначивши далі: «Такі думки викликає епохальна книга маркіза де Кюстіна». За словами Слабошпицького, це «книга, що пережила свій час».

Саме так! І тому нарешті необхідно видати повний переклад українською мовою книги маркіза Астольфа де Кюстіна «Росія в 1839 році» (звісно, з оригіналу, а не з російського видання) з новітніми докладними науковими коментарями.

Астольф де Кюстін: «Багато пересудів у Росії викликає талант Брюллова»

На жаль, у бібліографічних описах і літописах життя Шевченка ніколи не згадують і не використовують інформацію з книги де Кюстіна, хоча, зважаючи на їхні віртуальні перетинання в абсолютно реальних місцях і ситуаціях, а також окремі важливі співпереживання, вона може бути цікавою і цінною.

Нагадаю, що 1839-го, коли Кюстін улітку відвідав Петербург, Шевченко перебував у ньому, на початку червня подав прохання про видачу квитка на вільне проживання в місті як учневі Академії мистецтв і того ж року був нагороджений першою срібною медаллю за успіхи в навчанні.

Між іншим, Астольф де Кюстін описав, як він у вересні 1839 року «докладно оглянув Академію живопису», хоча насправді скільки-небудь ґрунтового знання про неї не виявив. Утім залишив цікавий запис: «Пройшовшися численними майстернями, знайшов я непоганих пей-

⁸ Кюстін Астольф де. Правда про Росію : подорожній щоденник. К., 2009.

⁹ Ішлося про оперу Дж. Меєрбера «Роберт-Диявол» (1831).

¹⁰ Оперу Дж. Меєрбера

¹¹ У книзі де Кюстіна прочитав його власне формулювання вищого морального закону: «Я надто добре знаю: земля не те місце, де торжествує вища справедливість. Проте основний закон залишається непорушним, зло завжди зло, незалежно від його наслідків: губить воно народ чи звеличує, приносить людині щастя чи безчестя, вага його на терезах вічності незмінна». Мені симпатична людина з такими моральними устоями.

зажистів; їхні композиції вирізняються уявою і навіть вдалими кольорами. Особливо милувався я картиною п-на Воробйова, на якій зображено Санкт-Петербург літньої ночі: це красиво, як сама природа, поетично, як сама правда». Ішлося про вихованця Академії мистецтв, професора, живописця **М.Н. Воробйова** (1787–1855), який очолював в Академії клас пейзажного живопису. Його учнем був, зокрема, Шевченків друг **В.І. Штернберг**, а Тарас Григорович 1841 року відвідував у досвідченого педагога клас лінійної перспективи – у повісті «Художник» писав про «тямуций прекрасний курс лінійної перспективи нашого професора Воробйова».

МИХАЙЛО
СЛАВОШПИЦЬКИЙ

Післямова

КНИГА, ЩО ПЕРЕЖИЛА СВІЙ ЧАС

МАРКІЗ АСТОЛЬФ ДЕ КЮСТІН ПРО РОСІЙСЬКИЙ
ДЕСПОТИЗМ БЕЗ ГРИМУ Й ПРО РОСІЙСЬКУ МЕН-
ТАЛЬНІСТЬ

Якщо викладені мною факти неправдиві,
нехай їх одкидають, якщо зроблені мною
висновки помилкові, нехай їх заперечують:
немає нічого простішого, але якщо правда
переважає в моєму творі, то дозволяє мені вважати,
що я досяг своєї мети, яка полягала в тому,
щоб показати недугу,
розбудити здорові уми шукати ліки.

Астольф де Кюстін

Лише істина може спричинити такий гнів:
якби всі подорожани світу об'єдналися для того,
щоб написати, що Франція – країна, населена дурнями,
то їхні книги викликали б у Парижі тільки сміх:
для того, щоб поранити, удар повинен бути точний...

Амійо

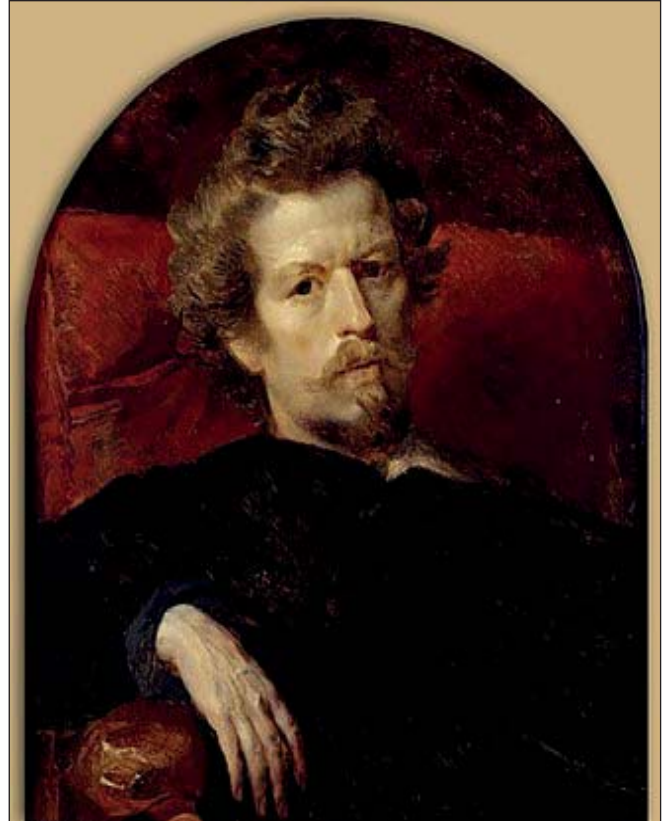
222

Початок післямови Михайла Славошпицького до
київського видання книги.

Окремі рядки присвятив Астольф де Кюстін учителю Шевченка **К.П. Брюллову**: «Багато нересудів у Росії викликає талант Брюллова. Кажуть, що своїм «Останнім днем Помпеї» він наробив галасу в самій Італії. Величезне це полотно становить нині гордість російської школи в Санкт-Петербурзі».

Не проминув автор зібрати відомості й про божемне життя **К.П. Брюллова**: «Як кажуть, життя своє він проводить більше в пиятиках, ніж у трудах; я його не стільки засуджую, скільки жалію. Усі засоби тут годяться, аби зігрітися; у Росії вино – заміна сонця».

Це вже суголосно з оцінкою Шевченкового біографа **М.К. Чалого**, який писав, що, навчаючись у Академії, Тарас занурився «у світські насолоди й артистичні гульбища... від яких не міг утриматися і сам великий учитель його, ідол академічної молоді Брюллов».

Карл Павлович Брюллов

Шевченко Т. Копія з картини Брюллова К.
Сон бабусі та онуки. Акварель, 1839–1840

Якраз тоді Шевченко в іпостасі улюблено-го учня Брюллова навіть жив у його майстерні. Чим він насправді займався почуємо від самого Тараса Григоровича:

«І що ж я робив? Чим займався в цьому святині? Дивно подумати. Я займався тоді написанням малоросійських віршів... У затінку його витончено-розкішної майстерні... переді мною мелькали мученицькі тіні наших бідних гетьманів. Переді мною розстелявся степ, усяний курганами. Переді мною красувалася моя прекрасна, моя бідна Україна... Покликання і нічого більше».

У 1839-му Шевченко вже закінчив поему «Катерина», написав вірші «Перебендя», «Тополя», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», що ввійшли до першого «Кобзаря», виданого 1840 року в Петербурзі. На мій погляд, якби де Кюстін побував у місті за рік-два, то він обов'язково, неодмінно би почув про молодого українського Кобзаря й закарбував його ім'я у своїй книзі.

Як не дивно, вони могли зустрітися в 1839-му. Та ця незустріч лише драматизує сучасні роздуми над історичним суголоссям ідей, думок і відчужень, а ще – побутових віртуальних перетинань двох особистостей.

Тарас Шевченко:

«Меєрбер підніс мене на сьоме небо»

Скажімо, залишився не поміченим такий історико-культурний візерунок. Маркіз де Кюстін із великим пієтетом писав: «Для любителя мистецтва імператорська капела варта того, щоб заради неї одної здійснити подорож у Петербург!» Звісно, француз не мав інформації про те, що Придворна співацька капела поповнювалася здебільшого українцями, у ній співав і **Г.С. Сковорода**, а її директором і диригентом у 1796–1825 роках, тобто за життя де Кюстіна, був українець із Глухова **Д.С. Бортнянський**. Так само, стверджуючи, що «російський народ музикальний, цього не можна піддати сумніву, почувши його церковний спів», маркіз і гадки не мав, що, за свідченням відомого мандрівника й письменника XVII століття **Павла Алеппського**, московити, не знаючи музики, співали наздогад – низьким, грубим і протяжним голосом, котрий неприємно вражав слух. Натомість український церковний спів, за словами того самого Павла

Алеппського, «линув із самого серця», тобто багатоголосний партесний український спів завоював усю Росію.

Але тут – про інше: «Я слухав (Капелу. – **В.М.**), – зізнавався де Кюстін, – не сміючи перевести подих, і думкою закликав нашого вченого друга Меєрбера для пояснення всіх красот... Він зрозумів би їх і надихнувся б ними». Відразу згадалося мені, що в Шевченковому «Щоденнику» кілька разів трапляється прізвище знаменитого французького оперного композитора **Джакомо Меєрбера** (1791–1864). Скажімо, 29 жовтня 1857 року поет записав, що в Нижньоюновгородському театрі «слухав між іншим увертюру з «Роберта» Меєрбера⁹ в антракті якоїсь кривавої драми». І далі дуже цікаво: «Чи можливо двадцятиінструментним, до того ж нетверезим, оркестром виконувати яку б то не було увертюру? А тим більш увертюру «Роберта» Меєрбера? Прости їм, не знають, що роблять».

Як їдко висловив Шевченко невдоволення грою оркестру і як тонко й красиво передав захоплення Дж. Меєрбером!

А 1 грудня 1857 року поет згадав віртуозну гру на фортепіано нового знайомого, музиканта-аматора **С.П. Татарінова**: «Він зіграв кілька номерів із «Пророка» і з «Гугенотів»¹⁰ Меєрбера і підніс мене на сьоме небо».

Не залишається жодних сумнівів у ставленні Шевченка до композитора – Кюстінового співвітчизника, якого той захоплено згадав.

Астольф де Кюстін:

«Я краще втрачу дружбу росіян...»

У записі від 1 липня 1857 року в Шевченковому «Щоденнику» є така згадка: «1839 року відвідав я петергофське свято..., супроводжував я... свого великого вчителя Карла Павловича Брюллова». На тому щорічному святковому гулянні за участі царя й цариці, дворцевої знаті та ряджених представників народу побував і щойно прибулий де Кюстін, який присвятив розповіді й роздумам про нього чимало сторінок, особливо захоплюючись різнобарвними вогнями ілюмінації: «У петергофському парку можна проїхати мильо, не побувавши двічі на одній і тій самій алеї; уявіть же собі цей парк у вогні!.. Мені передавали, що тисяча вісімсот чоловік запалюють за тридцять п'ять хвилин усі

¹² Йшлося про Зимовий палац у Петербурзі, у якому наприкінці 1837 року сталася сильна пожежа. За два роки його було відновлено. Будівельні роботи в московському Кремлі тривали більш як десять років.

вогні парку... Треба мати багату уяву, щоб намалювати словами чарівну картину ілюмінації». І ще: «У цій льодовій країні... ілюмінації схожі на пожежі». Нагадаю, як у Шевченка: «Смеркалося... огонь огнем кругом запалало».

Утім аналіз іронічно-їдкого француза дав змогу й тут розкрити зворотний бік урочистостей: «Свято в Петергофі треба розглядати з двох різних точок зору – матеріальної і моральної¹¹; одне й те саме видовище, якщо досліджувати його в цих двох аспектах, справляє різне враження... Як декорації, як живописне змішування людей різних звань, як огляд розкішних і незвичайних костюмів свято в Петергофі вище від усяких похвал. Але даремно шукав я серед шести-семи тисяч представників цієї фальшивої російської нації, що товпилися у палаці в Петергофі, хоча б одне веселе обличчя; коли живуть у фальші, не сміються... Я краще втрачу дружбу росіян, але не втрачу свободи мислі, що дозволяє мені судити про їхні хитрощі та прийоми, які вони застосовують, аби обманути нас і обманюватися самим».

Особливо обурило де Кюстіна те, що під час бурі потонуло кілька барж із людьми, які поспішали морем із Петербурга на свято, проте «ніхто не дізнається правди, газети не писатимуть про нещастя, що означало б гудити імператора». Переконавшись у своїй правоті, маркіз за якийсь час записав, що в будь-якій іншій країні, тим більше у Франції, така трагічна подія неминуче опинилася б у центрі уваги преси й громадськості: «А тут – нічого!!! Панує мовчання, яке страшніше за саму біду!». Так маркіз де Кюстін знову викрив аморальність російської влади: «Незважаючи на велике нещастя, помпезне святкування пройшло цілком «нормально», неначе нічого не сталося».

Урешті-решт убивчий висновок де Кюстіна був такий: «Одним словом, у Петергофі, як і скрізь, не вистачає свободи».

Згадайте у Тараса Шевченка:

**Підніжки царській, лакеї
Капрала п'яного! Не вам,**

**Не вам, в мережаній лівреї,
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статъ
І за свободу! Розпинать,
А не любить ви вчилися брата!**

Астольф де Кюстін:

«Дорога виявилася жахливою...»

Шевченко не оминав невиходних тем – москалів й дороги. Особливо часто писав про москалів, але тут нагадаю про дороги. У «Прогулянці із задоволенням та не без моралі» Тарас Григорович зі знанням справи розповідав: «На кожному кроці або баюра повна рідкої грязюки, або деревний корінь, як колода, простягся поперек дороги і чекає, як би доброму чоловікові колесо поламати, чи інакше як-небудь напакостити».

У повісті «Капітанша» Шевченко писав, як на самому початку дороги з Москви до Києва в поштовому екіпажі наприкінці березня 1845 року «сам занурився кілька разів у брудну сніжну воду».

У «Щоденнику» поет лапідарно зафіксував, як «о третій годині пополудні 8 березня (1858 року. – В.М.) залишив Нижній на санях», а 10 березня «об 11 годині вечора приїхав у Москву». Тобто в дорозі Шевченко перебував дві доби з третиною (56 годин). Він заплатив жандармському унтер-офіцерові 10 карбованців (і це недорого), бо приїхали вони, завдяки поліцейському транспорту, удвічі швидше, ніж на диліжансі. Звісно, поїздка виявилася нелегкою – російські дороги завжди були притчею во язицях. Проте Тарас Григорович не скаржився на дорогу з Нижнього Новгорода до Москви, хіба що зафіксував мимохідь, що, виїхавши з Нижнього Новгорода на санях, «у Владимир приїхав... на возі. Крім цього вельми звичайного явища в даний час року, нічого особливого не сталося».

Подібну ситуацію змальовано й у вже згаданій повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі»: «Дорога була по-вчорашньому погана, якщо не гірша; від тривалого дощу густа грязюка перетворилася в справжню квашу... Дорога, втім, мене мало турбувала, я її майже не помічав. Мене, якщо можна так висловитися, поглинула моя поема».

Різниця була тільки в тому, що, поспішаючи до Москви, Тарас Григорович був захоплений не створенням поеми, а думками про те, як він невдовзі зустрінеться зі «славним, великим другом» Михайлом Щепкіним, якому недавно писав: «Незабаром прибуду до тебе, а поки що люби мене».

Між іншим, у поезіях Шевченко лише зрідка вживав це слово – «дорога». Якось щодо іншої мовної одиниці написав: «Не вбгаю у віршу цього слова». Частіше зустрічаємо – «шлях»...

Зате маркіз де Кюстін, який подолав відстань від Москви до Нижнього Новгорода 1839 року, свідчив, що «дорога виявилася жахливою... Коні в'язнуть по коліна в піску, вибиваються з сил, рувають по сторонки й кожні двадцять кроків зупиняються. А, вибравшись з піску, потрапляють у море грязюки, з якої стирчать пеньки й величезні камені, що ламають екіпажі та калічать коней».

Навіть у дорозі з Петербурга в Москву, між якими в 1840-х роках було прокладено шосе, пасажирів трясало у кареті три-чотири доби, а за проїзд доводилося платити близько 100 карбованців. Шевченко не залишив своїх вражень від таких поїздок, а де Кюстін описав подорож упорядкованою дорогою: «Подорожувати на поштових (!) із Петербурга в Москву – це значить пережити кілька днів відчуття, знайомі за спуском із «російських гірок» у Парижі». Утім француз привіз із собою англійську коляску, аби «проїхатися на справжніх ресорах знаменитою дорогою – кращому шосе в Європі, за словами росіян і навіть іноземців». У результаті він резюмував: «Шосе, треба визнати, утримують у порядку, але воно дуже тверде й нерівне, бо досить подрібнений і щільно втрамбований щебінь утворює невеликі ковбані та гірки. Тож болти розхитуються, вилітають на кожному перегоні, на кожній станції коляску доводиться лагодити, втрачаючи час, виграний у дорозі, коли летиш у хмарах куряви із запаморочливою швидкістю буревію. Англійська коляска дає задоволення тільки на перших порах, а невдовзі відчуваєш потребу в російському екіпажі, більше пристосованому до особливостей дороги та вдачі ямищиків».

Хай там як, француз таки дістався до Москви, і в ній у мандрівника також є цікаві віртуальні перетинання з Шевченком.

Тарас Шевченко: «Казармоподібний палац Кремль значно спотворив»

У 1838–1849 роках у Москві велося будівництво великого кремлівського палацу, про що маркізу де Кюстіну розповів у Петербурзі сам імператор Микола I. Подивившись на цю роботу в Москві, розумний француз написав таке: «На нещастя, нині в Кремлі зводять для зручності імператора новий палац; чи кому-небудь спало на думку, що це нечестиве нововведення зіпсує незрівнянний вигляд стародавньої священної фортеці?».

Шевченко вперше побачив уже побудований палац 19 березня 1858 року й записав у «Щоденнику»: «Я не бачив Кремля з 1845 року. Казармоподібний палац його значно спотворив».

Отже, Шевченко через майже двадцять років повністю підтвердив історико-культурне передбачення де Кюстіна щодо нівечення стародавнього Кремля. Новозведена споруда архітектора **К.А. Тона** йому не сподобалася. Поет ніби серцем відчував, що кожне креслення казармоподібного палацу розглядав і затверджував Микола I, який, до речі, сказав Астольфу де Кюстіну, що «бажає зробити Москву ще красивішою». Маркіз записав: «Імператор, без сумніву, прочитавши на моєму обличчі жалі і докір, поспішив піти, завіривши мене перед тим, що його новий палац буде про-сторішим і зручнішим за колишній¹². У такій країні, як ця, подібна причина здається цілком поважною».

Більше того, «казармоподібний палац», який офіційно величають Великим Кремлівським палацом, є нині парадною резиденцією президента Росії та візитною карткою Кремля і Москви. Цікаво, що в дореволюційному путівнику «По Москві», який видали брати Сабашникови за редакцією відомого професора **М.О. Гейніке**, кремлівський палац, подібно до Шевченка, названо казармою, здатною вразити лише малокультурного обивателя. Та й за радянських часів москвознавець **О.В. Волков** категорично й переконливо зазначав: «У Кремлі було здійснено казармено-помпезні задуми Миколи I руками позбавленого смаку архітектора К. А. Тона. Уже свідки будівництва... палацу з обуренням писали про варварське руйнування палат і хоромів... що стояли на цьому місці». Серед цих свідків був і француз де Кюстін.

Тарас Шевченко: «Головний вузол московської внутрішньої політики – православ'я»

У згаданій книзі Астольфа де Кюстіна «Правда про Росію» (2009), у якій Д.І. Донцов розкрив зміст «подорожнього щоденника» французького маркіза й прокоментував його, є цікава думка про те, що Шевченків «Щоденник» «можна зовсім добре порівняти з подорожніми листами 1839 року».

Зокрема, у книзі наведено Шевченків запис у «Щоденнику», зроблений 17 вересня 1857 року, коли поет пропливав Чебоксари дорогою із

Астрахані в Нижній Новгород. Тоді Тарас Григорович звернув увагу на те, що в місті «*принаймні наполовину буде... будинків і церков*». Справді, у ті часи на 4700 жителів у Чебоксарах було 13 церков і монастирів, 11 молитовень. Свято-Троїцький монастир існував з XVI століття, а Введенський собор – із XVII століття.

Шевченка вразила така кількість церков у великому місті, і він занотував: «*Для кого й для чого вони збудовані? Для чувашів? Ні, для православія. Головний вузол московської давньої внутрішньої політики – православіє*».

Йшлося, зрозуміло, про насильницьке хрещення чувашів, їхню русифікацію, що проводила Росія у 1740–1750-х роках.

Читаємо у поемі «Кавказ» (1845):

**До нас в науку! ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!
Ми християне; храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам
Платить за сонце не повинні!
Та й тільки ж то! Ми не погане,
Ми настоящі християне...**

Отже, поет чітко писав саме про «московську внутрішню політику». Хоча столиця уже давно була в Петербурзі, Шевченко добре знав справжнє місце й реальну силу Москви.

Нагадаю геніальний штрих, ніби мимохідь залишений українським Кобзарем у поемі «Сон»:

**У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю –
То город безкрай.
Чи то турецький,
Чи то німецький,
А може, те, що й московський.**

Московський!

Щодо Шевченкового ставлення до лицемірного московського «візантійства». Відвідавши Великодню службу в Кремлі, поет зафіксував у «Щоденнику» 22 березня 1858 року: «*І доки триватиме ця японська комедія?*».

Невідомо, чому саме японська, утім ясно головне, а саме: недавній царський засланець, який став на прю з імперією, не побачив і не відчув у пишній візантійсько-старовірській службі святого Бога, того Бога, в якого глибоко вірив, а московські «*сильнії, чужії, не зрятъ Бога над собою*».

Закінчуючи свою книгу, де Кюстін зізнався, що далеко не все встиг і зумів зрозуміти в Росії: «*Особливо мені шкода, що не зумів проникнути в одну таємницю – зрозуміти, чому в Росії такий малий уплив має релігія*».

Та в реальності під орудою царя церква мала колосальний вплив на віруючих росіян, а Кюстін якраз і розумів, що російські самодержці здавна прагнули очолювати не лише державу, а й церкву: «*Російська політика врешті-решт розчинила Церкву в Державі, змішала небо й землю: людина, яка дивиться на свого повелителя як на Бога, сподівається потрапити в рай єдино милістю імператора*». Справді, у законодавстві миколаївської Росії було закарбовано: «*Император яко християнский государь есть верховный защитник и хранитель господствующей веры и блюститель правоверия и всякого благочиния*». Подібно до часів Петра I, члени Синоду склали присягу монархові...

Тож насправді де Кюстін зрозумів, що віра народу приносить мало плодів: «*Коли Церква відмовляється від свободи, вона втрачає моральну силу; будучи сама рабою, вона породжує лише рабство*».

Сучасні російські коментатори книги французького мандрівника зауважують, що негативне сприйняття католиком де Кюстіном православної церкви було загострене переслідуванням католиків у Росії. Проте це не знецінило наведених ключових висновків маркіза. Тим біль-ше, що вони дістали неодноразове підтвердження і через кілька десятиліть. Скажімо, на початку XX століття прем'єр-міністр імперського уряду **С.Ю. Вітте** резюмував: «*У нас церква перетворилася в мертво, бюрократичну установу, церковні служіння – в служби не Богу, а земним богам, усяке православ'я – в православне язичництво*».

Не випадково в Шевченковій поемі «Сліпий», написаній за місяць до «Кавказу», зустрічаємо геніальну максиму:

**А москалі і світ Божий
В путо закували!**

Тарас Шевченко:

«Якби не похилилися раби...»

Наостанок ніяк не можу не звернути увагу до Кюстінового запису про відвідання ним у Петербурзі Петропавлівської фортеці – каторжної тюрми для «державних злочинців», унікального зловісного символу російського рабства – та сусіднього Петропавлівського собору, в якому ховали російських самодержців. Мудрий француз одразу примітив моторошну двозначність і страхітливую символічність цієї суто російської близькості:

«Мене повели в собор – усипальницю царюючої фамілії... У цій могильній цитаделі мертві мені здавалися вільнішими за живих. Я задихався у її стінах. Якби думка замурувати в одному склепі полонеників імператора й полонеників смерті, змовників і монархів, проти яких вони злоумишляли, була продиктована філософськими поглядами, я ще зміг би з ними змиритися. Проте я не бачу нічого, крім цинізму абсолютної влади та грубої самовпевненості деспотизму. Ми, люди Заходу, революціонери й роялісти, бачимо в російському державному злочинцеві лише безневинну жертву абсолютизму, а росіяни бачать у ньому людину, якої всі відіуралися. Ось до чого доводить політичне ідолопоклонство... Я не можу без жаху думати про те, що справді віддані та бездоганно чесні люди можуть будь-якої хвилини опинитися в казематах петербурзької фортеці. Як не перейнятися жалем до цього народу!».

Прочитавши ці пронизливі рядки, згадав я, здається, нині призабутий Шевченків антицаристський вірш «Якось-то йдучи уночі...», написаний 13 листопада 1860 року, тобто за три місяці до смерті поета:

**Якось-то йдучи уночі
Понад Невою... та йдучи
Міркую сам-таки з собою:
– Якби то, – думаю, – якби
Не похилилися раби...
То не стояло б над Невою
Оцих осквернених палат!**

Йшлося про царський Зимовий палац, інші велично-пишні будинки родини імператора та його оточення у Петербурзі...

Крамольні розмірковування поета було перервано, бо з протилежного боку Неви, де бовваніла Петропавлівська фортеця,

**...мов із ями,
Очима лупа кошеня.
А то два ліхтаря горять
Коло апостольської брами.**

У народі сказали б, що то були відьомські очі, з якими й пов'язують котів, а брама – при фортеці, названої на честь апостолів Петра і Павла. Утім є також версія, що через ці великі – «апостольські» – ворота вивозили з Петропавлівської фортеці засуджених в'язнів, а поет уявляв їх апостолами, які «слово правди понесли по всій невольничій землі».

А що Шевченко? Як він зреагував на сатанинські додивляння і дослухання за ним?

**Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом і тричі плюнув
Та й знову думать заходивсь
Про те ж таки, що й перше думав.**

Це звучить як Шевченків заповіт. Отож, думаймо!

Післяслово

Про віртуальні перетинання Тараса Шевченка й Астольфа де Кюстіна бажано довідатися незалежно від того, чи переконав я читача, що поет знав про книгу маркіза. Бо історичний обрис автора, його спостереження, роздуми й пекельні для Росії висновки стократ увиразнюються в контексті Шевченкової антиросійської творчості.

Півстоліття тому американський історик і політолог Дж. Кеннан виснував, що книга де Кюстіна, хоч і присвячена Росії Миколи I, дивовижним чином виявилася застосовною не меншою мірою до Росії Сталіна і Брежнева. Судіть самі про подальші періоди історії...

Нагадаю лише, що злочинна загарбницька війна Росії проти України, російські ядерні погрози світовій цивілізації виштовхнули на поверхню давнє застереження французького маркіза: «Росія зламає собі шию, як тільки вона скине маску і оголосить війну Європі».

Особливо вражає такий обвинувачувально-тотальний висновок Астольфа де Кюстіна: «Провидіння встановило страшну, таємничу, кругову поруку провинностей і заслуг між урядами та підданими, й рано чи пізно в історії суспільства настає час, коли державу судять, ухваляють їй вирок і карають, як і окрему людину».

Не зістаріли слова маркізові... ■

ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНУ ВІЙНУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ?

Сергій Пирожков
академік НАН України,
член Президії НАН України
м. Київ

Назіп Хамітов
доктор філософських наук,
професор,
член-кореспондент
НАН України,
пров. наук. співробтник
Інституту філософії НАНУ,
завідувач відділу
наукових і освітянських
методологій та практик Центру
гуманітарної освіти НАНУ
м. Київ

Що таке екзистенціальна війна та екзистенціальні загрози?

Перед тим як осмислити специфіку екзистенціальної війни в сучасній Україні, слід зупинитися на її визначенні й сутнісних рисах. «Екзистенціальна війна», «екзистенціальна загроза» – ці словосполучення доволі часто звучать в сучасному політичному, політологічному й публіцистичному дискурсі, в тому числі й по відношенню війни в Україні. Проте ці терміни достатньо не визначені. На жаль, про екзистенціальну війну сьогодні дуже багато говорять, але не завжди чітко розуміють смисл цього терміну.

Екзистенціальна війна – це війна, що загрожує самому існуванню народу і держави, на яку напав агресор. Вона вимагає граничних зусиль для досягнення перемоги і справедливого миру. Це війна не тільки за інтереси, впливи і ресурси, а й за життя, свободу, ідентичність і цінності.

Важливо усвідомлювати, що сучасна екзистенціальна війна може загрозувати існуванню як однієї сторони, так і обох сторін. В умовах глобалізації та наявності величезних і все більше поповнюваних запасів зброї масового знищення вірогідність другого сценарію все більше наростає – навіть локальна екзистенціальна війна в сучасному світі зачіпає багатьох геополітичних гравців. І хоча деякі з цих гравців не сприймають подібну локальну війну як екзистенціальну, вони мимоволі включаються в її непримиримий характер і стикаються з її глобальними наслідками.

Екзистенціальна війна має надзвичайно амбівалентний характер. Це могутній поштовх до розвитку суб'єктності або до поразки і втрати суб'єктності та деградації особистісного потенціалу народу.

Відповідно термін «екзистенціальна загроза» означає *загрозу екзистенціальної війни* і нічого більше. При цьому слід розуміти, що екзистенціальна загроза означає можливість екзистенціальної війни. Така можливість є більш чи менш реальною і більш або менш глибокою.

Екзистенціальна загроза як можливість екзистенціальної війни може перейти у дійсність за двома сценаріями: 1) раптово – після ситуації миру або 2) в результаті трансформації війни «за інтереси, впливи і ресурси» у екзистенціальну.

Розгортаючись із потенції в реальність, **екзистенціальна війна є найбільшою загрозою національній безпеці, з усіх можливих небезпек – вона ставить під загрозу існування народу, його держави, нації в цілому.**

Виникає закономірне запитання: як співвідносяться поняття «екзистенціальна війна» і «геноцидальна війна» (геноцид) – війна на фізичне й культурне знищення того чи іншого народу або його частини? Кожен геноцид укорінений в екзистенціальній війні, але не кожна екзистенціальна війна означає геноцид. Іншими словами, геноцидальна війна – це екстремальна точка, найжахливіший сплеск екзистенціальної війни, якого слід уникати всіма можливими способами.

Наскільки коректним є термін «екзистенціальна війна»?

Чи є вдалим термін «екзистенціальна війна»? Наскільки він є коректним для означення тих сенсів, про які ми говоримо?

На початку ми визначили, що екзистенціальна війна – це війна передусім за життя, свободу, ідентичність й національні цінності, а не тільки за інтереси, ресурси, вплив. Спробуємо розкрити це глибше. Передусім надамо визначення ключовому поняттю «екзистенція», яке стало вельми важливим у ХХ столітті саме в контексті Першої та Другої світових війн.

Екзистенція (від лат. *existentia* – існування) – це «*буття людини, яка переживає свою унікальність, кінцевість, самотність, а також можливість виходу за межі кінцевості і самотності*» [1, с. 133]. Поняття «екзистенція» як характеристику неповторного і вільного існування людської особистості вперше використав данський філософ **Серен К'єркегор**. Контекст, у якому більшість сучасних авторів вживає слово «екзистенція», дозволяє трактувати її насамперед «*як сповнене трагізму буття людини на межі – граничне буття*» [1, с. 133], яке при цьому є результатом власного вибору. Разом із тим в екзистенції приховане передчуття буття за межами трагізму – передчуття причетності до трансценденції – буття, в якому долаються трагізми [1, с. 133].

У результаті така філософська течія як екзистенціалізм робить акцент не просто на тому, що *будь-яке існування* людини передує її сутності, а на тому, що *саме існування на межі і поза межею*, зумовлює природу і сутність людини, дає смисл буттю і людині як особистості, і народу як спільноті особистостей. Таке існування, наповнене глибокими і щирими переживаннями, критичним і креативним мисленням, усвідомлюється в екзистенціалізмі як справжнє. Це дозволяє нам

усвідомити, що екзистенціальна війна розкриває приховані потенції в людині і народі, консолідує і спрямовує на осмислення свого призначення у світі.

Для повного усвідомлення феномену «екзистенціальна війна» нам слід ще звернутися до поняття «екзистенціал». Під екзистенціалом можна розуміти ситуацію людського буття, що «*переважно пов'язана з його граничними і трагічними проявами й породжує глибинну зміну стратегій і смислів існування*» [1, с. 127]. Поняття «екзистенціал» у сучасному філософському дискурсі корелює з поняттям «екзистенціальна ситуація», при цьому його слід відокремити від поняття «гранична ситуація». Варто усвідомити, що «*гранична ситуація – це безпосереднє вторгнення трагічних подій і переживань у життя людини, тоді як екзистенціал може бути пов'язаний із трагізмами як безпосередньо, так і опосередковано; крім того, на відміну від граничних ситуацій, що породжуються зовнішніми обставинами, екзистенціали задані переважно зсередини*» [1, с. 128]. Усвідомлюючи близькість понять «екзистенціал» і «екзистенціальна ситуація», доцільно зазначити, що іноді екзистенціальні ситуації містять у собі декілька екзистенціалів, що взаємодіють між собою.

Екзистенцію можна розуміти як динамічну складну систему екзистенціалів, які є її вузловими «елементами» і надають людині і спільноті вести осмислене, щире і вільне життя. Саме через екзистенцію та її екзистенціали найбільш глибоко переживається ідентичність і цінності предка того чи іншого народу – саме завдяки їм вони «вбудовані» в його буття, а тому роблять людину *унікальною особистістю у колі споріднених особистостей*.

На підставі сказаного можна зробити висновки, що **екзистенціальна війна не просто несе загрозу життю, ідентичності, інтересам і цінностям народу, вона несе загрозу осмисленому життю, глибині й свободі переживання ідентичності, інтересів і цінностей**. Не можна не погодитися, що «*екзистенціальна війна не завжди націлена на геноцид народу, але вона завжди націлена на його розлюднення, приниження його гідності, ідентичності і цінностей*» [3, с. 17].

Демографічний потенціал народу може бути збережений, може бути збережена його політична ідентичність, але при цьому може бути втрачений його дух – глибина й життєва сила прий-

няття інтересів та цінностей як екзистенціально значущих, а відтак – сакральних. Не слід забувати, що *«подібна ситуація неодноразово відбулася в історії – в результаті екзистенціальних війн, які часто-густо мали релігійний характер, народи втрачали життєву силу, енергійність свого світогляду і швидко або повільно, покоління за поколінням втрачали свої цінності»* [3, с. 17].

Отже, надзвичайно важливо усвідомити, що екзистенціальна війна – це не просто війна за життя, як інколи подають її, а за гідне життя – життя, в якому на глибинному рівні збережені цінності народу та його ідентичність. Проте **гідне життя народу означає не просто збереження цінностей і ідентичності, нехай і на глибинному рівні, а й їх розвиток, передусім у творчості гуманітарної еліти, яка формує простір органічної для народу гуманітарної сфери.** Саме творча динаміка інтересів, цінностей і пов'язаної з ними ідентичності означає реальну, а не піррову перемогу в екзистенціальній війні, можливість набуття справедливого миру.

Агресивний суб'єкт екзистенціальної війни і суб'єкт, який захищається

Суб'єкти екзистенціальної війни можуть бути як агресивними, так і такими, що захищаються.

Агресивний суб'єкт екзистенціальної війни не приймає спосіб існування Іншого настільки, що прагне змінити цей спосіб комплексними засобами, зокрема й відверто насильницькими. Тому протистояння є безкомпромісним – **не «на життя, а на смерть»**, в крайніх формах набуває антагоністичний характер, коли агресивна сторона прагне абсолютно підкорити або знищити іншу. Зазвичай агресивний суб'єкт екзистенціальної війни являє собою авторитарне чи тоталітарне (неототалітарне) суспільство [4]. Міркуючи ще глибше, можна сформулювати таку закономірність, яка вказує на динаміку процесу: чим більшою є міра агресії суб'єкта екзистенціальної війни, тим менше демократії в його суспільному просторі.

Зрозуміло, що дії **суб'єкта екзистенціальної війни, який захищається, є справедливими, і він має чинити спротив усіма можливими способами, зокрема широко залучаючи міжнародних партнерів, з якими має спільні інтереси й цінності, для економічної, дипломатичної і військової допомоги.** З самого початку повномасштабної війни Україні вдається достатньо ефективно вибудовувати взаємодію

із партнерами. Такий досвід слід поглиблювати й після завершення війни, враховуючи реальні цінності та інтереси кожного з міжнародних партнерів, прогнозувати динаміку цих цінностей та інтересів. Це **фундаментальна умова національної безпеки повоєнної України, умова збереження і розвитку справедливого миру.**

Історія вчить, що суб'єкт екзистенціальної війни, який захищається, зазвичай є демократичнішим, ніж той, хто нападає. При цьому є небезпека, що в запеклому й непримиримому протистоянні суб'єкт екзистенціальної війни, що зазнав нападу і знаходиться на «справедливому боці історії», може позасвідомо (а за певною межею й свідомо!) віддзеркалювати поведінку агресора, втрачаючи демократичний характер свого суспільства. Це значна небезпека, яка надовго може спотворити демократію. Інколи велика авторитарна чи тоталітарна (неототалітарна) країна свідомо провокує меншу демократичну країну відповідати на її агресію такими самими засобами (і не лише воєнними, а й економічними, політичними, культурними) з тим, щоб зробити її подібною собі і поглинути. У сучасній Україні слід постійно зважати на **небезпеку деформації демократії**, яка є глибинною загрозою процвітанню нашої країни в повоєнний час у взаємодії з демократичними партнерами. Аналіз цієї загрози і протидія їй – ще одна фундаментальна умова успішного розвитку незалежної держави.

Сучасна екзистенціальна війна як гібридна війна

Як співвідносяться поняття «екзистенціальна війна» і «гібридна війна»? Існує думка, що екзистенціальна війна завжди пов'язана з повномасштабними діями на фронті, а гібридна війна є прихованою – якщо і супроводжується військовою агресією, то вона є локальною й опосередкованою. Насправді гібридна війна може мати як прихований, так і повномасштабний характер – її сутнісною характеристикою є передусім багатомірність і комплексність, що робить її ефективною.

У сучасних умовах екзистенціальна війна має гібридний характер як у прихованій, так і в повномасштабній фазах – проявляється у військовій, економічній, політичній, інформаційно-психологічній, когнітивній і світоглядній сферах, особливо у міжнародному контексті.

Тут можна цілком погодитися з **В.П. Горбуліним**, який зазначає, що у сучасному світі ми маємо «гібридний світовий порядок», а гібридна війна дійсно має глобальні масштаби [5; 6].

Можна сказати, що кожна екзистенціальна війна в сучасному світі є гібридною, але не кожна гібридна війна стає екзистенціальною. При цьому слід усвідомлювати, що екзистенціальна війна, яка іманентно включає в себе гібридність, здатна час від часу переходити з повномасштабної фази в приховану, котра аналогічна поняттю «холодна війна» ХХ століття, яка теж мала екзистенціальний характер. У часи «холодної війни» відбувалася гонка озброєнь для залякування й стримування супротивника, при цьому вона активно проводилася у «мирний спосіб» – вже згаданими політичними, економічними, інформаційно-психологічними засобами.

Чим сучасна гібридна війна, яка до того ж іще й має екзистенціальний характер, подібна до «холодної» війни ХХ століття і чим відрізняється від неї? Свого часу ми вже ставили таке запитання. У монографії «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» [7] ми виокремили такі спільні риси гібридної війни ХХІ століття і «холодної війни» ХХ століття: «1) баланс на межі війни та миру; 2) інформаційна війна в засобах масової інформації – і у вигляді явної пропаганди, і у прихованих формах; 3) пряма або опосередкована участь у локальних конфліктах для створення лояльного керованого уряду» [7, с. 93-94].

Нами були виділені такі специфічні рисами сучасної гібридної війни:

1. Інформаційна війна не лише в засобах масової інформації, а й у просторі соціальних мереж Інтернету, що призводить до зміни свідомості, підсвідомості та поведінки численних мас населення, більше того, до світоглядно-ціннісних змін.

2. Системні кібератаки на соціально-політично значущі ресурси противника в мережі Інтернет.

3. Ведення економічної війни шляхом спричинення розширення та поглиблення проблем в економіці противника.

4. Переважно опосередкована участь у локальних конфліктах з метою створення лояльного керованого уряду – ведення війни в «гарячих точках» здебільшого чужими руками з наданням економічних, політичних, військових та інформаційно-мережєвих ресурсів [7, с. 94]. Було зро-

блено висновок, що гібридна війна по суті – це «холодна війна» епохи екранної культури та інформаційно-мережєвої цивілізації [7, с. 94].

Тепер же ми говоримо про екзистенціальну війну в Україні, для якої цілком характерні перші три риси гібридної, але яка має вже не прихований, опосередкований або частковий характер, а є відкритою й повномасштабною. Це принципово посилює її екзистенціальний характер, включеність в неї всього народу – від пересічних громадян до еліти. А це, в свою чергу, вимагає глибинних світоглядних змін, актуалізації всього найкращого, що є в архетипах української культури, в менталітеті її народу.

Екзистенціальна війна в ментальній сфері: інформаційно-психологічний, когнітивний і світоглядний виміри

Сучасна екзистенціальна війна, маючи гібридний характер, активно відбувається у військовій, економічній, політичній сферах; але вона здійснюється й у ментальній сфері, у свідомості й підсвідомості людей і народів. Це гранично посилює виклики і загрози національній безпеці України.

Важливим виміром екзистенціальної війни є когнітивна війна, яка постає битвою за спосіб мислення людей і народів. У своїх вищих і завершених формах когнітивна війна стає світоглядною війною – війною за картину світу, яка зумовлює зміст свідомості, мотиви і дії людей, їхні смисли та цінності.

Сьогодні часто використовується й поняття «інформаційно-психологічна війна». У чому різниця між когнітивною, світоглядною та інформаційно-психологічною війною? Інформаційно-психологічна війна є першою стадією когнітивної й світоглядної війни. Вона спрямована на свідомість і підсвідомість людини – передусім на емоції, образи подій в теперішньому й майбутньому і, відповідно, на поведінку з метою деморалізувати, ввести в оману, зруйнувати можливість опору. Інформаційно-психологічна війна є атакою на мислення й емоції через маніпуляції інформацією, когнітивна війна – атака на спосіб мислення, а світоглядна війна – атака на цінності і смисли.

Отже, в умовах сучасної екзистенціальної війни маємо три її виміри за межами фізичного впливу на противника – *інформаційно-психологічний, когнітивний, світоглядний*. Методи

ведення екзистенціальної війни у просторі цих вимірів містять як класичні методи (наприклад, пропаганду й дезінформацію у ЗМІ), так й новітні: використання соціальних мереж Інтернету й Штучного інтелекту (чат-ботів і т.п.).

Когнітивний і світоглядний виміри екзистенціальної війни означають не тимчасовий вплив, а довготривалі, глибинні зміни суб'єкта мислення, волі і дії. При цьому когнітивна війна може не лише руйнувати критичне й креативне мислення, а й сприяти його посиленню. Іншими словами, когнітивна війна – це війна як за свободу думки, так і проти свободи думки.

Для демократичних країн у процесі когнітивної війни відбувається боротьба за свободу думки як власного народу, так і народу супротивника. Для авторитарних і тоталітарних (неототалітарних) режимів когнітивна війна – це завжди боротьба проти свободи думки, маніпуляції свідомістю й підсвідомістю. Цікаво, що ці режими ведуть когнітивну війну передусім проти власного народу, нав'язуючи йому смисли і цінності, які вигідні керівництву режиму, верхівці його бізнес-еліти, партії влади, а вже у другу чергу здійснюють когнітивну війну проти народу країни (країн, союзів країн), з якими здійснюється протистояння. Важливо розуміти, що антидемократичні режими ведуть когнітивну війну проти власного народу й інших народів не лише в часи війни, а й в часи миру, вважаючи це умовою свого збереження й процвітання; але рано чи пізно когнітивна війна обертається проти них, адже в результаті придушення свободи думки деактуалізується інноваційність народу.

В умовах миру демократичні країни, їхні політичні й гуманітарні еліти теж мають когнітивний вплив і на свої та інші народи, але це не війна, а саме вплив. І цей вплив означає посилення критичності й креативності мислення, а, отже, сприяє інноваційності.

Когнітивна війна, що ведеться за або проти свободи думки, є прекрасним критерієм демократичних або авторитарних, або неототалітарних тенденцій в сучасних країнах.

Для антидемократичного режиму головна мета когнітивної війни – деактуалізувати здатність людини мислити самостійно. І така війна небезпечна тим, що не має чітких меж, вона відбувається у ЗМІ, соціальних мережах, у побутових розмовах, у політиці, науці, в мистецтві. Людина буденного світогляду майже не усвідомлює, що стала її учасником, люди з особистісним

і філософським типами світогляду розуміють це, а тому активно й гуманістично протистоять когнітивним і світоглядним впливам.

Когнітивна війна є каталізатором не лише потоку маніпуляцій, але й справжньої творчості як людей, так і цілих спільнот. Якщо критично мислити, отримувати факти з різних джерел, будувати власні смисли, то маніпуляції втрачають силу, а виважені смислові відповіді можуть впливати й на суб'єкта маніпуляцій, як зупиняючи, так і гуманізуючи його.

Для перемоги у когнітивній війні слід створити «когнітивний щит» – свідомість і волю, які здатні розрізнати істину й ілюзію в масці істини, правду й постправду, а також «когнітивний меч» – таку свідомість і волю й таку комунікативну дію, завдяки яким ефективно транслуються й перемагають власні смисли та цінності. Інша річ, що, використовуючи «когнітивний щит» і «когнітивний меч», демократичний суб'єкт не прагне маніпулювати у відповідь на дії авторитарного чи неототалітарного суб'єкта когнітивної війни, він актуалізує у опонента і навіть у ворога ту свободу думки, її гуманістичність, яка дозволяє перемагати в когнітивній війні, долаючи сам принцип когнітивної війни.

Отже, когнітивна війна – це виклик людині і людству, який несе загрозу не лише політичним системам, а й ментальному здоров'ю людини, її креативній спроможності, духовній свободі особистості.

Вищою й найбільш небезпечною формою когнітивної війни може бути світоглядна війна – війна, в ході якої не лише знецінюються фундаментальні цінності супротивника, на яких будується його ідентичність, а й руйнується сама спроможність самостійно приймати, розвивати, створювати духовні цінності.

Перемога у світоглядній війні можлива лише завдяки розвитку культури критичного й креативного мислення, яке породжує внутрішню свободу. Тільки вільна людина, яка долає стереотипи буденного світогляду – несамоствійного, некритичного, нетворчого – й прямує до особистісного світогляду – самоствійного, критичного, творчого (більше того, до філософського світогляду – самоствійного, критичного, творчого, системного й гуманістичного [8, с. 41-45]) – може бути переможцем у світоглядній війні.

Небезпека світоглядної війни демократичних країн з авторитарними й неототалітарними полягає у тому, що їхні політичні й інтелектуаль-

ні еліти можуть «заражатися» від противників їх агресивністю й бажанням абсолютної влади над своїми й іншими народами, деформуючи тим самим як свої країни, так союзи країн. Саме тому найкращою перемогою в світоглядній війні є *світоглядний діалог*. І це повинен бути такий світоглядний діалог, який гуманізує обидві сторони, долаючи авторитарні й неототалітарні тенденції.

Тимчасове перемир'я як результат компромісу, справедливий мир як результат консенсусу

Надзвичайно важливо відповісти на такі запитання: Які сценарії завершення екзистенціальної війни? Що означає перемога в екзистенціальній війні? Якими є критерії цієї перемоги?

Екзистенціальна війна не може завершитися компромісом, тільки – консенсусом. Компроміс означає тимчасове перемир'я, яке породжує нову війну. Справедливий мир можливий, якщо сторони визнають право кожної на власні цінності і вільне існування в умовах цивілізаційного розвитку.

Звісно, екзистенціальна війна може завершитися не лише консенсусом чи компромісом. Якщо вона розвивається в антагонізм, то одна сторона здатна повністю знищити або підкорити іншу, руйнуючи ідентичність її народу: маємо або реальний або символічний геноцид – геноцид, ідентичності й культури. Подібне завершення екзистенціальної війни, яке часто було в історії людства, є неприпустимим для XXI століття, адже таке завершення заперечує всі принципи моралі, цивілізованості, гуманізму.

Компроміс як закінчення екзистенціальної війни через ущемлення інтересів і цінностей однієї сторони або обох сторін може знову й знову призводити до антагоністичного загострення. Тому, закінчуючи екзистенціальну війну консенсусом, обираючи його як вимушену реальність припинення вогню, слід рухатися до консенсусу, який означатиме не лише справедливий, а й стабільний мир. Важливо усвідомлювати, що консенсус – це не просто процедура одностайного прийняття рішень, а й спосіб завершення конфлікту, зокрема війни, через усвідомлення й прийняття інтересів та цінностей не лише власних, а й партнерів, більше того – противників.

Отже, екзистенціальна війна може завершитися справедливим і стабільним миром лише

після фінальних дипломатичних перемовин, які починаються досягненням компромісів і завершуються набуттям консенсусу, що означає чесний й відкритий світоглядний діалог. Зрозуміло, що в процесі цього діалогу Україні слід стійко захищати свої національні інтереси й цінності, не йти на ті компроміси, які суперечать їм.

* * *

Як пов'язане завершення екзистенціальної війни справедливим миром з цивілізаційною суб'єктністю [7] цієї країни? Передусім слід згадати, що цивілізаційна суб'єктність може бути не лише сильною чи слабкою, а й гуманістичною чи авторитарною [7, с. 23–28]. Для українського народу з архетипами його культури й ментальністю характерна саме гуманістична суб'єктність, яка може бути як послабленою, так і підсиленою в результаті екзистенціальної війни з Росією, її партнерами й сателітами. Досягнення по-справжньому справедливого миру після екзистенціальної війни виводить Україну на новий рівень гуманістичної суб'єктності, тому саме гуманістична суб'єктність є головним критерієм такого миру. З іншого боку, міра справедливості миру для кожної зі сторін після завершення екзистенціальної війни залежить від міри цивілізаційної суб'єктності кожної з цих сторін і міри її гуманістичності.

Таким чином, екзистенціальна війна є найбільш глибоким і складним викликом й загрозою національній безпеці України і завершення її дійсно справедливим миром потребує актуалізації й консолідації народу України та його еліти, всієї цивілізованої спільноти, адже війна в нашій країні постає лише одним з «фронтів» [9] глобального протистояння неототалітаризму.

* * *

Наостанок зазначимо, що для реальної перемоги в сучасній екзистенціальній війні українському народу і його державі необхідно побороти таку *внутрішню загрозу* як корупція. Нажаль, корупція стала нормою для деяких політиків, посадовців, службовців. Найнебезпечнішим є те, що в умовах війни вони ховаються під масками патріотів, знецінюючи саму суть патріотизму. І ще вони схильні єднатися в солідарні мафіозні структури з «круговою порукою» і продуманою конспірацією.

Очевидно, що корупція в країні, яка веде війну, є одним із самих ганебних та цинічних зло-

чинів. Покарання за нього повинно бути своєчасним й максимально суворим. Проте інколи звучать думки, що в умовах військової агресії не слід активно піднімати цю тему, адже викриття корупціонерів, ще й публічне, може «відштовхнути» від нас західних партнерів, від допомоги яких ми гранично залежимо. Носії цих думок додають, що з корупціонерами ми звісно розберемося, але вже *після перемоги*. Хочеться запитати цих хитромудрих: *чи можлива перемога у війні без перемоги над корупцією?* Відповідь очевидна. А перемога над корупцією неможлива без публічного висвітлення боротьби з нею.

Приховування масштабів і конкретних суб'єктів корупції заради «збереження західної допомоги» руйнує українське суспільство і в тилу, і на фронті. Руйнує морально й фізично. Маємо недостатньо захищені електростанції і ТЕЦ, а найстрашніше – загибель і страждання людей, як військових, так і цивільних. Інформація про це все одно поширюється всередині країни поза офіційними каналами. А наші західні партнери зусиллями своїх спецслужб доволі непогано обізнані в ситуації... *Корупціонер, який прикривається патріотизмом, є не меншим екзистенціальним ворогом, ніж ворог зовнішній*. І з ним ми також ведемо екзистенціальну війну, в якій вже не може бути ніяких компромісів.

Тому, якщо вести мову про відновлення України після сучасної екзистенціальної війни, то це не лише повернення економіки, політичних інститутів у звичне довоєнне демократичне річище, це передусім подолання розлюднення, граничної агресії й депресії, які охоплюють широкі верстви народу. Іншими словами, від-

новлення після екзистенціальної війни означає передусім відновлення людяності й поваги до свободи іншого, уваги, або хоча б толерантності, до його екзистенціальних переживань та світогляду. Це необхідна умова плідного відновлення в демократичній соціальній системі. В авторитарних і тоталітарних системах екзистенціальна війна не завершується ніколи: якщо відбувається перемога над зовнішнім ворогом (чи поразка від нього), обов'язково знаходиться внутрішній ворог – ворог народу.

У сучасному світі, в якому, на жаль, відбувається відновлення тоталітаризму у формі неототалітаризму – цифрового, мережевого тоталітаризму [4] – «зависання» в екзистенціальній війні країн і навіть міжнародних спільнот – реальна небезпека.

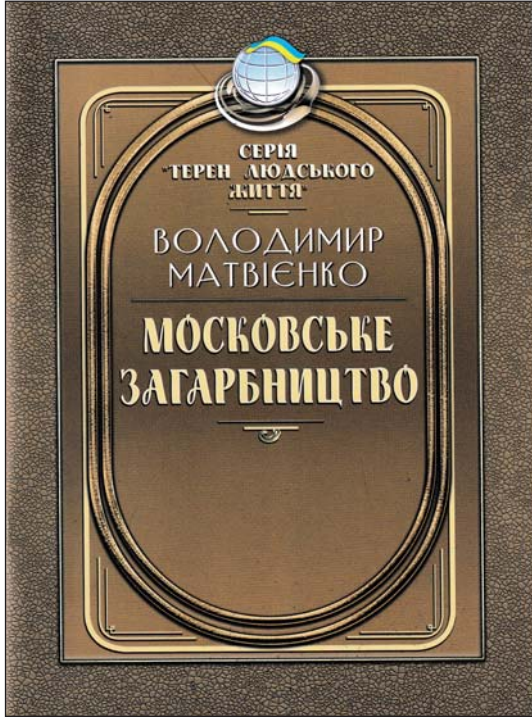
Для України надзвичайно важливо перш за все, спираючись на власні Збройні сили, обрати такий шлях цивілізаційного поступу, в якому вона не увійде у стан хронічної екзистенціальної війни, що завжди деактуалізує цивілізаційний потенціал країни, знекровлює її народ та руйнує демократію і державність країни. Для цього, на думку Президента В. Зеленського, потрібно мати надійні гарантії безпеки нашої країни в майбутньому, які він вбачає у поєднанні власного оборонного потенціалу, найсучаснішого американського озброєння та авіаційної підтримки від західних союзників [10].

У поєднанні з економічними й політико-дипломатичними зусиллями саме ці три військові компоненти є базовими для гарантій безпеки України, які унеможливають рецидиви екзистенціальної війни. ■

Література

1. Філософія науки і культури: словник. 2-ге видання, виправлене і доповнене. За редакцією Н. Хамітова. К.: КНТ, 2024. 486 с.
2. Хамітов Н. Відкритість філософії людині, суспільству, культурі, самій собі: сучасність і сценарії майбутнього. Філософія освіти. 2025. 31 (1). С. 8-25.
3. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Розвиток українського народу в часи війни і повоєнного відновлення // Вісник НАН України, 2025, № 5. С. 11-23.
4. Khamitov N. The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century. Sofia: Kibea. 2023. 124 p.
5. Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку // Дзеркало тижня. 2016. № 30, 27 серпня.
6. Горбулін В.П. Який Фенікс народиться зі згарища світової гібридної війни? Дзеркало тижня. 2017, № 43-44, 18-24 листопада.
7. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наук. думка, 2020. 255 с.
8. Хамітов Н.В. Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2023. 405 с.
9. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
10. Зеленський назвав ключові гарантії безпеки для України після саміту "Коаліції охочих" //help.hvylyu.net/316433-zelenskiy-nazval-klyuchevye-garantii-bezopasnosti-dlya-ukrainy-posle-sammita-koalicii-zhelayushchih

МІЛІТАРИСТСЬКА ПОЛІТИКА МОСКОВІЇ

У 2021 році видавництво «Наукова думка» випустило серію книг **Володимира Матвієнка** – видатного українського державного діяча, Героя України. Серія присвячена різним аспектам суспільного життя та історії України. У книзі «Московське загарбництво» автор розкриває суть мілітаристської та пропагандистської політики влади Російської Федерації, яка вважає себе світовим гегемоном.

Пропонуємо читачам уривок «Мілітаристська політика Московії».

За твердженням російського письменника **Ф. Достоевського** «там, де стала московська нога, – є московська земля». Проте на географічних картах і атласах XV–XVIII ст. не було країни Росія, а територія московської держави іменувалася не інакше як Московія.

Карл Маркс у праці «Викриття дипломатичної історії XVIII століття», в якій досліджував історію походження Московії та аналізував зовнішню політику російського царизму, зазначав: «Московська історія пришиита до історії Русі білими нитками... Колискою Московії було криваве болото

монгольського рабства, а не сувора слава епохи норманів. А сучасна Росія є не що інше, як перетворена Московія...». Далі Маркс продовжує: «Розгорнуті перед нами старовинні карти Русі... із усією точністю свідчать про безперервний процес розширення її території у IX–XI ст.»¹.

І дійсно, характерною рисою Московії було і є захоплення чужих територій. З огляду на відсталість держави порівняно з сусідніми народами московські царі не бачили іншого способу збагачення крім захоплення чужих територій, керуючись принципом «що взято – то свято». За 234 роки, починаючи з 1228 р., Московія спричинила 160 воєн. З XIII по XX ст. її територія збільшилася з 216 тис. км² до 17,1 млн км².

Московія загарбала: у 1556 р. – татарську орду, у 1581–1645 рр. – Сибір, у 1709 р. – Україну, у 1721 р. – Прибалтику і Фінляндію, у 1739 р. – Східне Чорномор'є, у 1783 р. – Крим, у 1792 р. – Західне Чорномор'є, у 1772–1792 рр. – частину Польщі, у 1813 р. – Грузію, у 1815 р. – іншу частину Польщі та Бессарабію, у 1854 р. – Амурщину, у 1865 р. – Туркестан, у 1881 р. – міста Хіву і Бухару.

Більшовицька Московія продовжувала війни: у 1917–1919 рр. – з Україною, у 1921 р. – з Польщею, у 1921 р. – з Казахстаном і Грузією, у 1922 р. – з Туркменістаном і Таджикистаном, у 1929 р. – з Китаєм, у 1936 р. – з Японією, у 1939 р. – з Фінляндією, Польщею, Румунією, у 1941–1945 рр. – з Німеччиною. За ініціативи Володимира Путіна РФ привласнила перемогу радянського народу у Другій світовій війні. Путін заявив: «Ми могли перемогти і без України», образивши цим народ України.

Людські втрати Радянського Союзу у Другій світовій війні становлять 27 млн осіб, з них третина – українці, а з 2 млн 800 тис. утнаних у Німеччину молодих лю-дей 2 млн 300 тис. українців, решта – росіяни, білоруси, молдавани, представники багатьох інших національностей з окупованих територій. Було зруйновано майже 700 українських міст і 28 тис. сіл, 550 промислових підприємств вивезено на Урал, де вони й залишилися, вилучено незліченну кількість історичних цінностей. Внаслідок Другої світової війни Україна зазнала матеріальних втрат у розмірі понад 45 % від збитку усього СРСР.

¹ Смешко І. Несподівана Київська Русь // День. 23.09.2016 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/Lstoriya-i-ya/nespodivana-kyuivska-ras>

Володимир Матвієнко
професор,
заслужений діяч мистецтв України,
Голова НБУ (1991–1992)

Українські вчені-конструктори розробили танки Т-34, ракетна установка «Катюша», яка зіграла вирішальну роль у Сталінградській битві, була сконструйована видатним вченим, українцем **Сергієм Павловичем Корольовим**, який згодом відкрив шлях у космос. Із 15 маршалів Червоної Армії 8 були етнічними українцями. У 1944 р. кожен третій військовослужбовець Червоної армії був вихідцем з території України. У піхотних частинах і з'єднаннях 1-го–4-го Українських фронтів українці становили 60–80 %. Саме вони переважно брали участь у визволенні від нацистів країн Східної Європи².

Крім Червоної армії вихідці з України воювали в арміях Польщі (120 тис. осіб), США (80 тис. осіб), Канади (45 тис. осіб), Франції (5 тис. осіб). Сотні тисяч українців боролися проти нацистів у лавах партизанів.

Українці зробили надзвичайно вагомий внесок у перемогу над нацизмом. Заперечувати це безглуздо. Світовим визнанням цього внеску є включення України до складу держав – засновниць ООН. Поряд з іншими народами – учасницями антигітлерівської коаліції український народ по праву є однією з націй-переможниць.

Ще одним доказом несправедливого присвоєння Росією Перемоги у війні 1941–1945 рр. є другий фронт за участю армій і військової тех-

ніки США, Великобританії і Франції. Без другого фронту військова хвиля могла відкотитися назад, тим більше, що Німеччина вже була близька до створення зброї масового знищення.

Дивує святкування в РФ на державному рівні 75-ї 76-річчя Перемоги без участі України і деяких інших держав, які пережили військову окупацію. За вказівкою Путіна з параду було прибрано штандарти 10 військових фронтів, з яких половина – це українські фронти. На таке приниження український народ не заслуговує. Аморфність нинішнього керівництва РФ очевидна. Образливі випадки Росії в бік України звучать на політичних шоу, зокрема Соловйова, і ґрунтуються на нахабній брехні.

Так, Соловйов заявив, що він, як єврей, *«всім своїм нутром ненавидить Україну»*. Як може єврей так говорити, якщо тисячі українців приховували євреїв від гітлерівців, ризикуючи своїм життям! Україна є четвертою країною в світі з порятунку євреїв від гітлерівських переслідувань. Ображаючи народ України, Соловйов тим самим сіє ворожнечу між Україною і Росією, оскільки є проповідником російської ідеології. Водночас він заявляє, що *«росіяни, білоруси та українці – це один народ»*.

Якщо виходити з путінської логіки завойовника, то ми знаходимося на межі третьої світової війни, але вже із застосуванням ядерного арсеналу. РФ закріпила у своїй Конституції перевагу російських законів над міжнародними. Таким чином узаконюється право Росії поширювати свої загарбницькі методи на будь-які території незалежних держав. Стверджується право на світовий розбій.

На зустрічі з московськими школярами Путін ставить запитання: *«Де закінчуються кордони Росії?»* Хлопчик намагається дати відповідь за підручником. Але Путін його перебиває і сам відповідає: *«Росія не має кордонів»*. Це свідчить про те, що путінська Росія бачить себе в ролі світового гегемона. З огляду на сьогоденні дії РФ світовий простір і народи, які проживають в ньому, перебувають під загрозою поневолення.

РФ вже продемонструвала свою непорядність, підписавши у 1994 р. Будапештський без'ядерний меморандум, згідно з яким вона мала гарантувати Україні безпеку. Замість цього Росія окупувала Автономну Республіку Крим, місто Севастополь, частини Донецької та Луганської областей.

² Перебийніс Є. Чи має Росія право привласнювати собі перемогу в Другій світовій війні? Радіо Свобода. 08.05.2021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://radiosvoboda.org/a/30600343.html>

У «звірених» лапах Путіна знаходиться Сирія. Путін небезпечний всьому світові. Його ідеологічна «машина» несе зло і ненависть.

Виникає питання, яку роль сьогодні відіграє ООН? Вже час створити міжнародний трибунал для притягнення до відповідальності як завойовників чужих територій, так і тих, хто пропагує загарбницькі війни.

Дивує позиція деяких країн Європи. Так, пані Меркель потрапила в залежність від Путіна, підтримуючи будівництво газопроводу «Північний потік 2», замість того, щоб використовувати український газопровід. Таким чином Німеччина дала Путіну політичний ключ, за допомогою якого РФ зможе впливати на Європу.

Недалекоглядною є й політика Угорщини, яка надає українським громадянам угорські паспорти, втручаючись у внутрішні справи України так само, як і Росія на Донбасі. Сам же Володимир Путін неодноразово заявляє: «*Це наш російський народ, і ми не дозволимо, щоб там розпоряджалась Україна*», «*ми вперед виставимо мирне населення, а за ним стануть наші війська, і нехай спробують стріляти в мирних жителів*». Це ніщо інше як стратегія і практика гітлерівських окупантів.

Протягом 7 років війни на Донбасі Путін стверджував: «*Нас там немає*». А звідки ж у шахтарів з'явилися танки, артилерійські установки та ін.? На російсько-українському кордоні зосереджено понад 100 тис. військовослужбовців РФ і сотні видів важкого озброєння.

Путіну не можна вірити. Вся діяльність РФ побудована на брехні: в політиці, в історії, в економіці, навіть у побуті. Негласно Україна для Путіна – лише прелюдія до грюкання військового оркестру. Він має намір керувати всією Європою.

Йому вдалося вивести Великобританію з Європейського Союзу, розвинути сепаратизм в Іспанії, а «жовті жилети» в Парижі виявили слабкість французького режиму і підбурювання з боку Росії. На питання журналістки на вулиці Парижа один з протестантів відповів російською. Таких російських «протестувальників» повно і в Америці, і в інших країнах.

Підризна діяльність росіян, започаткована радянським Комітетом державної безпеки (КДБ), не має кордонів. За часів СРСР у всіх країнах світу було близько 300 тис. радянських шпигунів, які вірогідно залишилися там дотепер. На їх утримання витрачаються величезні кошти в умовах злиденного існування пересічних росіян.

Агресивність РФ ґрунтується на власному ядерному потенціалі та інших видах озброєння. Україна стала без'ядерною державою, а весь ядерний арсенал за участю США був переданий РФ. Отже, до створення російської держави-агресора певні зусилля доклали й США. У сучасному світі миролюбність і доброту країни вважають слабкістю. Довіру розтоптану. Україну принижено. А це – найстрашніше як для окремого індивідуума, так і для держави.

Народне прислів'я: «*Не вір тому, хто м'яко стелить*» стало важким уроком для розумного і талановитого українського народу. ■

Карта Московії, 1635 р.

МЮНХЕН 2026: «ЙДЕ РУЙНУВАННЯ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ»

Питання про те, як закінчиться ця війна, насправді є екзистенційним питанням для Європи. Воно визначить – у багатьох відношеннях – майбутнє цього континенту».

Вольфганг Ішінгер –
голова Мюнхенської конференції з безпеки

Василь Ткаченко
доктор історичних наук,
професор,
член-кореспондент НАПН
України,
головний науковий співробітник
Інституту всесвітньої історії
НАНУ
м. Київ

13 лютого 2026 року у п'ятницю стартувала 62-а від часу зсунування щорічна Мюнхенська конференція з безпеки. Вона привертає особливу увагу на тлі все більш наростаючої глобальної турбулентності. Міжнародний порядок, створений після 1945 року, перебуває наразі у фазі демонтажу. Війна Росії проти України стала складовою широко закроєної гібридної агресії проти Європи. В той же час США відходять від ролі безумовного захисника світових демократичних сил й принципових засадничих норм європейської цивілізації. Саме про це йдеться в оприлюдненому 9 лютого на сайті Мюнхенської конференції документі під назвою «Under Destruction» (в українських перекладах зустрічається як «Йде руйнування», «Руйнування триває» і «Під руйнуванням») [20].

Ініційована у свій час нинішнім головою конференції **Вольфгангом Ішінгером**, щорічна доповідь конференції у 2026 році видалась чи не найпесимістичнішою за останні роки. У ній констатується, що минулі покоління союзників США могли покладатися як на американську воєнну міць, так і на загальне розуміння принципів світового порядку. Сьогодні ця ера процвітання Європи закінчилася. У доповіді зазначається, що президент США **Дональд Трамп** нині є найпомітнішим «руйнівником» світового порядку. Європа ж залишилася без американської мілітарної «парасольки». Як наслідок, Україна в тексті документа названа «однією із перших жертв» світового порядку (чи то пак – безпорядку?) нового типу.

Для українців Мюнхенська конференція стала яскравим нагадуванням того, наскільки затягнулися в'язкі переговори щодо припинення агресії Росії проти України. Як сказано в доповіді, замість того, щоб ставитися до агресії, «в першу чергу як до питання суверенітету і міжнародного права, війну намагаються переформувати у предмет переговорів сильних лідерів, в ході яких територія, гарантії безпеки і навіть природні ресурси стають розмінною монетою».

До того ж у названому базовому документі конференції Україні цього року приділено менше уваги, ніж у попередніх Мюнхенських доповідях. Щоправда зазначається, що Москва не демонструє жодних намірів закінчити війну, а країни Європи тим часом, хоч і продовжують підтримувати Україну, рухаються цим шляхом з різною швидкістю та й з різним ентузіазмом (що вже говорити про невдалу спробу використати для допомоги Києву заморожені в ЄС російські активи). Автори документу визнали, що це зримо засвідчило «обмеження колективної європейської відповіді перед обличчям російського залякування» [20].

Руйнування - хто винуватий?

Головний заводій агресії – путінська Росія. Громадянам України, на тлі невщухаючих бомбардувань міст і об'єктів критичної інфраструктури, немає сенсу доводити що справи обстоють саме так. Ворог – він і є ворог. Однак назриває й більш делікатне питання: а як поведуть себе наші союзники – Європа і США? У якій мірі ми можемо покладатися на них? І взагалі – чи можна досягти для України справедливого миру на засадах міжнародного права, коли саме це право демонстративно ігнорується президентом найпотужнішої демократичної країни світу – Сполучених Штатів?

Тут досить згадати опубліковане 8 січня 2026 року інтерв'ю Дональда Трампа виданню The New York Times щодо його ставлення до міжнародного права: *«Є одне обмеження. Моя власна мораль. Мій власний розум. Це єдине, що може мене зупинити <...> Мені не потрібне міжнародне право»*. Після такої заяви закономірно постає запитання: чи ж повинна і вся американська адміністрація так неповажно ставитися до міжнародного права. Відповідь Трампа була розмитою: *«Це залежить від того, як ви визначаєте міжнародне право»*. І додав, що він буде самостійно вирішувати коли міжнародні обмеження застосовуються до США. Тут приходиться на думку і американський військовий рейд у Венесуелі 3 січня, і неодноразові заяви Трампа щодо встановлення американського контролю над Гренландією, включно з використанням збройних сил. Хіба це не руйнація світового порядку? [17]

У зазначеному контексті нинішня Мюнхенська доповідь «Йде руйнування» виявилася напрочуд актуальною і самокритичною. Так, на обкладинці цього 123 - сторінкового документу зображено слона, а це не лише цитування ідіоми *«слон в посудній лавці»*, але й символ американської Республіканської партії. Саме цей символ послужив заспівом до характеристики головних героїв цього річного мюнхенського звіту. Тут нам представлені провідні «руйнівники» – ті політичні сили й актори, котрі віддають перевагу руйнуванню перед творенням, котрі відверто заявляють про бажання розвалити існуючі інститути як всередині своїх країн, так і на міжнародному рівні. При цьому вони демагогічно декларують, що демократичні принципи є занадто зарегульованими й не здатними задовольнити сподівання простих людей.

Коли ж відбувається апеляція до *«хлопського розуму»* певної категорії «простих людей» – то це значить, що йдеться про «масовку» із MAGA Трампа, про «Альтернативи для Німеччини» (ФРН), а також про «Національне об'єднання» (Франція), «Лігу» (Італія), «Партію свободи» (Австрія) та «Fidesz» (Угорщина) тощо. Мюнхенська доповідь дає таку характеристику цій пістрявій публіці: *«В результаті ми маємо справу з новою атмосферою, в якій ті, хто використовує у своїй діяльності бульдозери, тарани і бензопили сприймаються із обережним заохоченням, якщо не з відкритим обожнюванням»*. За характеристикою американської Politico, найяскравішим представником «руйнівників» у сьогоднішній світовій політиці є Дональд Трамп, який із вишуканістю того самого слона з обкладинки звіту збирається будувати новий, кращий світ, але поки що досягає успіху хіба що у перетворенні колишнього світопорядку на руїни [10].

Нинішній американський підхід до європейської безпеки сприймається у Мюнхені як «нестабільний», що коливається між *«підтримкою й примушуванням»*. А відтак світові перспективи зображуються здебільшого як песимістичні. Один із варіантів – цей світ може посуватися прямісінько у бік політики, де заправлятимуть *«регіональні гегемони»*, встановлюючи свої правила гри у своїх сферах впливу. Одним із претендентів на подібне регіональне лідерство є путінська Росія, котра час від часу нагадує про свій основний аргумент – ядерну зброю.

Тим часом викликає занепокоєння той факт, що громадяни провідних європейських країн, вже дещо психологічно адаптувалися до російської загрози. Що насторожує – пересічні обивателі навіть стали вбачати меншу небезпеку з боку путінської РФ. Так, у 2025 році соціологічний показник *«ризик безпеки»* засвідчив, що у населення країн G7 виросло відчуття небезпеки хіба що з боку США. У той же час сприйняття загрози з боку Росії серед населення помітно знизилася. Так, у країнах *«великої сімки»* із списку 32-х серйозних ризиків Росія опустилася із другого місця на восьме. Цей результат викликав занепокоєння серед експертів, оскільки опитування проводилося уже після того, як бойові російські дрони у вересні 2025 року вперше залетіли на територію Польщі, а російські винищувачі порушувати повітряний простір Естонії. Таке стоїчне ставлення до російського агресора просто дивує.

Відтак автори Мюнхенської доповіді закликають європейські країни діяти більш рішуче, бо обивательська нерішучість означає, що Європа ризикує залишитися « у сірій зоні між конкуруючими сферами впливу» – США, Росії та Китаю.

Що несе агресія Росії

Доповідь Мюнхенської конференції із застереженнями щодо Росії була оприлюднена 9 лютого, а вже наступного дня з України надійшла чергова трагічна звістка, що в Богодухові на Харківщині російський БпЛА влучив у приватний будинок. Проживаюча в ньому сім'я, яка лише кілька днів перед тим евакуювалася із Золочева, зазнала незворотних втрат – два однорічні хлопчики та дворічна дівчинка загинули разом з батьком. Рятувальникам вдалося врятувати лише матір, що перебувала на 35-му тижні вагітності.

І це лише один із багаточисельних варварських прикладів цілеспрямованого знищення цивільного українського населення з боку путінського фашистського режиму. А назагал за роки війни, лише за підтвердженими даними ООН (станом на квітень 2025 року) загинуло понад 13 000 цивільних жителів, а ще понад 30 000 отримали поранення). Підтверджено також загибель понад 700 дітей, а ще понад 2000 дітей було поранено.

Справжня кількість жертв, зазначають демографи, ймовірно є значно вищою. Експерти ООН наголошують, що кількість цивільних жертв у 2025 році зростає на 31% порівняно із 2024 роком, що було викликано зростаючим використанням авіабомб. Назагал у 2025 році в Україні було зафіксовано найвищу від початку повномасштабного вторгнення РФ кількість жертв серед цивільних. Так, назагал війна забрала життя 2 514 мирних жителів, а ще 12 142 людини отримали поранення [2].

Голова Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні **Даніель Белль** зазначила, що такий показник свідчить про серйозне погіршення рівня захисту цивільного населення від далекобійної зброї: *«Наш моніторинг показує, що це зростання було зумовлене не лише інтенсифікацією бойових дій уздовж лінії фронту, а й більшим застосуванням далекобійної зброї, через що цивільні особи по всій країні стикаються з підвищеним ризиком»* [2].

Щоб зарадити справі, Верховна Рада у вівторок, 10 лютого, ухвалила законопроект №12353, згідно з яким поліція зможе евакуювати з території активних бойових дій дітей навіть без зго-

ди їхніх батьків і передавати органам опіки. Це рішення про оголошення обов'язкової евакуації ухвалюють військові адміністрації за письмовим проханням військового командування. Після ухваленого рішення один із батьків або опікунів повинен вивести свою дитину до безпечних районів. Якщо вони відмовляються, дитину евакуює поліція без згоди батьків. Далі правоохоронці передають дитину органам опіки. Тим, хто виїхав із зони бойових дій, надають житло для тимчасового проживання евакуйованих людей. Документ зобов'язує Кабінет Міністрів протягом трьох місяців з дня його опублікування забезпечити прийняття евакуйованих [11].

Тривожна демографія

Війна «на виснаження» України в контексті путінського рашизму дедалі виразніше набуває форм неприхованого геноциду. Пресинг на громадянський сектор України довів до того, що демографічна ситуація в Україні стала майже безпрецедентною. За оцінками провідних демографів, рівень народжуваності опустився нижче за критичну позначку: у середньому одна жінка народжує менш як одну дитину за життя. Зокрема академік НАНУ **Елла Лібанова** назвала поточну ситуацію катастрофічною, наголосивши, що нестача людей робить довгостроковий розвиток країни вкрай складним.

Ще рік тому передбачалось, що внаслідок війни Україна може втратити близько 10 мільйонів осіб. Наразі демографічна ситуація загострилася відразу з кількох причин: 1) війна і втрати на фронті - значна частина загиблих були одружені і мали дітей, що врешті-решт призвело до зростання кількості вдів та сиріт; 2) масовий відтік молоді – близько 6 мільйонів громадян, включно з молодими жінками й дітьми, виїхали за кордон і досі не повернулися; 3) розрив сімей і невизначеність майбутнього – через війну багато українців відкладають рішення про народження дітей.

Все це тягне за собою тривожні наслідки для суспільства. Через падіння народжуваності та затяжну війну в Україні значно збільшується кількість дітей, які живуть без біологічних батьків. За даними статистики, зараз у країні близько 59 000 дітей перебувають у прийомних сім'ях без рідних батьків. Щоправда, деякі українські сім'ї продовжують народжувати і виховувати дітей, що відображає прагнення до нормального життя навіть в умовах війни. Однак не слід закривати очі на те, що, за даними американської розвідки,

в Україні нині найменша народжуваність і найбільша смертність у світі. На другому місці за смертністю – Литва [9].

І все ж, попри всі негаразди, Україна бореться за своє європейське майбутнє. Українські військові на полі бою проти Росії довели свою мужність і витривалість. Наразі під час військових штабних навчань із союзниками НАТО українські генерали довели свій високий рівень підготовки, «перемагаючи» військових альянсу. Тим часом на перспективу відбудови України все актуальнішою стає проблема підготовки молодого покоління, реформи «нової української школи». Адже не секрет, що нинішня шкільна програма перевантажена другорядним фактологічним матеріалом та потерпає від відсутності реальної профорієнтації.

Відтак нова стратегія Міністерства освіти передбачає повну перебудову шкільної мережі за європейськими стандартами, де кожен освітній ступінь отримує власну автономію. Початкова ланка для учнів перших чотирьох класів залишиться максимально наближеною до домівок для комфорту найменших. На середньому етапі в гімназіях школярі з п'ятого по дев'ятий класи здобуватимуть загальну базу та шукатимуть власні зацікавлення. Фінальний етап переміститься до профільних ліцеїв, які функціонуватимуть окремо від молодших класів. Академічні наукові чи спеціалізовані ліцеї дозволять готуватися до університетів за конкретними напрямками [15].

Безумовно, доведеться зважати й на труднощі радикальних змін української школи в умовах війни. А саме: враховувати ризик руйнування існуючої освітньої мережі в сільській місцевості та хронічного недофінансування по країні в цілому, а також брак належної кількості підготовлених для ліцею вчителів та сучасної матеріальної бази. Та все ж, з чогось доводиться розпочинати, адже *«дорогу осилить той, хто йде»*.

Умиротворення не приносить миру

Йдучи в дорогу, добре мати супутником надійного партнера. І не доведи Боже спіткати віроломного лукавця, тим більше, що в силу трагічних воєнних обставин Україні доводиться все ж терпіти цинічні ескапади нинішньої американської адміністрації.

Стосунки з попередніми президентами теж не були безхмарними. Як показав досвід, Будапештські 1994 року гарантії безпеки Україні з боку

Біла Клінтона виявилися нічого не вартими. Коли ж Путін анексував у 2014 році Крим, **Барак Обама** здивувався і висловив *«глибоке занепокоєння»*. Навіть професійно високо підготовлений **Джо Байден**, якого постійно переслідували фантоми холодної війни, відреагував на вторгнення 2022 року аж надто обережно. Український міністр закордонних справ **Дмитро Кулеба** напередодні повномасштабного вторгнення 22 лютого 2022 року отримав тривожні сигнали від представників американської розвідки: йому показали точки, де російські танки прогрівали свої двигуни та вже чекали на перетин кордону. Однак після цього відбулася зустріч із президентом США Джо Байденом, де бесіда, за словами Кулеби, нагадувала *«розмову лікаря з пацієнтом, який мав невиліковний діагноз»*: *«Коли я виходив із Овального кабінету, у мене було відчуття, що Байден прощається, як зі мною, так і з народом України»* [4].

Та все ж, попри значні обмеження, військова допомога з боку адміністрації Байдена була вагомою. За повідомленням робочої групи з нагляду за Україною при уряді США, *«з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року Конгрес виділив або в інший спосіб надав майже 183 мільярди доларів для операції Atlantic Resolve (OAR) і більш широкої допомоги Україні. Крім того, Сполучені Штати надали 20 мільярдів доларів у вигляді позик у рамках ініціативи країн Великої сімки»*. Отже, допомога Україні від США не перевищувала 203 мільярди доларів, хоча Трамп і наполягав на сумі нібито 350 мільярдів доларів [5].

Однак з 2025 року президентом Дональдом Трампом було взято принципово інший курс. Як це не прикро, але Україна на 99% втратила воєнну допомогу з боку Америки. Більше того – президент США похваляється тим, що досяг гешефт-оборудки і вигідно для США продає озброєння країнам НАТО, яке вже потім доправляється в Україну. Тож віднині мова вже не йде про покарання московського агресора, а лише про умиротворення бізнес-партнера й досягнення з ним гешефт-домовленості. Відтак, як наголосив у Мюнхені держсекретар США **Марко Рубіо**, війна Російської Федерації проти України не закінчиться *«традиційною поразкою»* агресора. США взяли курс на урегулювання проблеми шляхом переговорів [3].

Позиція України з цього приводу була озвучена під час засідання Ради безпеки ООН з нагоди

четвертої річниці повномасштабної війни заступницею міністра закордонних справ **Мар'яною Беца**: «Війна прикривається переговорним процесом, саботованим самою Москвою... Ми ніколи не визнаємо окупацію. Ми ніколи не погодимося на територіальні поступки. Ми ніколи не поступимося своєю свободою». Дипломатка також висловила критичне ставлення до світової спільноти через відсутність чіткої реакції на дії Росії, яка продовжує відчувати безкарність за свої злочини [14].

Чи варто ж дивуватися, що за таких передумов проблема російської агресії проти України на мюнхенській конференції цьогоріч була якось сором'язливо притлумлена. Так, замовчуючи грабіжницькі дії Росії (і незаконний переворот у Венесуелі), держсекретар США Марко Рубіо у Мюнхені обрав мішенню глобалізацію, «кліматичні культи» та мультикультуралізм, і закликав повернутися до націоналізму, протекціонізму, закритих кордонів та християнської культури. Як він заявив, «вчорашній день закінчився». Що означають ці слова, як не те, що відбувається відтворення позавчорашнього дня, зростає попит на фантазії про «старі добрі часи» силового протистояння.

Де союзник, а де супротивник?

А тим часом відбувається реабілітація феномену війни як частини реваншистського проєкту, спрямованого на те, щоб знищивши Україну, зробити тим самим Росію великою. Більше того – відбудувати її колишню сферу впливу. Чи ж насправді, в котрий раз, як про це писав український поет **Олександр Олесь**, при знищенні України Європа мовчатиме?

Мюнхенська конференція дає на ці запитання свої версії відповіді. Так, у виступі 13 лютого канцлер Німеччини **Фрідріх Мерц** наголосив, що віднині світ вступив у нову епоху, де домінують великі держави і сила. І ці слова насторожують як доконана констатація: міжнародний порядок, заснований на правах і правилах, фактично перестав існувати; нинішня епоха знову визначається силою і політикою великих держав; свобода Європи віднині не є чимось самоочевидним і перебуває під загрозою. Якщо дослівно, то це у його виступі звучало так: «Ви обрали похмурий девіз для цієї конференції - «під руйнуванням» (*Under Destruction*). І, ймовірно, це означає, що міжнародний порядок, заснований на правах і правилах, в даний час руйнується. Але, боюся, нам слід висло-

витися ще жорсткіше. Цей порядок, яким би недосконалим він не був навіть у кращі часи, більши не існує» [7].

Мерц зокрема зазначив, що в епоху великих держав свобода не є само собою зрозумілою. Вона перебуває під загрозою. А для захисту свободи потрібна твердість, сила волі та готовність до змін і жертв – і то не колись у майбутньому, а вже зараз. Значимо звучали слова, коли канцлер назвав війну Росії проти України та застосування Москвою сили головним проявом руйнування колишнього світового порядку, заснованого на правилах: «Насильницький ревізіонізм Росії, її жорстока війна проти України – лише найяскравіший приклад цього», – зазначив німецький політик. За його словами, агресором в Україні щодня вчиняються військові злочини. «Це найяскравіший приклад цієї тенденції» [7].

Прибічники Трампа можуть апелювати до того, що ось американський президент оголосив 21 січня 2026 року у Давосі про створення повністю підконтрольної йому Ради миру, яка й візьметься до розбудови найновішого світопорядку. Що може статися із цієї затії? Пошлемося на думку відомого українського аналітика **Володимира Фесенка**, що тільки зусиллями Трампа новий світовий порядок не збудуєш: «США не має виняткової монополії на право сильного, але Трамп цього не розуміє. Він дуже пихатий і егоїстичний і думає, якщо він створить таку структуру під своїм особистим контролем, то вона і працюватиме. Але він не розуміє, що без згоди та участі інших сильних світових гравців ця структура не працюватиме. І вона не приноситиме того результату, на який Трамп розраховує» [1].

Назріває загроза відокремлення Сполучених Штатів і Європи один від одного. Чи готова до цього Європа? Серед європейських союзників триває дискусія між двома таборами. Один підхід уособлює генсек НАТО **Марк Рюте**, який вважає, що з Трампом слід домовлятися та зберегти єдність НАТО. Друга точку зору уособлюють лідери Франції та Німеччини. Наразі **Макрон** і Мерц вважають, що слід виходити із того факту, що Трамп не захищатиме Європу. Що гірше – віднині Трамп уже стає викликом та суперником для Європи. Отже, треба не заgravати з Трампом, а готуватися до захисту від нього. Таким чином, робить висновок Фесенко, «тепер Росія для Європи і України – це військова загроза на перспективу, а Трамп – це вже загроза на сьогодні. Тому треба вживати заходів потенційного захисту проти Трампа» [1].

Власне, протистояння США і Європи вже розпочалося, а останні заяви Трампа і кроки щодо Гренландії - це вже зримий виклик Європі. Та й Україні – адже ідея захоплення Гренландії силовим шляхом – це приблизно те саме, що зробив Путін у Криму.

Феномен «зради України» чи фантомний біль?

Після 2014 року визначився основний вектор загрози усталеному світопорядку: неконтрольоване застосування сили та провокування хаосу. Перший поштовх до цього дав Путін, а потім лінію руйнування в міжнародних відносинах посилив і Трамп. На цьому небезпечний тренд не закінчився. Так, відомий міжнародний оглядач *Саймон Тісдалл* у британській газеті лівого спрямування *The Guardian* закликає розглядати загрозу світопорядку у більш широкому форматі, включаючи фактор Китаю. А саме: Трамп, Путін та Сі Цзіньпін, на думку Тісдалла, є реальними ідейними союзниками, котрі Україну та й Європу в цілому вважають своїм спільним ворогом. Що ж стосується ролі США, то вона, на переконання оглядача, демонструє «нездатність, чи скоріше небажання США виконати свої зобов'язання і захистити народ [України] від російської агресії, що є найбільшою з низки нещодавніх американських зрад» [6].

Наразі у своїй колонці журналіст перераховує довгий список реальних гріхів чинної адміністрації Дональда Трампа: «огидна прислужливість» перед «воєнним злочинцем і масовим убивцею» Володимиром Путіним; звинувачення та залякування жертви агресії [України] з метою змусити її до поступок російському агресору; «брутальні» намагання «монетаризувати» війну та «видоїти» Нобелівську премію миру на стражданнях мільйонів людей. То ж не дивно, що внаслідок широкої реальної зради з боку США по відношенню до України та Європи загалом, як у цьому переконаний Тісдалл, «більшість європейців зараз вважають свого головного партнера ненадійним, навіть ворогом. Глобальний вплив і лідерство США швидко згасають, на радість величезній перевазі Китаю. Всюди радіють автократи, які просувають ультраправі партії Європи» [6].

На практиці щодо України, вважає аналітик, «кожен світанок приносить черговий день ганьби». Прямі поставки зброї зі США були скорочені майже до нуля. Смішний «мирний процес» Трампа, очолюваний сердечним приятелем Віт-

коффом та усміхненим зятем Трампа Кушнером, потурає максималістським вимогам Путіна. Президент США все ще прагне швидко заробити на мінеральних ресурсах України та повоєнних угодах з Росією. Відтак він постійно цькує президента України **Володимира Зеленського**: «У безсоромній зраді Трамп не знає собі рівних у наш час». Що вже говорити про зимовий раунд переговорів, який зайшов у глухий кут після того, як США запропонували обопільне виведення українських та російських військ з Донбасу і створення в регіоні спільної цивільної адміністрації. Українська сторона вважає, що під цією пропозицією американці просто маскують старі російські вимоги щодо здачі Донбасу [6].

Отже, з боку британського журналіста нам пропонується сприйняти як даність цілком реальний феномен «зради». Однак залишається проблема: а що ж пропонується Саймоном Тісдаллом навзамін? Адже в даному разі йдеться не лише про думку одного із пересічних журналістів, а про глибокі переконання колишнього редактора *The Guardian* та кореспондента у Білому домі. Адже, на його думку, «що справді шокує і ранить, так це відверта непорядність, проявлена країною, яку європейці завжди вважали другом». Отже, за цих умов не залишається іншого виходу як «відкрита волелюбна райдужна Європа демократії та верховенства права – цей живий докір незграбним ретромонстрам Франкентейна та їхнім ультраправим наслідувачам. Вони зневажають і бояться її. Як і Україна, Європа стоїть на їхньому шляху» [19].

Міжнародний оглядач вважає, що токсична тиранія Трампа триватиме так довго, як довго її терпітимуть. Отже вкрай важливо, щоб напередодні проміжних виборів у США європейці та американська більшість, яка виступає проти Трампа, почали говорити одним голосом – підтверджуючи свої слова практичними діями: «А з чого краще почати, ніж з України, фактичної і символічної лінії фронту в битві між ліберальною демократією та віссю Трамп-Путін?» [19].

На думку Саймона Тісдалла, практичні кроки Європи мали б зосередитись на таких напрямках: 1) розгорнути війська з європейської «коаліції бажаючих» для забезпечення безпеки та захисту Києва й інших українських міст; 2) запровадити над Україною заборону для польотів зону; 3) збільшити поставки ракет та безпілотників; 4) «витиснути на берег» тінювий флот Росії; 5) посилити протидію гібридній війні Кремля. До

того ж Європа повинна вимагати негайного припинення вогню, а потім поетапного виведення російських військ. А ще Європа має взяти на себе провідну роль у будь-яких остаточних переговорах щодо врегулювання наслідків агресії. Усвідомлюючи, що в протилежному разі маємо дві реальні альтернативи: або нескінченна війна, або нестійкий, несправедливий мир на умовах Трампа-Путіна, що не влаштовує ні Україну, ні Європу: «Незалежно від того, як це буде зроблено, заради виснаженого, непереможеного народу України та їхнього власного майбутнього миру та безпеки, європейці (включно з Великою Британією) повинні наважитися знайти мужність та ресурси, щоб розпочати військовий, дипломатичний та моральний наступ» [19].

Позиція Саймона Тісдалла чітка й безкомпромісна: «Європа повинна перенести боротьбу безпосередньо до дверей Путіна, і сказати Трампу, щоб він забирався геть».

Ще не вечір...?

Чи ж готова Європа слідувати цим курсом? Одне діло – задекларувати якусь політичну максиму і вже зовсім інша справа – реалізувати її в житті. Чи є для цього необхідні ресурси? Чи є порозуміння з боку правлячих партій? Чи є консолідована підтримка з боку громадянського суспільства? І, врешті-решт, чи є в наявності політична воля керівництва держави до впровадження радикального курсу замість давно відпрацьованого маневрування й вичікування, мовляв, а може воно якось само собою розсмокчеться?

Тішить душу факт визнання помилок у минулому – це вже якийсь реальний крок до прозріння й переосмислення ситуації. Так, експерт НАТО **Йенс Столтенберг** оголосив що було великою помилкою, коли Захід не надав Україні реальної допомоги раніше – ще у 2014 році. Керівник НАТО пояснив, що «якби Північноатлантичний блок НАТО озброїв та навчив українських військових між 2014 і 2022 роками, вони зараз могли б контролювати більше території та, можливо, запобігти повномасштабному вторгненню Росії» [13].

І що ж після такого каяття пропонує Столтенберг на майбутнє? Нині він переконаний, що закінчити повномасштабну війну Росії проти України можна лише одним шляхом – вести діалог з Росією але лише «з позиції сили»: «Єдиний спосіб покласти край війні в Україні – перекона-

ти Путіна, що він не переможе на полі бою. Не думаю, що ми можемо змусити Путіна змінити свої переконання. Його мета – контролювати Україну. Але, на мою думку, ми можемо змінити його розрахунки, щоб він зрозумів, що ціна, яку доведеться заплатити за контроль над Україною, занадто висока». Якщо конкретно, додав Столтенберг, **єдиний спосіб зробити це – надати Україні військову підтримку, бо ситуація за столом переговорів тісно пов'язана із ситуацією на полі бою** [18].

Сформулювати лінію поведінки – це ще півділа. До практичного втілення цих теоретичних напрацювань – дистанція велетенського розміру. Зовсім невідомо, наскільки соціально затребуваними виявляться викладені положення. Наразі тішить душу уже те, що для європейських учасників Мюнхенської конференції результат мирного урегулювання війни Росії проти України виявився питанням самого виживання існуючої системи європейської безпеки. Однак драматичність моменту, як зазначали учасники конференції, полягає в тому, що з приходом до влади у США адміністрації Дональда Трампа світ вступив у період невизначеності й високої конфліктності, де дипломатія поступається місцем воєнній силі.

Реагуючи на цей фактор, Мюнхенська конференція ще минулого 2025 року оголосила «кінець епохи» пострадянського світопорядку й зафіксувала перехід до жорсткого геополітичного протистояння. Більше того – за результатами роботи аналітиків ВВС – конференція навіть зафіксувала п'ять ключових висновків: 1) кінець епохи партнерства з Росією; 2) «воєнна економіка» Європи; 3) ненадійність «ядерної парасольки» США; 4) розділений світ (Захід проти решти) і 5) екзистенціальний характер війни в Україні.

Але коли справи стали стосуватися практичного втілення цих напрацювань, зазначала головна кореспондентка Бі-бі-сі з міжнародних проблем **Ліз Дюсет**, «маємо до речі глибоке усвідомлення того, що старе «трансатлантичне партнерство» – міцний союз між США і країнами Європи – перестав працювати». Як це не прикро, але представникам Європи тоді було прямим текстом заявлено (виступ **Джей Ді Венса**): не варто розраховувати на те, що за столом переговорів про припинення війни в Україні їм взагалі знайдеться місце. Багато делегатів конференції призналися Ліз Дюсет, що в 2025 році у них «просто голова йде кругом» від кількості ідей щодо

припинення війни в Україні та з інших важливих питань, що надходять від команди президента Трампа - в тому числі й ідей, що взаємно виключають один одного» [8].

Загальний висновок Мюнхену 2025 виявився невтішним: між позиціями Вашингтона і Європи уже тоді постали очевидні розбіжності з цілого ряду актуальних питань. Більше того - самі член команди Трампа часто-густо суперечили один одному і навіть самі собі.

До чого дійшли?

Тривожна ситуація на фронтах України 2026 року зобов'язувала до того, щоб традиційна Мюнхенська конференція цього року стала не просто черговим дипломатичним ритуалом, а жорстким дзеркалом для Заходу. Формально її порядок денний був складений традиційно: європейська оборона, трансатлантичні відносини, підтримка України. Водночас в аудиторії не зникала спільна тривога з приводу руйнування старої архітектури безпеки.

Слід зазначити, риторика цьогорічних виступів була м'якшою ніж та, до якої минулого року з боку США вдавався Джей Ді Венс, читаючи Європі лекцію про її слабкість і недолугість політики. Цього разу держсекретар США Марко Рубіо інтелігентно говорив про спільну долю союзників і необхідність оновлення Альянсу. Однак за оксамитно примирливими формулюваннями проступала жорстка суконна вимога: Америка Трампа хоче партнерства на власних умовах: не доводячи справу до розриву, але й не допускаючи жодної рівності. Так само не доводячи справу до повного виходу з НАТО, але й не беручи на себе гарантій щодо безумовного захисту Європи. У підсумку кожен учасник усвідомлював, що **«довіра між берегами Атлантики більше не є аксіомою»**. На цьому й зійшлися [12].

Що ж стосується України, то щодо неї в аудиторії пролунало більш тривожне застереження. Колишній генсек НАТО Йенс Столтенберг вже в котрий раз наголосив, що Україна має перемогти, бо цій війні немає ради. Однак канцлер Німеччини Фрідріх Мерц із свого боку застегіг, що війна закінчиться лише тоді, коли Росія опиниться на краю економічного і військового розвалу. Аплодуючи подібним визначенням, здоровий глузд все таки хотів би більше конкретики: *«Якщо Україна має перемогти, то хто і як забезпечить цю перемогу. Чи готова Європа самостійно доводити Росію до цього краху в ситуації, коли США відійшли убік? Чи готова Європа реально робити це, а не лише гово-*

рити й чекати, поки Вашингтон повернеться до старих правил гри? Чи готова Європа блокувати російський тіншовий флот, давати [Україні] далекобійні ракети, будувати власну оборону промисловість? Конкретних відповідей конференція так і не дала» [12].

Відтак і з мого боку було б легковажно братися давати вичерпну відповідь щодо шляхів вирішення зазначених проблем, коли цього завдання уникають навіть експерти Мюнхенської конференції. Тим більше, коли українські та європейські учасники були стурбовані чутками, що США нібито готуються представити якийсь «план Трампа» щодо завершення війни в Україні. Оскільки жодних консультацій з цього приводу не було проведено ні з українською стороною ні з Європою, виникли підозри, що проект плану погоджувався лише з Москвою. Насправді ж з'ясувалося, що жодного плану в американців поки що немає, а є «лише хмаринки ідей, параметрів і планів, час від часу суперечливих один одному, котрі озвучуються людьми різного ступеня наближеності до Трампа» [16].

Підготовка цього плану провадиться по декількох треках. Спецпосланник **Кім Келлог** відповідає за український трек, а посланник **Стів Віткофф** – за російський. Згодом вони мають поділитися своїми напрацюваннями з Дональдом Трампом. Поки що ця підготовка ведеться у дещо хаотичному режимі. Так, Кім Келлог в Мюнхені описував принципи, що ляжуть в основу підходу США до мирного процесу, вдаючись до максимально загальних фраз, а на більш конкретні запитання щодо гарантій безпеки для України, відповідав у стилі: *«Це рішення зможе прийняти лише президент Дональд Трамп»*.

Наразі американці націлені на чимскоріше досягнення результату: добитися перемир'я уже до Пасхи 12 квітня 2026 року. Однак, судячи з висловлювань Марко Рубіо, допускається, що досягати заявлену ціль можна буде не відразу, а поетапно. Україна тим часом переконана, що пауза в бойових діях, котра не буде підкріплена належними гарантіями, лише зіграє на руку Росії. В цьому Україну підтримує багато європейських держав. У той же час «заморожений конфлікт» може призвести до поразки: і не тільки України, а й усїєї європейської співдружності.

На думку Володимира Зеленського, пауза в бойових діях лише допоможе Путіну підготувати 15 нових дивізій, які уже влітку 2026 року можуть нападати на Польщу чи країни Балтії. ■

Література

1. Артазей О. «Йде руйнація» від Трампа: як на Мюнхенській конференції планують зберегти порядок у світі. URL: <https://kp.ua/politics/a725263-jde-rujnatsija-vid-trampa-jak-na-mjunksenlij-konferentsiji-planujut-zberehti-porijadok-u-sviti>
2. Бельмас К. ООН: 2025 рік став найсмертоноснішим для цивільного населення України. URL: <http://susplne.media/1213022-u-2025-roci-zafiksuvali-najbilsu-kilkist-zertv-sered-civilnih-vid-pocatku-povnomasstabnoi-vijni-oon>
3. В США окреслили сценарій завершення війни в Україні. URL: <https://tsn.ua/ru/politika/v-ssha-ochertili-stsenarij-zaversheniya-vijny-ukraini-3021635.html>
4. Гичко М. За два дні до вторгнення: Кулеба вперше розповів, як Байден «прощався» з Україною. URL: <https://www.unian.ua/politics/kuleba-rozproviv-pro-zustrich-z-baudenom-za-dva-dni-do-vtorgnennya-13293087.html>
5. Горбачова А. \$350 мільярдів доларів на допомогу Україні: Пентагон і аналітики спростували слова Трампа. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/350-milyardiv-na-dopomogu-ukraini-pentagon-i-analitiki-sprostovali-slova-trampa-12924183.html>
6. (Кобзар Ю. «Світанок ганьби»: Трамп зраджує Україну не просто так, - The Guardian. URL: <https://www.unian.ua/politics/viyna-v-ukrajini-donald-tramp-pokazav-sebe-paybilshim-zradnikom-nashogo-chasu-13293171.html>)
7. Ковенько І. Старого світопорядку, заснованого на правах і правилах, більше не існує - Мерц. URL: [https://glavred.net/world/mirororyadka-jsnovannogo-ns-pravah-i-\[ravilah-bolshe-ne-sushchestvuet-merc-10740581.html](https://glavred.net/world/mirororyadka-jsnovannogo-ns-pravah-i-[ravilah-bolshe-ne-sushchestvuet-merc-10740581.html)
8. «Кінець епохи». П'ять висновків Мюнхенської конференції безпеки, котра «войдет в историю». URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/c8edel0dr27o>
9. «Країна вдів і сиріт»: народжуваність в Україні впала до катастрофічного рівня. URL: <http://www.rbc.ua/rus/news/krayina-vdiv-i-sirit-narodzhuvanist-ukrayini-177802752.html>
10. Літонинський В. Руйнівники та Україна. Мюнхенська конференція 2026. URL: https://ua.korrespondent.net/world/4854850-tuivnyky-ta-ukraina-miunkhenska-konferentsiia-2026?_gl=
11. Примусова евакуація дітей: як це працюватиме. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4854126-prymusova-evakuatsiia-ditei-yak-tse-pratsuiuvatyme>
12. Прядун Р. Мюнхен-2026 без ілюзій: Європа без Америки, Трамп без союзників, а Україна без плану перемоги. Інтерв'ю з Шамшуром. URL: <http://www.obozrevatel.com/ukr/novosti-mir/myunchen-2026-bez-ilyuzij-evropa-bez-ameriki-tramp-bez-soyuznikiv-ukraina-bez-planu-peremogi...>
13. Столтенберг про помилку НАТО щодо підтримки України у війні. URL: <https://nrws.novyny/live/eksgensek-nato-viznav-pomilku-shchodo-dopomogi-ukrayini-u-viini-312415.html>
14. Україна в ООН відкинула територіальні поступки РФ. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4857722-ukraina-v-oon-vidkynula-terytorialni-postupky-rf>
15. Українську школу реформують так, аби вона стала ближчою до європейської. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4854260-ukrainku-shkolu-reformuuit-tak-aby-vona-stala-blyzhchoui-do-yevropeiskoi>
16. Хоменко С. Что мы узнали о перспективах мира в Украине на конференции по безопасности в Мюнхене. URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/c0k5k3mj2040>
17. Чайковська В. Трамп: мене обмежує лише моя мораль, а не міжнародне право. URL: <https://www.dw.com/ukr/tramp-mene-obmezue-lise-moa-moral-a-ne-miznarodne-pravo/a-75446511>
18. Як завершити війну в Україні. URL: <https://news.novyny.live/stoltenberg-nazvav-iedinii-sposib-zavershiti-viinu-v-ukrayini-289210.html>
19. Як США зрадили Європу і чому Україна опинилася в центрі цієї зради - Guardian. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/articles/czj148r3ym1o>
20. Under Destruction. Munich Security Report 2026. February 2026. URL: [Munich Security Conference \(securityconference.org\)](https://www.securityconference.org/)

ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ЯПОНСЬКОЇ МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Віктор Вергунов
доктор сільськогосподарських
та історичних наук, професор,
заслужений працівник
сільського господарства
України,
академік НААН України,
Почесний академік
НАПН України, м. Київ

Володимир Костєв
кандидат філософських наук,
доцент, «Відмінник освіти
України», старший науковий
співробітник сектору наукової
бібліографії та біографістики
ННСГБ НААН України,
м. Київ

Під час повномасштабної російсько-української війни наша держава зобов'язана мобілізувати всі можливі ресурси за ради свого майбутнього. По іншому, як доводить українська історія, не може бути. Чому? Бо логічно виникає питання: чи є ще в світі країна, яка тисячі років змушена воювати з сусідом та після страшної поразки в останній війні змогла, як кажуть, піднятися з колін, послідовно вирішити продовольчу проблему як фундамент державності для ста мільйонів своїх громадян, зійти на вершини НТГП та зберегти національну культуру і земельні ресурси?

Така країна існує – Японія, але її досвід через різні обставини, в українському науковому просторі по суті не представлений або системно не проаналізований. Монографічні дослідження повоєнної реконструкції Японії почали з'являтися лише через кілька десятиліть після завершення Другої світової війни. Перша монографія «побачила» світ майже через 80 років (1), а стаття на початку ХХІ століття (2). Упродовж радянського періоду в українській історії японський досвід модернізації залишався насамперед ідеологічно «заблокованим» як приклад успішної нересурсної капіталістичної реконструкції. Реальна ж трансформація спиралася на інтерпретацію японської земельної реформи не як допоміжного інструменту економічного зростання, а як цивілізаційний механізм відновлення соціальної стійкості для потреб капіталізації аграрного виробництва.

Після 1945 року земля в Японії перестає бути об'єктом феодално – рентних відносин і трансформується в базу формування нового господаря – відповідального, креативного, інтегрованого у громаду та орієнтованого на довгострокову інноваційну продуктивність. Саме ця зміна створила передумови подальшого інституційного зламу, що охопив промисловість, фінанси та систему управління.

Повоєнний розвиток України теж буде відбуватися на тлі катастрофічних наслідків воєнних дій для економіки, інфраструктури та демографічного потенціалу. У порівняльному аспекті в моделях повоєнного відновлення є проблеми, які виявляються тотожними в стратегічному смислі:

- ▶ необхідність подолання наслідків техногенних катастроф глобального масштабу (Чорнобиль для України, Фукусіма для Японії), які мають довгостроковий соціальний, екологічний і психологічний ефект;
- ▶ аграрний сектор відіграє системоутворюючу роль у вирішенні програм продовольчої безпеки, соціальної стабільності та відтворення нації;
- ▶ процес відновлення здійснюється в умовах цивілізаційної біфуркації, коли ухвалюються рішення, що визначають довгострокову траєкторію розвитку держави.

Якщо на початку XXI століття Україна опинилася в ситуації цивілізаційного вибору між різними моделями розвитку, то у другій чверті століття вона змушена здійснювати вже життєво – сакральний вибір – між відновленням і розпадом, між консолідацією та дезінтеграцією, між історичним продовженням існування і ризиком втрати суб'єктності та зникнення народу як активного рівноправного учасника світового цивілізаційного процесу (3).

Для звернення до японської моделі розвитку є також і соціально – історичні підстави, тобто існують паралелі зрушень (Табл.).

Україна та Японія рухалися крізь схожі історичні виклики, але з протилежною інституційною логікою:

- ▶ український шлях через примус і зовнішні моделі;
- ▶ японський варіант реалізується через власність, кооперацію та гарантовану безпеку. Підґрунтям сталості всього процесу – гарантія законів, а не виключно декларативні постулати конституції.

Паралелі зрушень Україна - Японія

ВІСЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ	УКРАЇНА	ЯПОНІЯ
Ліквідація феодальної залежності	1861 р. – скасування кріпацтва в імперському форматі; формальна свобода без економічної суб'єктності	1868 – 1871 рр. – революція Мейдзі; демонтаж станів
Аграрна реформа ХХ ст.	1929 – 1930 рр. – примусова колективізація; знищення господаря; Голодомор як інструмент зламу	1946 – 1947 рр. – демократична земельна реформа; кооперативи власників
Тип аграрного інституту	Колективне господарство без права власності; держава як контролер	Кооператив власників землі; держава як гарант правил
Модель безпеки	1994 – 2026 рр. – без'ядерна держава без жорстких гарантій; ставка на норми міжнародного права	1946 – 2026 рр. – нацифістська конституція; позаблоковість + військові бази США
Стратегія розвитку	Орієнтація на європейську інтеграція в умовах війни та високих ризиків	Концентрація на економічному розвитку під «безпековою парасолькою»
Роль держави	Контроль, перерозподіл, реактивна політика	Архітектор модернізації, координатор інститутів
Ставлення до традиції	Деградація зв'язків із селянською та аграрною культурою	Інтеграція традиції в модернізаційний проєкт

Наведені паралелі дозволяють зробити принциповий висновок: вирішальним чинником успіху модернізації є не сам факт реформ, а їх інституційна логіка. Таємниця прискороного японського відродження полягає в тому, що цьому суспільству по суті не довелося відчувати шок переходу від «пустого» до «повного світу». Ці поняття введені в ювілейній доповіді Римського клубу (2018 р.) і означають перехід людства від світу необмежених ресурсів (земельних, водних, енергетичних, демографічних тощо) до світу обмеження, загроз і ризиків.

В японському культурному та науковому контексті ідея «повного світу» істотно відрізняється від західних інтерпретацій, тобто в Японії ситуація була осмислена як інкарнація й поступовий розвиток глибинних культурних установок, сформованих задовго до індустріальної доби. Тому «повний світ» в японському випадку не сприймається як катастрофа або межа подія, а радше як нормальний стан буття, що потребує постійного налаштування, а не радикального прориву.

Географічна обмеженість Японського архіпелагу, висока щільність населення та залежність від природних циклів зумовили формування культури, в якій принцип достатності переважає над принципом накопичення. Уже в традиційній японській думці природа мислиться не як «зовнішній об'єкт» для експлуатації, а як співучасник життєвого процесу. Такі культурні регулятиви, як гармонія, цінність простору й паузи, неприпустимість марнотратства, збалансований ландшафт взаємодії людини й природи, створюють особливу метрику сприйняття світу як завжди вже «заповненого» - смислами, зв'язками, обмеженнями. Це проявляється у традиціях ощадливого землекористування, циклічних моделях відтворення ресурсів, соціальних механізмах саморегуляції громад.

Історично японська аграрна система (особливо рисівництво) вимагала високого рівня колективної координації, точного дотримання ритмів і поваги до обмежень середовища. Таким чином, «повний світ» не осмислюється як новий культурний шар, а як поглиблення вже наявного шару, адаптованого до нових технологічних і соціальних умов.

Від останньої треті ХХ століття Японія стала однією з найбільш технологічно розвинених країн світу, не втративши при цьому культурної чутливості до меж. У сучасному японському

дискурсі проблема старіння населення, стагнації зростання та екологічних ризиків не трактується як ознаки занепаду, а як умови нового типу зрілості суспільства.

Науковий чинник у Японії має переважно прикладний і контекстуальний характер. Він не прагне до універсалізації, а зосереджується на підтримці локальної стабільності. Пріоритет всебічно збалансованих ландшафтів є яскравим прикладом такої інтеграції: аграрні ландшафти розглядаються як спільні системи, в яких помірне людське втручання підтримує біорізноманіття і продуктивність одночасно.

Японська модель демонструє, що повоєнне відновлення є не сумою технократичних проєктів, а ціннісно – методологічним процесом, де освіта, наука і культура, а також земельний устрій формують ядро економічної стійкості. Український варіант орієнтується на урахування японської національно – традиційної логіки на власній методологічній основі – через агроландшафти, громади, науку та довгострокову стратегію, а не копіювання технологічно – алгоритмічних рішень.

Японська модель повоєнного розвитку виконує своєрідні функції «дзеркала», яке допомагає усвідомити можливості та орієнтири українського суспільства. Повоєнне відновлення України доцільно розглядати не як механічне відтворення зовнішніх моделей, а як процес адаптації окремих елементів японської моделі національного відродження до власних історичних, інституційних і культурних умов.

Безумовно, японський варіант не виключає ті чи інші продуктивні риси існуючих моделей розвитку. Але слід визнати, що запропоновані зарубіжними партнерами моделі відновлення здебільшого орієнтовані на вузький спектр українських ресурсів або на інтенсивне індустріально-технологічне використання земельного фонду країни. Такий підхід, хоч і важливий у короткостроковій перспективі, не охоплює повноти цивілізаційних, соціокультурних і гуманітарних викликів, що постали перед Україною, а отже не може розглядатися як самодостатня стратегія національного відродження.

Сучасне українське суспільство знаходиться у складному перехідному стані, який є наслідком військових дій, економічних ризиків, демографічних зрушень тощо. До 2020-х років не існувало ні методологічної готовності, ні історичного запиту на аналіз відбудови як цивілізаційного

процесу. Лише в умовах повномасштабної війни та перспективи довгострокової реконструкції України японський досвід почав сприйматися як джерело не рецептів, а принципів – інституційної послідовності, культурної мобілізації та просторової раціональності. Прийняття української «траєкторії» в умовах повоєнного відновлення потребує не тільки концентрації матеріальних та духовних зусиль, а й адекватного методологічного підґрунтя, яке полягає в прагматичному поєднанні чотирьох контурів:

- ▶ природно-екологічного (збереження біорізноманіття, ґрунтового потенціалу, водних та лісових ресурсів стає не галузевою екологічною задачею, а критерієм наукової релевантності);

- ▶ економічного (аграрний сектор традиційно формує значну частину ВВП та експортного потенціалу України. Завдання полягає у переході від сировинної моделі до збалансовано-інноваційної, де додана вартість створюється через науку, біотехнології, цифровізацію та екологічні стандарти, а також розгалужену первинну та поглиблену переробну вирощеної (виробленої) сільгосппродукції);

- ▶ культурно-ціннісного (адекватний тип відповідальності — за землю, за покоління, за спільноту. Це корелює з ноосферним принципом відповідальної діяльності людини в біосфері (4));

- ▶ прогностичного (умови прориву інтегруються не через зовнішні рейтинги, а через узгодженість із базовими національними завданнями відновлення та стійкості).

Оскільки Україна відноситься до країн із сильним аграрним підґрунтям, то її дослідники фактично зміщують фокус аналізу «вниз» - до аграрної основи, просторової організації та культури землекористування, що дозволяє підходити до відбудови як процесу цивілізаційної рекомпозиції, а не лише індустріалізації.

Умови глибоких цивілізаційно – технологічних трансформацій вимагають зосередження на вітчизняних цінностях і пріоритетах, а також базуватися на людських якостях, що сформувалися впродовж років російсько – української війни: стійкість, відповідальність, здатність до самоорганізації та моральної мобілізації.

Закінчення війни або її відкладення на підставі політичних домовленостей спричинить не лише фазу інтенсивного економічного й інституційного відновлення, а й складний перехідний період із суперечливою динамікою соціокультурних і духовних процесів. Реконструкція інфраструктури та перезапуск економіки відбуватимуться паралельно з глибокими змінами у структурі очікувань, довіри та життєвих стратегій. Серед позитивних тенденцій варто відзначити намір значної частини військових реалізувати себе в сільській місцевості – у фермерстві, кооперативному русі, локальному підприємстві та громадському управлінні. Це може стати ресурсом демографічного й соціального оновлення територій. Водночас повернення громадян із – за кордону та залучення емігрантів і представників діаспори до стратегічних проектів створюватиме нові можливості модернізації, але вимагатиме інтеграції різних соціальних досвідів і норм.

Однак на цьому етапі слід урахувати і низку негативних явищ. По – перше, життєве планування може залишатися обмеженим і фрагментарним. По – друге, існує ризик соціального розшарування за лінією «*ті, хто воював*» і «*ті, хто вижив*», що може породжувати взаємні претензії, моральні конфлікти та конкуренцію за символічне визнання. По – третє, у разі затяжної невизначеності цинізм і прагматизм здатні витіснити віру у справедливість.

У духовній сфері прогнозується загострення питань смислу, справедливості, пам'яті та відповідальності. Колективний досвід утрат і жертвності формуватиме нову етику громадянськості.

Отже, повоєнний, або постконфліктний, перехідний період є не лише часом відбудови, а й випробуванням на здатність українського суспільства та нації зберегти свою ідентичність і взагалі ціннісну цілісність. Економічна реконструкція, ресоціалізація ветеранів, повернення громадян і модернізаційні імпульси ззовні отримують позитивний стратегічний вимір при цілеспрямованій законодавчо гарантованій політиці соціальної інтеграції, підтримці довгострокового життєвого планування та відновлення довіри як ключової умови духовної і культурної консолідації. ■

Література

1. Держава і ринок в економічному розвитку та повоєнному відновленні: зарубіжний досвід: монографія/В.В. Небрат, Н.А. Супрун, Т.Н. Бондарчук та ін.; за ред. В.В.Небрат; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України» Київ, 2024. 416 с.
2. Вергунов В.А., Костев В.М. Прагматичні моделі землеустрою і цивілізаційні зрушення (з досвіду Японії) //Наука та наукознавство.2001. №2. С.93 – 98
3. Вергунов В.А., Костев В.М. Культура землеробства як фактор цивіліогенезу.- К.: ІАЕ УААН, 2002. 72 с.
4. Вернадський В.І. Наука як планетне явище/НАН України. Київ: Наукова думка, 1991. 238 с.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ВІД ПЕРШИХ ЦИФРОВИХ КОДІВ ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЛИТТЯ МЕТАЛІВ

70 РОКІВ УСПІХУ

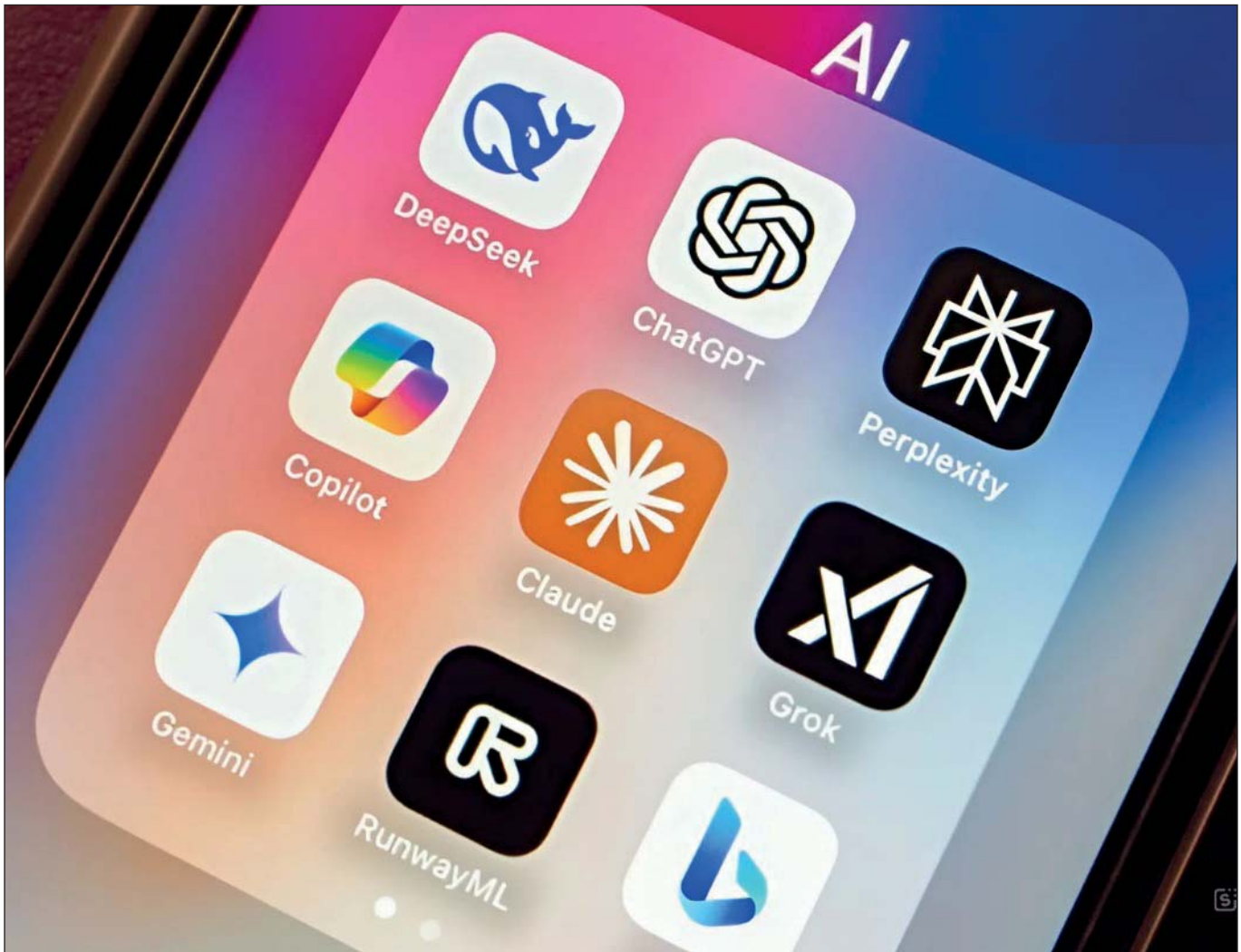
Володимир Дорошенко
старший науковий співробітник,
доктор технічних наук,
ФТІМС НАН України,
м. Київ

У 1955 році четверо науковців – *Джон Маккарті, Марвін Мінський, Клод Шеннон і Натан Рочестер* – зібралися разом на кілька тижнів інтенсивних дискусій, щоб обговорити просте, але амбітне питання: чи може будь-яка форма інтелекту бути формалізована настільки, щоб її вдалося змодельювати за допомогою комп'ютера? Їхній висновок був однозначний: не лише може – вона повинна бути змодельована [1]. Ця ініціатива заклала фундамент нової епохи, дала початок тому, що згодом називатимуть народженням штучного інтелекту, бо саме в тому році у пропозиції до конференції Джон Маккарті запропонував термін «*штучний інтелект*» (ШІ), щоб відокремити цю область від кібернетики та класичної автоматизації. [1].

Рік потому, влітку 1956-го, вони організували Дартмутську конференцію – шеститижневий семінар, під час якого двадцятьоро науковців з різних галузей обговорювали те, що на той момент ще не мало ані методології, ані рамок, ані чітких меж. Тематами обговорень стали: обробка природної мови, нейронні мережі, теорія обчислень, механізми навчання, абстрактне мислення, а також творчість. Запропонований термін ШІ звучав амбітно, навіть провокаційно, але ідеально відповідав духу часу. Дартмутська конференція не стала моментом прориву в технічному сенсі, але саме від неї символічно відраховують 70-річчя ШІ. Не було гучних відкриттів чи готових систем, але саме там вперше було окреслено напрям дослідження: інтелект як об'єкт моделювання. Саме там ШІ разом з сьогодишнім ім'ям отримав напрямок і, головне, концепцію, що стала основою на десятиліття.

Загалом, історія ШІ – це історія повільного накопичення знань, а не раптового осяяння. Технології дозрівають повільно, часто непомітно, і майже завжди – пізніше, ніж передбачають футурологи. Але коли вони дозрівають, вони не просто виконують окремі завдання – вони змінюють самі правила гри. І в цьому немає нічого магічного: лише скрупульозна, наполеглива робота, що триває вже понад сім десятиліть [2].

Сьогодні ШІ став ключовим інструментом у багатьох галузях, і ливарне виробництво – одна з тих сфер, де його потенціал здатен реалізуватися із суттєвою вигодою. Традиційні технології металообробки, роботи з розплавленим металом сьогодні трансформуються в інтелектуальну парадигму, яка передбачає всебічну автоматизацію та екологізацію процесу [3].

Впровадження ШІ у ливарну сферу здатне охопити всі етапи життєвого циклу продукції – від проектування ливарних моделей і піщаних форм до контролю режимів плавки та заливання металу, охолодження та остаточної обробки виливків. Здатність аналізувати великі обсяги даних дозволяє ШІ не просто спостерігати, а прогнозувати поведінку матеріалів, оптимізувати технологічні параметри, ресурсну та екологічну ефективність. ШІ має потенціал для значного покращення якості продукції, зменшення витрат і скорочення виробничих циклів [4].

На шляху до перетворення сучасних ливарних цехів на лабораторії майбутнього практичні проекти демонструють, що застосування машинного навчання у ливарному виробництві дозволяє не лише автоматизувати контроль якості, а й адаптувати параметри процесу в реальному часі. Наприклад, у виробництві металевих виливків ШІ використовується для прогнозування дефектів, оптимізації режимів охолодження та вибору складу сплавів, а також можуть адаптувати параметри лиття для мінімізації механічної обробки [5].

Навіть за умови обмежених даних сучасні алгоритми здатні з високою точністю оптимізувати процеси лиття, прогнозувати мікроструктуру та механічні властивості виливків, поєднуючи фазові моделі сплавів з цифровими неймережами [6]. Більше того, ШІ дозволяє забезпечити інтеграцію ливарних процесів із суміжними виробничими етапами. Наприклад, адаптувати параметри лиття так, щоб мінімізувати потребу в механічній обробці або підібрати оптимальні режими термообробки виливків з урахуванням їхнього початкового стану.

Особливо перспективним напрямом є поєднання ШІ з адитивними технологіями. 3D-друк розширює можливості інтелектуального проектування: ШІ здатен створювати цифрові моделі форм і виливків, які потім реалізуються у вигляді піщаних форм або полімерних моделей. Це відкриває шлях до комплексного управління виробничим ланцюгом – від віртуального інжинірингу [7] через 3D-друк, формовку, заливання, охолодження, термообробку аж до фінішних операцій. ШІ може оптимізувати кожен із цих етапів, зменшуючи дефекти, скорочуючи тривалість циклу та підвищуючи якість кінцевої продукції.

Крім залучення ІІІ до інтелектуального проектування ливарних форм і оснастки він дедалі активніше застосовується в металургії загалом – для аналізу великих масивів даних, прогнозування властивостей сплавів, оптимізації режимів плавки та охолодження металопродукції. Це створює основу для міжгалузевої інтеграції, де ливарне виробництво є частиною ширшої цифрової екосистеми [8]. Сучасні моделі дозволяють враховувати складні термодинамічні та структурні параметри, що раніше вимагали тривалих експериментальних досліджень [6, 7].

Все більше проектування сучасного ливарного цеху наближається до впровадження інтелектуальних систем, інтегрованих з датчиками та камерами, які контролюють кожен етап – від вибору сировини до затвердіння виливка, включно з обрубкою, очищенням і термообробкою. Машинне навчання дозволяє адаптувати параметри лиття до конкретних завдань, забезпечуючи умови виготовлення, близькі до ідеальних. Завдяки концепції цифрових двійників виробництво стає передбачуваним: експерименти моделюються у віртуальному середовищі до їх фізичного втілення [9].

Загалом, світова промисловість поступово переходить до безперервного виробництва, здатного автоматично реагувати на зміни попиту. У цьому контексті ливарне виробництво, яке довгий час вважалося традиційним, вступає в нову еру – еру цифрової інтелектуалізації, де ІІІ забезпечує точність, персоналізацію, зниження витрат і підвищення ефективності [9].

Водночас інтеграція ІІІ у ливарне виробництво пов'язана з викликами, серед яких – потреба у великих обсягах якісних даних, узгоджених з діючими нормами і стандартами, а також доступних для перевірки у будь-який час, складність інтерпретації результатів, питання кібербезпеки та необхідність підготовки фахівців із суміжними знаннями. Проте активні дослідження і впровадження «розумних» виробничих систем обіцяють революційні зміни, що сприятимуть створенню більш стійких, ефективних і інноваційних виробничих екосистем.

Штучний інтелект не слід сприймати лише як інструмент автоматизації. Це потужний каталізатор науково-технічної трансформації, який розширює творчі можливості інженерів, водночас «перевіряючи» їхню компетентність – за принципом «довіряй, але перевіряй» – і дозволяючи зосередитися на стратегічних та етичних аспектах розвитку виробництва. Інтеграція ІІІ в промисловість, що ми розглядаємо на прикладі ливарного виробництва, – закономірний еволюційний крок, що сприяє ресурсоефективності, сталому розвитку та створенню металопродукції найвищої якості.

Завершуючи цей огляд 70-річного успіху, варто визнати, що вплив ІІІ тепер охоплює саму методологію створення знань. У світоглядному вимірі людина створила своєрідний, щоразу складніший «калькулятор», який сім десятиліть тому назвали інтелектом. І сьогодні цей «кібер-калькулятор» іронічно запитує нас: якщо я можу знайти всі відповіді, то де ж твої справді суттєві запитання? Хто кого насправді навчає в цьому новому цифровому світі? ■

Література

1. McCarthy J., Minsky M. L., Rochester N., Shannon C. E. A proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. 1955. URL: <http://jmc.stanford.edu/articles/dartmouth/dartmouth.pdf>.
2. Світлик Ю. Звідки взявся штучний інтелект: історія розчарувань та успіху. Sensor.net. – 2020. URL: <https://sensor.net/ua/blogs/3562981>.
3. Kang Jw., Liu Bl., Jing T., та ін. Intelligent casting: Empowering the future foundry industry. China Foundry. 2024. № 21. P. 409–426. URL: <https://doi.org/10.1007/s41230-024-4056-z>.
4. Bhagwat V., Kamble D.A., Kore S.S. An overview of machine learning applications in metal casting industries. *Archives of Metallurgy and Materials*. 2024. Vol. 69, № 4. P. 1577–1584. URL: <https://doi.org/10.24425/amm.2024.151428>.
5. Kulkarni P.M., Gokhale P., Appasaba L.V., Lakshminarayana K., Tigadi B.S. Artificial intelligence and machine learning for foundry industry: a case study of Belagavi foundry industry. Lecture Notes in Electrical Engineering. 2022. V. 928. P. 161–174. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-5482-5_15.
6. Pei X., Hou H., Zhao Y. A Review of Intelligent Design and Optimization of Metal Casting Processes. Acta Metallurgica Sinica (English Letters). 2025. URL: <https://doi.org/10.1007/s40195-025-01891-5>.
7. Дорошенко В.С. Методи «цифровізації» ливарно-металургійного виробництва: віртуальний інжиніринг, цифровий двійник, адитивні технології. Метал і лиття України. 2021. № 3. С. 62–66. URL: <https://doi.org/10.15407/steelcast2021.03.062>.
8. Muntin A.V., Zhikharev P.Yu., Ziniagin A.G., Brayko D.A. Artificial Intelligence and Machine Learning in Metallurgy. Part 1. Metallurgist. 2023. V. 67. P. 886–894. URL: <https://doi.org/10.1007/s11015-023-01576-3>.
9. Смоляк Ю.Ю., Холодницька А.В. Штучний інтелект в управлінні підприємством: трансформація ролі менеджера в індустрії 4.0. Проблеми сучасних трансформацій. 2024. №11. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-04-12>.

ОБРАЗ ІСУСА ХРИСТА У ХУДОЖНЬОМУ ЛИТОМУ МЕТАЛІ

Із прийняттям християнства центральною темою мистецтва в християнському світі став образ Ісуса Христа як засновника нової віри. Насамперед це відобразилося в іконописі, живописі та дрібній пластиці (скульптурі малих форм), а згодом опанувало царину станкової та монументально-декоративної скульптури. У статті представлена стисла інформація про відтворення образу Христа у рельєфах та об'ємній пластиці, вилитих із бронзи та інших ливарних сплавів – найбільш довговічних пам'яток, непідвладних часові.

Християнське богослов'я II–IV ст. розвинуло в Новому Завіті ідею про Христа як Сина Божого – другої особи Трійці. Християнське вчення прийняло концепцію Христа-Боголюдини, в якій поєднані людська та божественна природи. Починаючи з Київської Русі, зображення Ісуса Христа стає основною тематикою скульптури малих форм – хрестів, іконок, образків, змієвиків тощо. Це простежується в експозиціях музеїв, соборів, церков та монастирів.

Різні етапи Його земного життя представлені у багатьох культових виробках: це сцени розп'яття, положення у гроб, воскресіння, образи Христа-немовляти та інші. Зображення Христа, а також Богоматері Оранти, архангела Михаїла, святих Дмитрія, Миколая, Федора, Марка, Філіпа з'являються в Київській Русі на золотих пластинах, образках та інших виробках культового призначення – як литих, так і кованих. У їхньому виготовленні застосовували різноманітні ювелірні прийоми: перегородчасту емаль, скань, оздоблення дорогоцінним камінням тощо. Подібні ювелірні вироби з колекції Богдана Ханенка зберігаються у Скарбниці Національного музею історії України [1].

Християнська церква до кінця XVII ст. не визнавала великих скульптур, оскільки вони нагадували язичницьких ідолів, тому монументальних статуй Ісуса Христа у Давній Русі практично не було – вони з'являються лише у XVIII ст. Значні археологічні знахідки XI–XII ст. із мідних та олов'яно-свинцевих сплавів (литі іконки, натільні хрести) свідчать про високий рівень художнього литва того часу [2]. Часто зустрічалися змієвики, що відображали двовір'я: на їхньому одному боці містилася християнська емблематика, а на зворотному — образ Медузи Горгони як оберега від злих духів.

Зображення Христа було головною темою і на окладах богослужбових книг. Яскравим прикладом майстерного металевого окладу є Христофорове Євангеліє 1416–1417 рр. (рис. 1 [3]). На його лицьовій панелі відтворено «Розп'яття з предстоячими» в оточенні постатей апостолів, що демонструє складну композиційну побудову та точність лиття тогочасних майстрів.

Рис. 1. Христофорове Євангеліє

Образ Христа перебував у центрі уваги митців епохи Відродження. До Його постаті зверталися видатні титани Ренесансу: **Л. Гіберті, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Донателло, Берніні**. **Л. Гіберті** присвятив життя роботі над бронзовими брамами для флорентійського баптистерія з 38-ю рельєфами, які **Мікеланджело** назвав «Райськими вратами». Донателло створив фундаментальні для європейської пластики литі композиції «Розп'яття» та «Покладення у гроб». У місті Нюрнберзі (ФРН) зберігається унікальна латунна рака св. Зебальда (висота 4,71 м), вилита **П. Фішером**, де на центральному куполі розміщено постать Христа-немовляти з земною кулею в руці.

Рис. 2. Дарохранительница

Серед великих скульптур XIX ст. слід відзначити роботи **М.М. Антокольського**. Його знаменита статуя «Христос перед судом народу» (1874 р.) спочатку була виконана в теракоті, а згодом вилита з бронзи. Оригінал зберігається в Санкт-Петербурзі, а мармуровий варіант – у Київській національній картинній галереї [3]. Скульптор представив Христа реальною людиною, що зберегла внутрішню зосередженість попри тяжкі випробування. Також відомі його проекти «Христос, що йде по морю» для Одеської гавані та бронзовий надгробок «Христос, який прагне обійняти всіх страждених».

Скульптор **М.С. Піменов** (молодший) виконав статую «Воскресіння Христове» (1850–1852 рр.) для іконостаса Ісаакіївського собору, яка згодом була вилита у бронзі в збільшеному варіанті. За цей вилівок та статую «Преображення Господнє» митець отримав звання професора Академії мистецтв [3].

Особливе місце серед пам'яток українського золотарства посідають дарохранительниці – витончені вироби із золота або срібла для зберігання святих дарів (рис. 2). Часто вони створювалися як стилізовані моделі храму Воскресіння Господнього в Єрусалимі. В Україні у XVII–XVIII ст. для таких виробів була поширені назви «*гробниця*» або «*кіот*». На одній із ранніх дарохранительниць XVI ст. роботи українських майстрів у центрі розміщено лите зображення Христа в оточенні ангелів [4]. Унікальним зразком є також срібний хрест (висотою близько 1 м) роботи майстра **А. Касіяновича** в Успенській церкві Львова [5].

Литі зображення Христа на хрестах-енколпіонах (складні нагрудні хрести) були масово поширені в Київській Русі та на теренах сучасної України, що свідчить про високий розвиток металопластики та глибоку релігійну традицію народу. Використання бронзи та срібла дозволило зберегти ці образи протягом століть, передаючи нащадкам не лише духовний зміст, а й технологічні досягнення ливарної справи минулих епох. ■

Володимир Дорошенко

старший науковий співробітник,
доктор технічних наук, ФТІМС НАН України

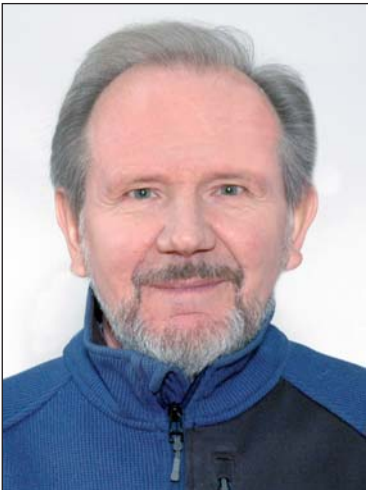
Література

1. Бондар І.В. Стародавнє золото: Зібрання Музею історичних коштовностей УРСР. Альбом. Київ: Мистецтво, 1975. 204 с.
2. Жолтовський П.М. Художнє лиття на Україні XIV–XVIII ст. К.: Наук. думка, 1973. 132 с.
3. Дорошенко С.П. Образ Ісуса Христа в литві. Ливарне виробництво. 2000. № 10. С. 36–38.
4. Мішнева О. Дарохранительниці. Українська культура. 1998. № 2. С. 24–25.
5. Петренко М.З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. К.: Наук. думка, 1970. 208 с.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ АКТИВНОЇ ЗОНИ РЕАКТОРА ВВЕР-1000

Володимир Красноручський
директор науково-технічного
комплексу «Ядерний паливний
цикл» Національного наукового
центру «Харківський
фізико-технічний інститут»,
м. Харків

Віктор Грицина
заступник директора з
наукової роботи науково-
технічного комплексу «Ядерний
паливний цикл» Національного
наукового центру «Харківський
фізико-технічний інститут»,
м. Харків

У період бурхливого розвитку Атомної енергетики в Україні здійснювалася реалізація планів щодо створення потужної виробничої бази з вироблення електроенергії на атомних електростанціях з реакторами на теплових нейтронах з водним теплоносієм. Однак Чорнобильська аварія значною мірою завадила виконанню цих планів і до дев'яноятих років після здобуття Україною незалежності парк діючих ядерних блоків становив 11 реакторів ВВЕР-1000, 2 реактори ВВЕР-440 і 2 реактори РБМК-1000. До цього часу виявилася майже повна залежність експлуатації АЕС України від поставок з росії. В першу чергу це стосується ядерного палива. Відомо, що паливна складова виробництва електроенергії є визначальною в економіці будь-якого типу електростанції. І саме вартість свіжого ядерного палива визначає низьку ціну електроенергії та тепла, які виробляються на АЕС. У світовій практиці встановлено вимогу, згідно з якою постачання ядерного палива має здійснюватися щонайменше від 3-х виробників. Кілька постачальників стимулюють розвиток технологій, зниження вартості та підвищення надійності продукції. Диверсифікація постачання зменшує політичні та економічні ризики, особливо для країн, які раніше залежали від одного джерела. Наявність кількох типів ТВЗ дозволяє оптимізувати паливний цикл, підвищувати ефективність роботи реакторів і знизити ризик залежності від одного виробника у випадку технічних проблем чи дефектів.

Тому гостро постало питання про диверсифікацію ядерного палива для АЕС України. До того часу в Україні існував ще значний потенціал для забезпечення організації власного виробництва ядерного палива:

- ▶ Видобувався уран і як давальницький матеріал передавався до росії для збагачення та виготовлення ядерного палива для українських АЕС.
- ▶ Видобувався і вироблявся металевий цирконій і гафній.
- ▶ Вироблялися нержавіючі сталі та вироби з них.
- ▶ Здійснювалося повноцінне науково-технічне супроводження за всіма напрямками.

У ННЦ ХФТІ був накопичений значний досвід із розробки безпосередньо ядерного палива у вигляді твелів і ТВЗ, практично для всіх типів реакторів, що розроблялися на той час.

З огляду на можливості України було прийнято ряд рішень про організацію в Україні власного промислового виробництва ядерного палива, включаючи матеріали, комплектуючі елементи, збірка твелів і ТВЗ. Передбачалося, що тільки збагачення урану буде здійснюватися за кордоном.

Урядом України було проведено тендер на будівництво в Україні заводу з виготовлення ядерного палива, в якому взяли участь компанії Westinghouse та АТ «ТВЕЛ». Перемого одержало АТ «ТВЕЛ».

В результаті всіх заходів на конкурсній основі був прийнятий проект, за яким ядерне паливо для реакторів ВВЕР-1000 України мало виготовлятися фірмами трьох держав: України, Казахстану та Росії. Було засноване 31 жовтня 2001 року в Києві АТ «СП УКРТВЗ» (Спільне українсько-казахстансько-російське підприємство з виробництва ядерного палива). Його створення було частиною планів України щодо розвитку власної інфраструктури для виробництва ядерного палива, аби зменшити залежність від імпорту. В Україні виготовлення матеріалів і всіх комплектуючих з конструкційних матеріалів для твелів і ТВЗ, в Казахстані виготовлення таблеток з урану. Далі передача всіх елементів до Росії, де здійснювалося складання твелів і ТВЗ, які далі поставлялися в Україну.

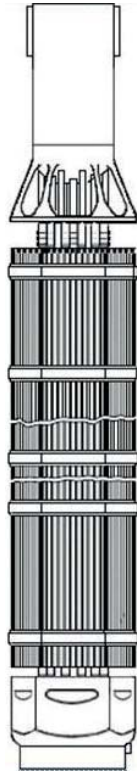
Проект існував кілька років, але Україна не змогла виконати свої зобов'язання в повному обсязі (лише ДП «НАЕК «Енергоатом» зміг освоїти виробництво голівок ТВЗ і деякий час поставляти їх РФ як давальницькі елементи) і він був закритий. У цей час практично росія, як єдиний постачальник, продовжувала постачати ядерне паливо для АЕС України.

Ще до початку проведення тендеру на будівництво в Україні заводу з виготовлення ядерного палива США в рамках «Угоди між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки щодо підвищення експлуатаційної безпеки, зниження ступеня ризику експлуатації та зміцнення систем регулювання цивільних атомних об'єктів в Україні» від 25.10.1993 року запропонували Україні допомогу у вирішенні завдань з диверсифікації ядерного палива з фінансуванням від Мініенерго США. Основні положення угоди включали технічну допомогу, навчання персоналу, обмін інформацією, фінансування за рахунок американських грантів та програм технічної допомоги. В результаті, Міністерство енергетики України організувало співпрацю з компанією Westinghouse щодо розробки та виробництва ядерного палива для реакторів ВВЕР-1000 України. У червні 1998 року представники Міністерства енергетики України та Міністерства енергетики США провели нараду щодо ініціювання «Проекту кваліфікації ядерного палива для України». Переможцем тендеру зі сторони США стала компанія Westinghouse. Для науково-технічного супроводу «Проекту ...» в Україні на конкурсній

основі було обрано національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут» (ННЦ ХФТІ), де для виконання цієї задачі було створено в підрозділі науково-технічного комплексу «Ядерний паливний цикл» (НТК ЯПЦ) Центр проектування активних зон (ЦПАЗ).

Основні задачі по «Проекту ...» – проектування шести пілотних тепловиділяючих збірок (ТВЗ) (LTA – Lead Test Assembly) компанії Westinghouse на всіх етапах робіт: видача вихідних даних для проектування, розробка технічного завдання на проектування, розробка технічних умов ТВЗ, підготовка звітів з аналізу безпечної експлуатації LTA, ТВЗ-W та ТВЗ-WR у складі змішаних завантажень, яка здійснювалася за постійної участі спеціалістів НТК ЯПЦ ННЦ ХФТІ, ДП «НАЕК «Енергоатом», ВП АЕС, ДНТЦ ЯРБ, Держатомрегулювання. У 2005 році в м. Коламбії, США на заводі з виробництва палива українськими фахівцями було проведено приймання шести пілотних ТВЗ – LTA. Протягом тижня українські фахівці проводили аудит виробництва ТВЗ – LTA і ознайомились зі всіма операціями з фабрикації палива. За місяць дослідні збірки прибули до м. Миколаєва та були доставлені на майданчик ЮУАЕС. В серпні 2005 року після завершення планово попереджувального ремонту було підключено до енергомережі 3-й енергоблок ЮУАЕС, до активної зони якого було завантажено шість LTA виробництва компанії Westinghouse, які безкоштовно були передані Україні. Рисунок 1. Це був перший значний етап на шляху по диверсифікації постачання ядерного палива для українських АЕС.

Після закінчення кожної паливної кампанії проводилося обстеження стану LTA. У 2010 році (21 паливна кампанія) в активну зону 3-го енергоблока ЮУАЕС було завантажено 42 ТВЗ-W. В 2019 році ДІЯРУ схвалила переведення ТВЗ-WR виробництва компанії Westinghouse на енергоблоці №3 Южно-Української АЕС у промислову експлуатацію. Також в 2019 році енергоблок №5 Запорізької АЕС став другим енергоблоком в Україні, який почав працювати повністю на ядерному паливі компанії Westinghouse. В 2024 році розпочалося постачання, завантаження та початок експлуатації палива компанії Westinghouse на енергоблоках ХАЕС і РАЕС. Починаючи з 2000 року, ЦПАЗ НТК ЯПЦ ННЦ ХФТІ оформив й випустив близько 500 технічних звітів та матеріалів з обґрунтування безпеки використання ТВЗ компанії Westinghouse в реакторах України. Робота по завантаженню всіх блоків АЕС України ядерним паливом компанії Westinghouse продовжується.

**Рис. 1 – ТВЗ-W
компанії Westinghouse**

Вже починаючи з моменту завантаження в реактор перших дослідних ТВЗ компанії Вестінгауз, після виконання всіх завдань за Проектом і далі після укладення контракту між ДП «НАЕК «Енергоатом» і фірмою Вестінгауз про постачання ядерного палива для промислової експлуатації в реакторах ВВЕР-1000, склалася ситуація з постачанням палива від 2 фірм.

З росії поставлялися ТВЗ і ПС СУЗ, від Вестінгауз – ТВЗ компанії Вестінгауз.

Коли йдеться про ядерне паливо для АЕС, переважно мається на увазі паливо у вигляді тепло-виділяючих збірок (ТВЗ), основними елементами яких є твели, наповнені ядерним подільним матеріалом.

У той же час невід'ємною частиною поставок ядерного палива для роботи ядерних реакторів є елементи системи управління та захисту для реакторів ВВЕР-1000, а саме ПС СУЗ. Без наявності ПС СУЗ (рис.2) неможлива експлуатація реакторів. Але вартість цих елементів значно нижча за вартість ядерного палива і, як правило, їх поставляє виробник ТВЗ. Тому про ПС СУЗ майже не згадують, коли йдеться про забезпечення ядерним паливом АЕС.

У зв'язку з диверсифікацією поставок ядерного палива гостро постало питання про забезпечення альтернативних поставок поглинаючих стрижнів системи управління і захисту (ПС СУЗ) на АЕС

України. З огляду на всю ситуацію та існуючий досвід, ННЦ ХФТІ пропонував ДП «НАЕК «Енергоатом» розпочати власні розробки ПЕЛ для реакторів ВВЕР-1000. Однак на початковому етапі ці пропозиції не знайшли відгуку з боку фахівців ДП «НАЕК «Енергоатом». Тільки коли гостро постало питання забезпечення безпеки сухого зберігання ВЯП на Запорізькій АЕС, НТК ЯПЦ ННЦ ХФТІ за господарським договором було доручено розробити і впровадити у виробництво поглинаючі вставки (ПВ) з нейтронопоглинаючим матеріалом для спорядження ВТВЗ при сухому контейнерному зберіганні. Завдання було виконано, технологія була передана на завод ВП «Атоменергомаш». Науково-технічний потенціал НТК ЯПЦ ННЦ ХФТІ в галузі елементів з нейтронопоглинаючими матеріалами дозволив протягом 10 років виготовити понад 13500 ПЕЛ для поглинаючих вставок (ПС СУЗ низької собівартості), які використовуються в контейнерах ССВЯП ВП ЗАЕС та успішно впровадити розроблену технологію на заводі НСО та ТВП «Атоменергомаш».

На основі досвіду робіт з розробки нейтронопоглинаючих матеріалів, які є основною складовою конструкцій елементів системи регулювання і захисту реакторів, поглинаючих вставок і робіт з диверсифікації ядерного палива для реакторів ВВЕР-1000 України, НТК ЯПЦ розробив і подав на розгляд в ДП «НАЕК «Енергоатом» техніко-економічну пропозицію з проектування, обґрунтування безпеки та організації промислового виробництва поглинаючих елементів (ПЕЛ) і ПС СУЗ для реакторів ВВЕР-1000 України.

**Рис. 2. Зовнішній
вигляд ТВЗ і ПС СУЗ**

Рис.3. Альтернативна конструкція порошкового ПЕЛ реактора ВВЕР-1000, яка розроблена в НТК ЯПЦ

На основі цієї пропозиції, та враховуючи досвід роботи, досягнення і можливості НТК ЯПЦ ННЦ ХФТІ та ВП «АТОМЕНЕРГОМАШ» в області розробок і освоєння технологій виготовлення нейтронопоглинаючих елементів і поглинаючих вставок для сухого сховища відпрацьованого ядерного палива (ССВЯП), в ДП «НАЕК «Енергоатом» видано Наказ № 957 від 21.10.2015 р. «Про організацію в Україні розробок і виробництва ПС СУЗ для реакторів ВВЕР-1000». Кінцевою метою виконання цього наказу була організація виробництва ПС СУЗ на ВП «АТОМЕНЕРГОМАШ».

Організація в Україні розробки і виробництва ПС СУЗ для реакторів ВВЕР-1000 була важливим державним завданням і ще одним кроком до енергонезалежності країни. Економічно доцільним варіантом забезпечення поглинаючими елементами вітчизняних АЕС була організація їх виробництва в Україні.

Для вирішення поставленого завдання – виробництва ПС СУЗ в Україні – НТК ЯПЦ ННЦ ХФТІ вирішив ряд завдань:

- Розробив конструкцію поглинаючого елемента (ПЕ) і ПС СУЗ для реактора ВВЕР-1000. Альтернативна конструкція порошкового ПЕЛ реактора ВВЕР-1000, яка розроблена в НТК ЯПЦ, наведена на рис. 3, а зовнішній вигляд ПС СУЗ наведений на рис.4;

- Розробив технологію виготовлення поглинаючих матеріалів;

- Розробив технологію виготовлення ПЕЛ і ПС СУЗ;

- Створив наукову базу для супроводу розробки та експлуатації ПЕЛ. Провів розрахункові, позареакторні випробування та дослідження на обґрунтування працездатності, надійності та безпеки експлуатації ПС СУЗ. Для проведення розрахунків маємо робочі станції і ліцензійні сучасні нейтронно-фізичні програми SCALE, ALPHA, PHOENIX, ANC і термодинамічну програму Relap5 mod 3.2, які внесені до «Переліку дозволених до використання в АТ «НАЕК «Енергоатом» розрахункових кодів для обґрунтування безпеки ядерних установок;

Рис. 4. Загальний вигляд ПС СУЗ

- З використанням наявного потенціалу ННЦ ХФТІ при фінансовій підтримці НАНУ створив матеріально-технічну базу матеріалознавчих і технологічних розробок елементів активної зони, інфраструктуру, а також лабораторно - технологічні дільниці з технологічним устаткуванням і дослідним обладнанням для реалізації потенціалу НТК ЯПЦ по розробці нейтронопоглинаючих елементів для ядерних установок і забезпечив можливості виготовлення укрупнених партій ПЕЛ та ПС СУЗ до того часу, поки завод при АТ «НАЕК «Енергоатом» не освоїть їх масове виробництво.

- Виготовив спільно з філією «ВП «АЕМ» відповідно до розроблених технологічних операцій укрупнену дослідну партію ПС СУЗ для випробувань в ВВЕР-1000, яка вже другий рік на етапі дослідної експлуатації проходить випробування на філії «ВП РАЕС»;

- Надає послуги з науково-технічного супроводження виготовлення установочної партії при постановці на виробництво на дільниці з виготовлення ПС СУЗ ЗСТЗ філії «ВП АЕМ» м. Жовті Води. В Україні триває впровадження власної розробки технології виготовлення порошкового варіанту ПЕЛ та ПС СУЗ для реакторів ВВЕР 1000, які за конструкцією та матеріалами є співставними зі штатним ПС СУЗ.

Рис.5. Конструкція ПЕЛ з таблетковим поглиначем (в якості альтернативи таблеток титанату диспрозію можуть застосовуватись таблетки гафнату диспрозію)

На сьогодні важко навіть уявити стан нашої енергетики, якби своєчасно не були проведені роботи по диверсифікації поставок ядерного палива і ПС СУЗ для реакторів ВВЕР-1000 України.

Під час розробки нейтронопоглинаючого матеріалу та конструкції ПС СУЗ було використано багаторічний досвід НТК ЯПЦ у галузі науково-технічних досліджень та створення технології виготовлення нейтронопоглинаючих матеріалів у вигляді порошків на основі титанату і гафнату диспрозію, стрижнів металевого гафнію (Hf), а також досвід розробки конструкції ПС СУЗ з підвищеними техніко-економічними характеристиками.

На сьогодні актуальним є створення конструкції ПЕЛ на основі власних науково-технічних розробок ПЕЛ з характеристиками ресурсу та ефективності, які не тільки перевищують характеристики штатної конструкції ПС СУЗ, але і можуть розглядатися як перспективні для застосування в других типах реакторів, в тому числі ММР. Такі розробки базуються на використанні таблеткових нейтронопоглинаючих матеріалів: карбід бору, титанат диспрозію, гафнат диспрозію.

Це дає змогу:

- ▶ збільшити вміст поглиначів нейтронів в ПЕЛ;
- ▶ забезпечити рівномірний розподіл матеріалу поглиначів по висоті ПЕЛа;
- ▶ зменшити вплив поглинаючого матеріалу на деградацію оболонки в процесі експлуатації;
- ▶ автоматизувати процес збірки ПЕЛ.

Збільшити ресурс роботи поглинаючих елементів і ПС СУЗ реактора ВВЕР-1000 можливо також при оптимізації конструкцій ПЕЛ і ПС СУЗ.

До сьогодні у рамках науково-дослідних робіт виконано комплекс матеріалознавчих досліджень та розробок методів порошкової металургії для створення перспективних нейтронопоглинаючих матеріалів таблеткової форми з регульованими показниками густини та фазового стану.

Проведено обґрунтування конструкції ПЕЛ ПС СУЗ реактора ВВЕР-1000 (рис. 5) зі складових, технології виготовлення яких освоєні на підприємствах України та які можуть випускати продукцію в воєнний чи післявоєнний час.

Розроблено технології виготовлення таблеток карбіду бору із регульованою щільністю до 84% від теоретичної, титанату диспрозію та гафнату диспрозію з однорідним фазовим станом та щільністю до 96% теоретичної.

Визначено основні характеристики цих матеріалів таблеткової форми, що визначають можливість застосування їх у складі ПЕЛів у реакторах водо-водяного типу для забезпечення вищої надійності та ресурсу роботи:

- ▶ корозія в теплоносії;
- ▶ механічні випробування таблеток;
- ▶ сумісність матеріалів таблеток і оболонок;
- ▶ поведінка при динамічних навантаженнях;
- ▶ порівняльні розрахунки ефективності поглинання нейтронів ПЕЛ.

Показано, що отриманих даних в результаті виконаних робіт за проектом на етапі наукової дослідницької роботи достатньо, щоб перейти до дослідно-конструкторських робіт на етапі проектування ПЕЛ та ПС СУЗ для конкретних циклів роботи реакторів ВВЕР-1000 або реакторів інших типів.

Роботи по розробці порошкового і таблеткового варіанту ПС СУЗ надзвичайно важливі для функціонування атомної енергетики України і направлені на **імпортозаміщення поставок ПС СУЗ із рф**. Подальша розробка робочого проекту ПЕЛ і ПС СУЗ альтернативної конструкції, а також доповнення технологічної бази для їх виготовлення та проведення необхідних випробувань з подальшим ліцензуванням, є першим кроком на шляху впровадження таких ПС СУЗ як на АЕС України, так і в країнах Європи, що експлуатують радянські реактори ВВЕР-1000. ■

ГРАНІ ТАЛАНТУ

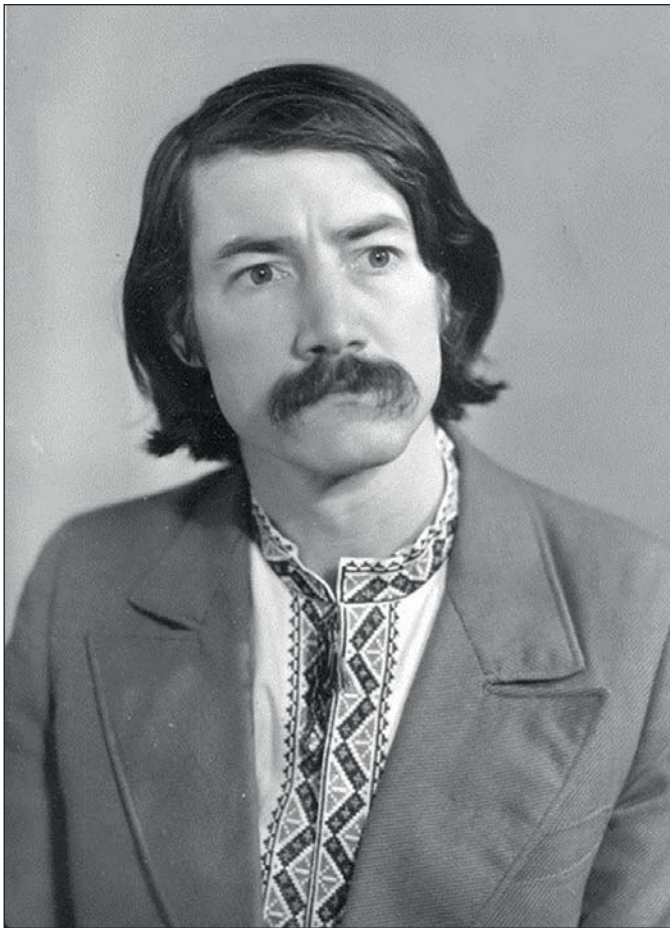

Михась Ткач
письменник,
заслужений
працівник культури України

Час не спинити, і кожна мить нашого життя відходить у минуле, в глибину вічності. І тільки наша пам'ять дає можливість повернутися до того, що відбувалося вчора, згадати добрим словом тих, хто працював на теренах нашої культури і вже покинув цей світ. 17 квітня цього року виповнюється сім років відтоді, як пішов з життя відомий поет, народознавець, глибокий і цікавий дослідник українських народних традицій, історії і культури нашого народу **Микола Ткач**, етнолог, кандидат історичних наук, професор. Пам'ять, як вічність, невиситима. Вона тримає наше серце в любові до первозданних джерел. І вже з відстані часу, усвідомлюємо, що стежки, колись топтані Микола Ткач – твоїми босими ногами, *«то все земля, поза якою тебе нема і не може бути»*. То місцина, куди повертаємось повсякчас, якщо не фізично, то в думках, щоб набратися спраглості і духовної чистоти. Для Миколи Ткача – то село Сахнівка, що на Чернігівщині.

Народився Микола Ткач 4 січня 1942 року, коли село було окуповане німцями. Після війни закінчив Київський інженерно-будівельний інститут. Спершу стверджувався, як будівничий, бо батько, як любив він говорити, півсела хат спорудив. Але так сталося, що доля його вивела на письменницьку і наукову стежу. Майже двадцять років працював у Київському національному університеті культури і мистецтв на кафедрі культурології. Десь у цей час філософія його життя поступово змінювалася. Прийшло усвідомлення потреби визволення людської душі від цивілізаційного рабства, тож вивчав практики систем здорового способу життя, проводив заходи по відродженню народних традицій, досліджував глибини народної культури, давньої писемності, стверджуючись як науковець.

Микола Михайлович на теренах культури – знакова постать, унікальна особистість. Він був творчо одержимою людиною. Багато мав захоплень. Писав поезію, оповідання, видав десятки поетичних книг, зокрема «Відвідини матері» (1980), «Древо» (1988), «Дзвони скляної гори» (1992), «Золоті орелі» (1997), «Не осквернись, душа моя, у слові» (2002), «У світліні неба» (2004), «Непочата вода» (2008), «Вино з тюльпанів» (2012), «Осел у шкурі лева», «Сонячний зайчик», «У володіннях Волоса» (2012), «Земля і люди» (2012), «Час любові і болю» (2016) «Михайлик і Марко» (2015) – книга для дітей, «Цвіт полинь» – книга авторських пісень, «Поезія натхнених рук» (2013) – фотоальбом виробів народного мистецтва. Остання його поетична книга «Вербове коріння», яку він встиг ще потримати в руках. У ній виявився філософський і символічний підтекст, адже латинське *vergum* – то є слово. Поетичні книги «Вино з тюльпанів», «У володіннях волоса» та «Земля і люди» (трилогія) висувалися на премію Тараса Шевченка.

Микола Ткач

Микола Ткач збирав по селах народні пісні, у контексті писемних джерел, етнографічні матеріали (підготував до друку разом з дружиною Надією Данилевською кілька збірок українського фольклору). Його полонила міфологія та ономастика, народні ремесла. Микола займався різьбою по дереву, шив сам собі народний одяг, практикував сиродіство у харчуванні, досліджував старослов'янську писемність. Все це змінило його світогляд.

Вже на початку вісімдесятих минулого століття він проявив себе як талановитий і глибокий дослідник українських народних традицій. А коли збагатився знаннями, то приступив до невмирущого «Слова о полку Ігоревім». Не перекладав і не переспівував безсмертну поему, як інші поети, а зробив наукову реконструкцію – відтворив текст за збереженими словами і виразами чернігівських та інших діалектів. Після чого всі «темні» місця зі «Слова» зникли, поставила ритмомелодика прадавнього звучання – не російською, а українською мовою.

Потім були «Остромирова Євангелія (1056–1057), графічна реконструкція українською

абеткою «Слова о Законі і Благодаті» митрополита **Іларіона**, наукова розвідка «Генеалогія слова», «Володимирові боги: міфологічний зміст та систематизація головних персонажів язичницького культу». Ткачу також належить перший в Україні і світі Словник-довідник «Слово о полку Ігоревім» та багато інших ґрунтовних наукових напрацювань з етнології, міфології, давніх народних традицій, фольклору.

Серед улюблених занять Миколи Ткача хочу нагадати шанувальникам його творчості ще про одну грань таланту – художнє читання, про яке нині мало хто згадує. Згадую один з творчих вечорів: він презентує щойно видану книгу «Слово о полку Ігоревім: реконструкція, переклад, словник-довідник». У актовій залі Національної спілки письменників України повнісінько поважних гостей – письменники, історики, філологи, народознавці. Тут і академік НАН України **Микола Сулима**, і доктор богословських наук, академік **Дмитро Степовик**, і ряд інших відомих людей, письменників, науковців, шанувальників старовини, які працюють в царині української історії і культури. Чути голос бандури – то грає **Тарас Компаніченко**.

Микола сидить за столом, у пошитою його ж руками кептаріку, з-під якого виглядає вишита сорочка. У нього густе і довге волосся з ледь помітною сивиною, на чолі – орнаментована стрічка. Модератор цього заходу лауреат національної премії ім. Т. Шевченка **Микола Шудря** надає йому слово. Ткач встає, якусь мить збирається з думками, нараз починає читати на пам'ять текст «Слово о полку Ігоревім». Очі його засвічуються якимось дивним блиском, голос високий, збуджений. Вимова кожного слова прониклива, виразна, м'яка, рухи рук артистично ритмічні. Читає натхненно і хвилююче. На його устах ніби бентежна пісня далеких пращурів про їхню героїчну боротьбу. У залі цілковита тиша – всі в полоні геніального «Слова».

Микола Михайлович все життя працював над словом, кохався в ньому. Навіть дипломну роботу в будівельному інституті захищав українською мовою, чим викликав неоднозначну оцінку в тодішнього керівництва. Слово стало для нього найглибшим і найпотаємнішим захопленням. Він вважав його космічним явищем, започаткованим Господніми символами. То ж не випадково апогеєм, лебединою піснею його творчості став «Словник говіркових, розмовних, рідковживаних та застарілих слів української мови».

«Словник говіркових, розмовних, рідковживаних та застарілих слів української мови»

Над цим словником Микола працював дуже потужно кілька останніх років, будучи уже тяжко хворим. Він був настільки захоплений цією працею, що при зустрічах у розмові зі мною повсякчас уточнював значення того чи іншого слова, багато з яких береглися в нашій пам'яті з дитинства, але практично не вживалися. І не зважаючи на стан здоров'я просиджував за комп'ютером по кілька годин щодня. У листопаді 2018 року він приїхав до мене в Чернігів уже зовсім безнадійно хворим. Але мав він неймовірну силу волі до життя, до творчості і віру в те, що започатковану працю Господь дасть можливість завершити її. І ця віра підняла його на ноги.

Перші кроки по кімнаті почалися з десяти кроків, а коли зробив п'ятдесят, то знову на початку нового 2019 року сів за комп'ютер. У перших числах квітня з радістю похвалився: «Словник закінчив, вичитую». Проте видати цей словник йому, на жаль, не судилося. Він зверстав його і скинув на флешку за три дні до того, як покинув цей світ. Коли я відкрив її, то від подиву просто розгубився: словник був підготовлений до друку на папері форматом А4 і мав 1700 сторінок шрифтом 14. Мені не вірилося, що такий величезний обсяг роботи, який під силу тільки колективу, могла здійснити одна людина.

За багато років Микола ґрунтовно опрацював величезну кількість лексичного матеріалу, використовуючи діалектні словники регіональних говірок, фольклорні збірники, літературні твори та власні записи, які збирав повсякчас. Це перший в Україні такий словник українських діалектів, який вміщує в собі говірки всіх етнічних груп українців та засвідчує еволюційні та історичні зміни живої української мови в її говірковому розмаїтті.

Після ознайомлення з словником я вважав за свій обов'язок перед пам'яттю брата все зробити, щоб ця унікальна праця не зникла безслідно, а побачила світ. Необхідні були кошти. І я звернувся до голови «Чернігівського земляцтва в Києві» **Віктора Ткаченка**, де Микола майже 20 років очолював Менське відділення, і той вирішив це питання позитивно.

Пам'ятник Миколі Ткачу на його могилі в с. Сахнівка

Значимість літературної і культурологічної спадщини Миколи Ткача належить ще осмислити і оцінити як нашим сучасникам, так і майбутньому поколінню. Адже він був охоронцем українських традицій, як і багато інших подвижників духу, завжди щиро і послідовно захищав нашу мову і культуру, боровся за Україну і українство, вболівав за те, аби збереглася генетична пам'ять нашого народу, його духовність і багатовікові традиції. ■

ЖОДНОГО ДНЯ БЕЗ ЧИСЛА π !

Іван Андронов

доктор фіз.-мат. наук,
проф. кафедри астрономії,
професор кафедри
Вищої математики
Одеського національного
морського університету

Важко уявити значення числа π (пі) для земної (та й будь-якої) цивілізації. Принаймні з приблизно моменту винаходу колеса, а згодом і посуду, труб, бочок, зброї, радіохвиль та безлічі інших застосувань, навіть якщо більшість користувачів майже й не здогадуються, що тут наука закопана.

Математичні та інтелектуальні поціновувачі кажуть, що « π » – це не просто 3.14. Це міст між геометрією та нескінченністю ∞ , ірраціональна краса, що пронизує наш Всесвіт.

Вікіпедія дає кілька альтернативних дат для святкування числа пі.

Немає приводу ігнорувати жодну із них :) Не прогавайте!

За американською формою запису, 3 місяць 14 число 15 годин (далі «оминаємо» 9) 26 хвилин 53.5 секунди 3.1415926535....

Індуси для інженерних розрахунків використовують дріб 22/7 (може бути інтерпретовано, як 22 липня), що відповідає й староегипетським знанням. Звісно, також використовувалась Вікіпедія та пошук в Інтернет.

А ось, що підготовлено, частково, за допомогою гуглівського ШІ, який доброзичливо називають Близнюками, бо таке сузір'я астрономи називають латиною **Gemini**.

Популярне зображення, яке обіграє цей каламбур: гра слів між грецькою літерою π та англійським словом pie (пиріг), оскільки вони звучать абсолютно однаково. Відкриється в новому вікні www.ubcu.co.in. Це головна причина, чому в День числа **Пі** (14 березня) у всьому світі прийнято пекти та їсти пироги.

Математики жартують, що це єдиний день у році, коли « π » – це не ірраціональне число, а цілком їстівна страва! Ще один цікавий факт: якщо записати дату у форматі 3.14 і подивитися на це число у дзеркалі, то цифри нагадуватимуть слово PIE. Смачного вам Дня **Пі**!

Зі святом! Число π — це, мабуть, найвідоміша математична константа, і гонитва за його точністю триває вже тисячоліття. Від мотузок із вузлами до сучасних суперкомп'ютерів – людство пройшло шлях від «приблизно 3» до трильйонів знаків.

Ось таблиця ключових історичних наближень π :

Автор / Джерело Рік (прибл.)	Дріб/ Метод	Значення Вірні знаки
Стародавній Єгипет ~1650 до н.е.	$(16/9)^2 = 256/81$ Майже квадратура круга	3.1604 (1 знак)
Архімед ~250 до н.е.	22/7	3.1428... (2 знаки)
Птолемей ~150 н.е.	377/120	3.14166... (3 знаки)3
Цзу Чунчжі – 480 н.е.	355/113	3.1415929... 6
Аль-Каші 1424	Геометричний	16 знаків
Людольф ван Цейлен 1596	2^{62} - кутник	35 знаків
Джон Мечін 1706	Ряд арктангенсів	100 знаків

Чому ці дробли особливі?

22/7 (*Архімед*): Найвідоміше шкільне наближення. Воно настільки популярне, що 22 липня (22/7 у форматі день/місяць) святкують «День наближеного числа Π ».

355/113 (*Цзу Чунчжі*): Це напрочуд точне раціональне число. Воно дає похибку лише в 0.000000267, що є неймовірним результатом для V століття.

Ряд *Лейбніца*: Математично красивий, але практично жадливий. Щоб отримати лише 10 вірних знаків за допомогою формули $\frac{\pi}{4} = \arctan(1) = 1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \dots$, вам довелось б додати близько 5 мільярдів доданків! Втім, це класичний приклад ряду, що сходиться умовно. Він правильний, але не ефективний. Адаже легко можна згрупувати по два та перевести цей ряд у $2 * \left(\frac{1}{1*3} + \frac{1}{5*7} + \frac{1}{9*11} + \dots + \frac{1}{(2n-1)*(2n+1)} + \dots \right)$ чи взяти арктангенс від числа, меншого за 1.

Чому це корисно для обчислення π ? На зорі математичного аналізу ці значення використовували для методу багатокутників. Периметр описаного навколо одиничного кола n -кутника дорівнює $2n \cdot \operatorname{tg}\left(\frac{\pi}{n}\right)$, що і дає наближення до довжини кола (2π).

Найпростішим є $n=4$, бо $\operatorname{tg}\left(\frac{\pi}{4}\right) = \operatorname{tg}(45^\circ) = 1$, але $\arctg(1) = \frac{\pi}{4}$ обчислювати, напр. за формулою Лейбніца, є дуже повільним та неефективним процесом. Краще вже розкласти у той самий ряд, але не для 1, а меншого аргумента. Наприклад, для $n=6, 8, 12, 16$, значення $\tan\left(\frac{\pi}{n}\right) = \frac{1}{\sqrt{3}} \approx 0.577350269\dots$, $\sqrt{2} - 1 \approx 0.414213562, \dots$ $2 - \sqrt{3} \approx 0.267949192\dots$, $\sqrt{4 + 2\sqrt{2}} - (\sqrt{2} - 1) \approx 0.198912367\dots$

Так, останній ряд теж можна обчислювати через ряд *Мак-Лорена*, і кожен елемент суми буде у ≈ 25 разів менше попереднього.

Втім, *Джон Мечін* у 1706 році зробив справжній прорив. До нього люди мучилися з геометричними побудовами або повільними рядами, а він знайшов спосіб «обігнати» природу числа π за допомогою тригонометрії. Його формула базується на властивостях арктангенса (функції, що повертає кут за його тангенсом):

$$\frac{\pi}{4} = 4 * \arctan\left(\frac{1}{5}\right) - \arctan\left(\frac{1}{239}\right)$$

До речі, $4 * \operatorname{atan}(1)$ (також atan , arctan) було в усіх мовах програмування. Тому, із усією комп'ютерною точністю, ще 30 років тому (коли ще не з'явилася константа π , як окрема константа) це був найшвидший шлях для визначення цієї змінної, хоча деякі чужі рекомендації були давати $\pi = 3.1415926535$ (далі просто не запам'ятовував).

Срїнівасу Рамануджан – людина, яка «бачила» математику уві сні та спілкувалася з нескінченністю напрому, а його формули – це справжній витвір мистецтва. Він запропонував кілька неймовірно швидких рядів, що сходяться. Найвідоміший із них він опублікував у 1914 році. Формула Рамануджана виглядає дещо лякаючи, але її ефективність вражає:

$$\frac{1}{\pi} = \frac{2\sqrt{2}}{9801} \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(4k)!(1103+26390k)}{(k!)^4 396^{4k}}$$

Чому це важливо? Швидкість: Кожен новий доданок (k) у цій сумі дає одразу 8 нових правильних знаків після коми. Для порівняння: ряд Лейбніца, потребує сотень ітерацій лише для одного знака.

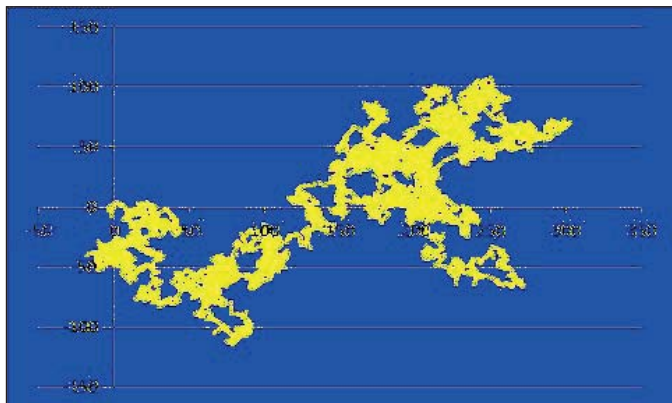
Саме на основі ідей Рамануджана брати Чудновські розробили свій алгоритм, яким сьогодні користуються суперкомп'ютери для встановлення світових рекордів. Магія чисел: Число 9801 у знаменнику – це 99^2 . Звідки воно там взялося? Для Рамануджана це було очевидним, для решти світу – це математична магія. Цікавий факт: Рамануджан також знайшов просте наближення, яке майже ідентичне значенню π :

$$\pi \approx \sqrt[4]{9^2 + \frac{19^2}{2^2}} \approx 3.14159265\dots$$

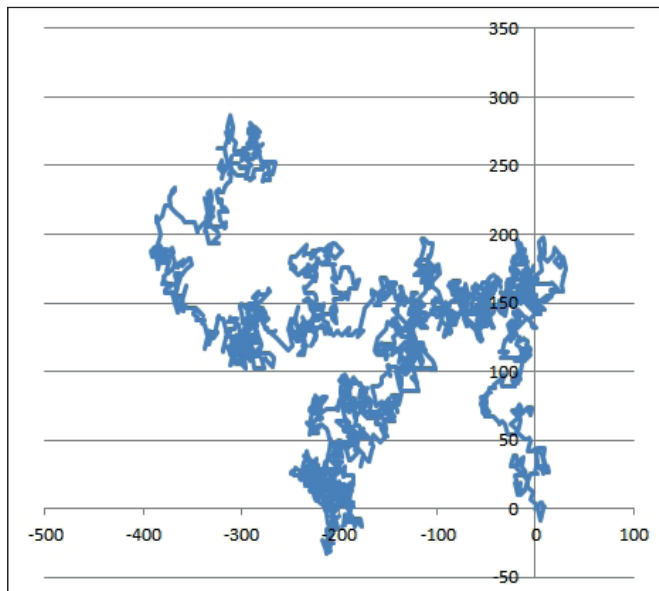
Це дає 8 правильних знаків, використовуючи лише звичайний корінь четвертого степеня!

Наразі рекорди встановлюються алгоритмами на кшталт Чудновського. Вже обчислено понад 100 трильйонів знаків. Це не має практичного значення для фізики (для розрахунку орбіти супутника з точністю до міліметра вистачить і 15 знаків), але це чудовий тест для потужності «заліза».

У Інтернеті є навіть програми, які шукають будь-які числа, зокрема, день народження у форматі РРММДД чи іншому - десь ця послідовність та знайдеться – не у першій тисячі, так у мільйоні, мільярді чи трильйоні, ... Чи є у цьому масиві ваша особлива дата (наприклад, день народження)? Напишіть її у форматі ДДММ чи навпаки ММДД й запитуйте! Для пошуку подібних «числових збігів» (їх часто називають *Pi-Search*) існують спеціальні ресурси, що індексують перші кілька мільярдів знаків числа π - *Pi Search Engine* (найпопулярніший інструмент) та *The Pi-Search Results* (дозволяє шукати дати у різних форматах).

Цифри від 0 до 9 мають середнє 4.5. Це число було віднято від кожної цифри, а пари дали зміщення по х та по у. В залежності від кількості пар, змінюються такі картинки-траєкторії. Конкретно для цієї цифрової собаки, взято 3000 цифр числа пі

Приклад: мій день народження – 0416 починається з **4 558-го** знака після коми, 600416 – з **1 905 528-го** знака, 19600416 – з **123 358 141-го** знака...

«Статистика – вона така». Теоретично, у середньому, будь – яка послідовність має з'являтися раз на 10^m (m знаків у номері, що шукаємо). 0416 з'явилося майже вдвічі раніше за 10000, але інші – пізніше за 10^6 (майже вдвічі) та 10^8 . В кожного, своя нумерологія співпадинь.

Є точка Ричарда Фейнмана – це знаменита послідовність із **шести дев'яток** поспіль у десятковому записі числа π . Вона з'являється на **762-й** позиції після точки, а наступний раз – значно пізніше – на позиції **193 034**, але значно частіше, ніж раз на мільйон. Можна знайти у записі першої тисячі цифр.

Втім, комусь може й вистачити пошуку у текстовому редакторі у файлі із першим мільйоном цифр числа пі...

Мнемоніка – довжина слів відповідає цифрам. Вперше українською мовою: **Оце я знаю і ціную прекрасно, пі – відомі цифри нам довгі назавжди** (3.14159265358..)

Цифри будь-якого ірраціонального числа можна використовувати, як псевдо-випадкові. Тобто, вони є такими, як ϵ . Але їх послідовність аперіодична. Вище розглядали, де знаходяться довгі послідовності. Колись, до скорочення годин на теорію ймовірності, задавав і таку практичну задачу – розподіл відстані між однаковими цифрами. Це геометричний розподіл, для 10 цифр, для кожної очікуємо в середньому відстань 10. Але насправді, може бути й поспіль (як число Фейнмана 999999), так і дуже далеко. Статистика. Рівномірний розподіл для окремої групи цифр,

трикутний – для суми або різниці. Якщо розглядати розподіл кількості цифр при розбитті послідовності на рівні групи, то буде біноміальний розподіл, який перейде у розподіл Пуасона (якщо брати не одну цифру, а групу цифр, ймовірність появи якої буде менша). Від'ємний біноміальний розподіл, та будь-який. ■

Наочно про ймовірність. Красота математики!

Число π (лише перші 1000 знаків після десяткової точки):

1415926535	8979323846	2643383279	5028841971
6939937510	5820974944	5923078164	0628620899
8628034825	3421170679	8214808651	3282306647
0938446095	5058223172	5359408128	4811174502
8410270193	8521105559	6446229489	5493038196
4428810975	6659334461	2847564823	3786783165
2712019091	4564856692	3460348610	4543266482
1339360726	0249141273	7245870066	0631558817
4881520920	9628292540	9171536436	7892590360
0113305305	4882046652	1384146951	9415116094
3305727036	5759591953	0921861173	8193261179
3105118548	0744623799	6274956735	1885752724
8912279381	8301194912	9833673362	4406566430
8602139494	6395224737	1907021798	6094370277
0539217176	2931767523	8467481846	7669405132
0005681271	4526356082	7785771342	7577896091
7363717872	1468440901	2249534301	4654958537
1050792279	6892589235	4201995611	2129021960
8640344181	5981362977	4771309960	5187072113
4999999837	2978049951	0597317328	1609631859
5024459455	3469083026	4252230825	3344685035
2619311881	7101000313	7838752886	5875332083
8142061717	7669147303	5982534904	2875546873
1159562863	8823537875	9375195778	1857780532
1712268066	1300192787	6611195909	2164201989

СУМНИЙ ЕКСТРИМ АБО ПРОГУЛЯНКА ПО РУЇНІ

Костянтин Буркут
канд. філ. наук,
вчений секретар
Відділення літератури,
мови та мистецтвознавства
НАН України,
м. Київ

Хомутецький палац належав дипломатові, письменнику, перекладачеві **Івану Матвійовичу Муравйову-Апостолу**, нащадку українського гетьмана **Данила Апостола** по материнській лінії. Він отримав палац у спадок від двоюрідного брата **Михайла Даниловича Апостола**, що помер у 1816 році. Саме з ім'ям Івана Матвійовича пов'язують осучаснення, розширення і добудову в камені дерев'яного палацу, відомого ще в 1770-і. Любив він жити красиво і з комфортом.

Усі його сини від першого шлюбу – **Матвій, Сергій, Іполит** – були членами таємних товариств, які мали на меті повалення в Росії абсолютизму та знищення кріпацтва. Пізніше учасників таких організацій стануть називати декабристами. У хомутецькому маєтку проходили зустрічі декабристів, тут бували **М. Бестужев-Рюмін, П. Пестель, М. Лорер**.

Доля круто обійшлася з нащадками Івана Матвійовича. Під час повстання Чернігівського полку загинув Іполит (за одними даними – застрелився, не бажаючи здаватися в полон, за іншими – вбитий картеччю). Сергія, як одного з керівників декабристського руху, разом із П. Пестелем, **К. Рилєєвим**, М. Бестужевим-Рюмінім та **П. Каховським** стратили. Як відомо, мотузка, на якій він висів, обірвалася, але помилування, яке практикували в подібних випадках, не сталося: **Сергія Муравйова-Апостола** повісили повторно. **Матвія** засудили до двадцяти років каторжних робіт, згодом скоротивши термін до п'ятнадцяти; каторжні роботи, за наказом **Миколи I**, одразу замінили довічним поселенням у Сибіру. У 1856-му, вже за часів **Олександра II**, його було амністовано і поновлено в правах. Він дожив до глибокої старості і помер 1886 року.

Загальний вигляд палацу Муравйових-Апостолів

Стіна, що руйнується

Садибу ж Іван Матвійович передав синові від другого шлюбу, **Василію**. Від нього вона перейшла до його вихованиці, **Ольги Василівни**. У 1884 вона вийшла заміж за **Станіслава Костянтиновича Гартінга**, він і став новим господарем хомутецького маєтку

Після Жовтневого перевороту маєток націоналізували. У палаці в 1920-му відкрили агропрофшколу. Через десять років її перетворили на технікум свинарства. Назва навчального закладу протягом останніх майже ста років існування змінювалася. Нині він іменується Хомутецьким фаховим коледжем Полтавського державного аграрного університету.

Ці факти, вичитані в різних джерелах, виринають у пам'яті по дорозі з Миргорода в Хомутець. Їду подивитися на палац і прогулятися парком колишньої панської садиби.

– Палац хочеш побачити? А чого так рано? З маршрутки? – засипає мене питаннями сторож коледжу **Іван Васильович**. Він працює тут давно і йому є про що розповісти. Згадує Іван Васильович старі часи, коли в тоді ще доглянутій будівлі проводилися заняття; коли була там кімната-музей декабристів, радить подивитися фільм про **М. Гоголя** кінця 1980-х «Генеральна репетиція» зі **Б. Ступкою, Л. Перфіловим, Б. Брондуковим**, деякі сцени якого знімали на території садиби. Щедро ділиться спогадами і про візит нащадків Муравйових-Апостолів до колишнього маєтку пращурів. Розповідає про те, як підпирав палями другий поверх палацу, аби той не завалився.

Тильна сторона палацу

Це вже спогад з порівняно недавнього минулого: навчання тут припинилося десь у кінці ХХ-го – на початку нинішнього століття, саме тоді помітили перші ознаки руйнування будівлі.

Зараз палац перебуває у жалюгідному стані. З фасадного боку він виглядає ще не дуже критично – облізла штукатурка на стінах, дірки в даху, забиті дерев'яними дошками вікна, поламаний металевий бортик на покрівлі одного з флігелів. Але це все дрібнички порівняно з тим, що ви побачите з протилежної сторони будівлі, а також усередині, якщо, звісно, ризикнете увійти. Я не раджу, бо перебування в небезпечній зоні загрожує життю і здоров'ю, як про те попереджає листок формату А4, приліплений під охоронною табличкою, на якій написано, що перед вами пам'ятка історії національного значення.

Власне вхід до будівлі (звісно, якщо можна назвати входом діру у стіні) знаходиться з тильного боку. Дивлячись на цю частину палацу, особливо виразно бачиш, що він тримається на чесному слові, (а ще на кількох палицях, якими Іван Васильович з помічниками підпер кесонну стелю колись, мабуть, однієї з найкрасивіших його кімнат.

В інтер'єрах інших зал теж можна помітити залишки розкоші: ліпний герб Муравйових-Апостолів, ажурні люстрові розетки, скромно і вишукано розписану стелю, комин Всюди панує запустіння. Стіна однієї з кімнат вигнута назовні. Крізь колишній кут цієї зали видніються паркові дерева. Таке навіть у кіно не часто побачиш!

Колишній дуб-трійця

Інтер'єри другого поверху набагато скромніші. Сюди ведуть не дуже надійні сходи, дістатися до яких можна по гнилих дошках, в котрих деінде стирчать іржаві цвяхи чималого діаметру і довжини. Хороший вид на парк з вікон другого поверху навряд чи вартує витрачених зусиль.

Побував я і в колишньому актовому залі навчального закладу, потрапив туди через порожній віконний отвір. Зал або, як інколи його називають, клуб прибудували до палацу за радянських часів. Тут демонструвалися фільми, проводилися різні урочистості та розважальні заходи... Їх свідками були мовчазні тепер щербате піаніно і така ж стара та вкрита порохом колонка. Валяються на підлозі листки сценарію якогось вечора, підпирає стіну вицвілий плакат на пошану вчителів. Величезний пролом у стелі довершує безрадісну картину занедбаності.

Прогулянка парком мала би подарувати бодай трохи позитивних емоцій, але тут мені не пощастило. Головну його принаду – знаменитий дуб-трійцю, про який згадують ледь не в усіх публікаціях, присвячених старовинному маєтку, – я так і не побачив у всій красі. Він утворився з трьох близько посаджених дубів, які потім зрослися в один. За легендою, їх посадив Іван Матвійович Муравйов-Апостол на честь трьох

своїх синів. Одне з дерев, що виростили зі спільного кореня, тепер лежить на землі. Дуб-трійця перетворився на дуб-двійцю... Сталося це в останній літній день 2024 року. Один із викладачів коледжу, стараючись показати, що я маю честь розмовляти зі справжнім науковцем, навіть назвав точний час падіння дерева – 15.34. Що ж, слід віддати йому належне: фіксація фактів – одна з властивостей вченого. Головне, щоб вона була правильною.

От і розповів я вам про подорож до колишньої панської садиби в Хомутці.

– *Нуднувато*, – дорікне мені розчарований відсутністю пригод читач.

І справді, цього разу я не заблукав, не заночував просто неба (і таке зі мною колись було), мене не затримували для перевірки документів, ба навіть з аварійної будівлі вийшов неушкодженим. Цю ж історію я розповів передусім для того, щоб показати, як пам'ятка історії національного значення стає пам'яткою байдужості та безпорадності...

А пригода мене таки не оминула: 20 кілометрів до миргородського вокзалу довелося йти (мабуть, правильніше було б сказати – долати) пішки: не пощастило цього дня з автостопом. Втім це ще більш нудна історія... ■

СИЛА ЛЮБОВІ, ВІРНОСТІ І МИЛОСЕРДЯ

ЖИТТЯ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ЛЮДМИЛИ МОРОЗОВОЇ

Людмила Морозова – жінка із великою силою духа, сильна під час випробувань, чуйна та милосердна до людей, чесна і вимоглива в своїх пошуках у мистецтві.

Протягом свого довгого життя вона щиро і самозречено робила важливі справи з любов'ю до України та своїх співвітчизників.

Олена Шапіро
мистецтвознавиця,
м. Київ

Людмила Морозова народилася у місті Києві 6 липня 1907 р. Свій родовід вона веде із шляхетного польського дворянського роду **Зарембів**, предки мешкали на Полтавщині. По батьківській лінії серед родичів були іноземці – німці і французи. Сам батько народився вже на Україні; за фахом був адвокатом, працював в уряді гетьмана **Павла Скоропадського**. Зібрав цікаву колекцію з творів мистецтва. У грудні 1918 він був змушений виїхати за кордон, за іншою версією – розстріляний більшовиками. Мати **Тетяна Євгенівна Морозова**, спочатку працювала вчителькою, потім на посаді інспекторки жіночих шкіл міста Києва. У родині виховувалися дві доньки – **Людмила** та прийомна **Анастасія**.

Людмила Морозова

З дитинства Людмила захопилася мистецтвом, вже у 14 років почала самостійно малювати. Серед перших робіт – власний автопортрет та копія автопортрета **Рафаеля Санті**. Побачивши у дитини здібності до образотворчого мистецтва, батьки віддали Людмилу на навчання до відомої київської художниці **Ганни Крюгер-Прахової**¹, яка працювала викладачем у Київському художньому училищі, а у 1921 році разом із **Михайлом Козиком** заснувала студію пластичних мистецтв. Людмила успішно закінчила Першу приватну жіночу гімназію Олександри Дучинської², де вчителем історії була **Наталія Полонська**³, яка стала докторкою історичних наук та написала близько 200 наукових праць з історії Запоріжжя та Південної України. Людмила Морозова духовно зблизилася з Полонською, і саме завдяки її впливу гаряче захопилася історією та культурою Стародавньої Греції. Протягом всього життя вона підтримувала та фінансово допомагала своїй вчительці.

¹ Анна Августівна Крюгер-Прахова (1876–1962) – українська художниця і педагогиня, дружина Миколи Прахова.

² Олександра Тимофіївна Дучинська (1858–1934 р.) – українська педагогиня, директорка першої приватної жіночої гімназії в Києві Авторка української читанки і хрестоматії для недільних шкіл та шкіл для дорослих.

³ Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (1884–1973) – українська науковиця, історикня, археологиня, архівістка, докторка історичних наук, дійсна членкиня Наукового товариства імені Шевченка.

Людмила Морозова на даху Михайлівського
Золотоверхого собору 1934 рік

Після закінчення гімназії від 1925 до 1927 р. навчалася в художньо-індустріальній профшколі, де малюнок і народний орнамент викладав засновник української професійної художньої освіти **Василь Кричевський**⁴. Потім поступила до Київського художнього інституту, де навчалася у майстерні відомого живописця, професора **Федора Кричевського**⁵. Він намалював портрет своєї учениці, що згодом увійшов до збірки Третьяковської галереї. Творчі здібності Людмили сформувалися під впливом відомих мистців-викладачів: **М. Козику, Ю. Михайліва, К. Єлеви**, які орієнтували своїх учнів на провідні модерні течії європейського живопису.

Молода мисткиня глибоко вивчала національну культуру, захоплювалася давніми пам'ятками, зокрема давньоруською архітектурою. Брала участь у дослідженнях історика архітектури, мистецтвознавця **Іполита Моргілевського**⁶, малювала Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий собор, Успенський собор Києво-Печерської Лаври, Андріївську і Трьохсвятительську церкви. У липні-листопаді 1932 вона разом із мистецтвознавцем та археологом **Миколою Макаренком**⁷ та його дружиною **Анастасією Федоровою** працювала художницею в археологічній експедиції у Маріуполі.

⁴ Василь Григорович Кричевський (1872–1952) – український художник, архітектор, графік, заслужений діяч мистецтв УРСР. Доктор мистецтвознавства, професор. Автор Державного Герба УНР (1918 р.)

⁵ Федір Григорович Кричевський (1879–1947) – український художник і педагог, один із засновників і перший ректор Української академії мистецтва.

⁶ Моргілевський Іполит Владиславович (1889–1942) – український мистецтвознавець, історик архітектури, педагог, професор, член-кореспондент Академії архітектури.

⁷ Макаренко Микола Омелянович (1877–1938) – український археолог і мистецтвознавець, дослідник культурних пам'яток різних історичних епох. Став жертвою сталінського терору, вбитий у тюрмі через відмову у 1934 р. підписати акт про знесення Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Руїни Михайлівського Золотоверхого собору

Коли радянська влада у 1930-х роках намагалася зруйнувати безцінні давньоруські святині Києва, небайдужа Людмила Морозова встала на захист національної спадщини. Микола Макаренко тоді відмовився поставити свій підпис під актом знесення Михайлівського Золотоверхого собору для будівництва на його місці Урядового центру, за це його арештували та вбили у тюрмі. Вона підтримувала позицію вчених, які добивалися рішення влади зберегти безцінні мозаїки та фрески шляхом демонтажу напередодні знесення храму. Дякуючи зусиллям цих науковців, вийшла постанова від Політбюро ЦК КП(б)У за 11 квітня 1934 р. з наказом розпочати роботи по зняттю фрагментів монументального оздоблення храму. Людмила Морозова близько до серця прийняла трагедію знищення храму і на власні очі з висоти даху Софійського собору спостерігала страшний вибух, що зруйнував Михайлівський Золотоверхий.

Людмила Морозова відкрито виступала на захист сакральних святинь України, вона також була проти вивезення пам'яток українського мистецтва до російських музеїв. За цю боротьбу та за релігійність художниці, яка малювала твори на християнську тему, її кілька разів відраховували з Художнього інституту, але дякуючи

захисту і авторитету відомих професорів знову поновлювали на навчання. У спогадах мисткиня писала: «Зустрічаючись із близькими людьми, ми щоразу прощалися, бо могли завтра вже не побачитися». У 1930-х роках прізвище художниці було внесено до списку неблагонадійних НКВС.

Сван з трубкою
(фото з колекції Джеймса Гатрі Гарборда).

У 1936 році Людмила Морозова взяла участь у науковій експедиції під керівництвом професора Іпполита Моргілевського на Кавказ – до країни гірських сванів. На територію Сванетії можна було потрапити лише через вузькі гірські стежки, які місцеві жителі у разі небезпеки завалювали камінням. Вона стала першою українською жінкою, яка побувала у цій країні-фортеці, де панував феодальний родовий устрій. Художниця малювала картини із зображенням живописних краєвидів та архітектурних перлин.

Після повернення, вона поїхала на пленер до села Кирилівка, де жила у родині племінника поета **Тараса Шевченка – Харитона Шевченка**, та створила низку творів, присвячених 125-річчю з дня народження видатного українського поета. Людмила також багато мандрувала Полтавою, надихалася мальовничими краєвидами сел Яреськи та Сутінки на річці Псел. За картину «Полтава» мисткиня отримала широке визнання серед колег-художників та критиків.

У 1936 році Людмилу Морозову запросили взяти участь у виставці українських мистців, де вона показала картину «Дівчина і гуси», а наступного року два її краєвиди експонувалися на виставці «Квітуча Україна».

Людмила Морозова. Автопортрет 1930-тих років

Людмила Морозова. Букет на вікні. 1940-ві роки.

Л. Морозова. Софія. Вид з балкону 1943 р.

Твори Людмили Морозової належать до імпресіоністичного напрямку, художниця малювала широкими мазками дуже швидко та емоційно. Переважна більшість її картин намальовані у ніжних пастельних тонах та наповнені силою першого миттєвого враження. Серед творів раннього періоду згадаємо картини «Автопортрет у рожевому» 1930-х років, «Сванетія. Местія» 1936 р., «Падаючу башту» 1936 р. Мисткиня також залишила живопис періоду Другої світової війни, що сьогодні має історичне значення: краєвиди «Зруйнований Київ» 1943 р. та «Дрезден» 1944 р.

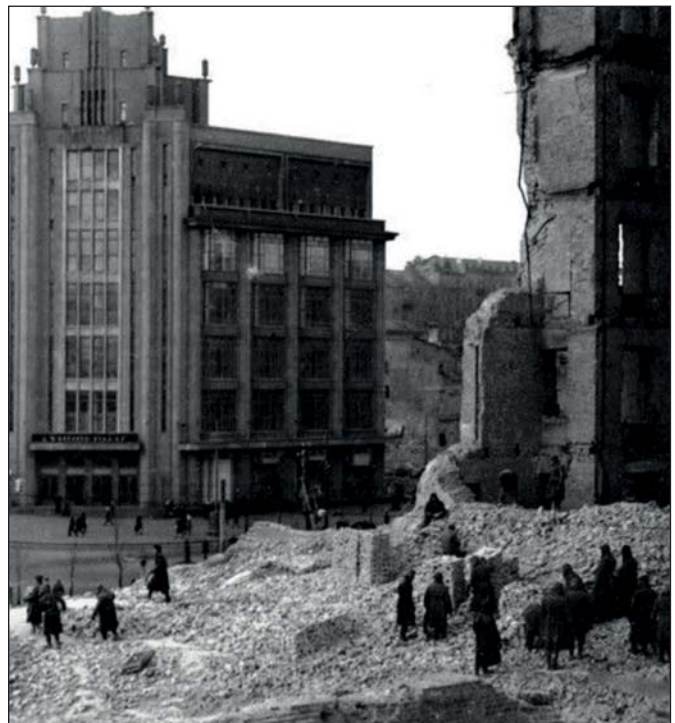

Дрезден після бомбардування під час Другої світової війни

Л. Морозова. Св. Софія взимку 1943 р.

Під час Другої світової війни Людмила Морозова спочатку перебувала в окупованому Києві. До сьогодні збереглися її пейзажі того періоду: «Св. Софія з балкона Стрілецької вулиці», «Св. Андрій весною», «Св. Андрій з Подолу», «Свята Софія взимку». Незважаючи на жахи війни, вона продовжувала малювати і навіть намагалася продавати картини заради прожитку: *«за одну картину моя мама діставала маленьку пляшку молока, кілька картоплин та один часник. Хліба ми не мали»*.

Руїни центру Києва під час Другої світової війни

Людмила Морозова. Автопортрет у червоній блузі
1956 р.

У 1943 році художниця вимушено залишила рідний Київ і протягом одного року жила у Львові, де активно займалася творчістю. У 1944 році художниця разом із своєю мамою виїхала до Німеччини, де під час бомбардування Дрездена втратила більше ста своїх полотен. Потім вони вирушили до Карлсбада та Пльзена. Кілька років Людмила Морозова разом із мамою перебувала в американських таборах для переміщених осіб у Ашаффенбурзі, Франкфурті-на-Майні, Берхтесгадені. У таборах Людмила Морозова продовжувала малювати, її доробок того періоду зараз знаходиться по державних та приватних колекціях Німеччини та в українських музеях. У таборі Ашаффенбурга мисткиня пройшла курс навчання у технічній школі, де у 1948 році здобула спеціальність художниці з комерційної плакатної та рекламної справи. Згодом вона змогла отримати дозвіл на виїзд до США. Але її мати не дожила до цього – вона померла 31 грудня 1950 р.

В Америці Людмила Морозова спочатку оселилася у своєї приятельки на українському Давтауні біля Нью-Йорку, потім мешкала в знайомих у містечку Іст Мідов. Вона влаштувалася працювати хатньою робітницею, і вже через рік змогла зняти квартиру на Джамейці біля Нью-Йорку, де проводила із друзями літературно-музичні вечори. У період, коли важко було забезпечити свої фінансові потреби, працювала в «American Express», але відчувала себе виснаженою і безпорадною. Своє призначення реалізувала у викладанні живопису та малюнку в американській мистецькій школі, де працювала протягом 22-х років.

Людмила Морозова. Автопортрет.
1960-ті роки

У 1950-х роках творчість мисткині отримала заслужену винагороду. Під час виставки американських художників Людмилу Морозову нагородили відзнакою за твір «Автопортрет», а на інших виставках вона здобула ще дві медалі. В Українському літературно-мистецькому клубі на Манхеттені в 1956 році відбулася спільна виставка живописних творів Морозової та скульптури *Сергія Литвиненка*, де мисткиня представила 122 картини українського, німецького та американського періодів. Вона стала членкинею Об'єднання митців-українців та Літературно-мистецького клубу в Нью-Йорку.

Незважаючи на всі труднощі життя у діаспорі, Людмила Морозова завжди активно допомагала своїм друзям та знайомим, які жили у злиднях. Зокрема, за участі відомого піаніста *Святослава Ріхтера*⁸ вона допомагала своїм гімназійним приятелькам, які у важкі післявоєнні часи знову повернулися до Києва. Художниця також опікувалася киянами *Наталією Полонською-Василенко* та *Аркадієм Грабовецьким*⁹, які доживали свій вік у будинках для людей похилого віку в Німеччині. Протягом 10 років Людмила Морозова писала листи та надсилала подарунки внуку відомого художника Іллі Рєпіна – *Гаю Рєпіну*, який був сліпим і прикутим до ліжка у шпиталі Регенсбурга в Німеччині.

Людмила Морозова час від часу проводила благодійні художні виставки своїх творів. Вона організувала спеціальний Фонд для відбудови Михайлівського Золотоверхого собору. У 1990-х роках, після відновлення національної святині, ім'я Людмили Морозової було викарбовано золотими літерами на мармуровій дошці біля центрального входу до собору.

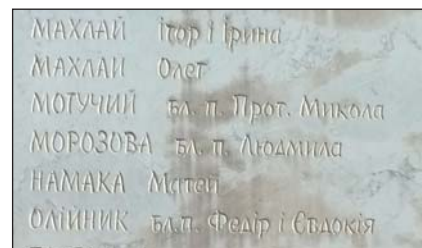
Л. Морозова. Богородиця Діво, нам Україну храни

У 1962 році Людмила Морозова придбала собі будиночок у Гантері в штаті Нью-Йорк та влаштувала там галерею, де зберігалося близько 600 її полотен. На гонорар з продажу 150 творів на персональній виставці у 1964 році художниця поїхала до Греції. Там вона надихалася красою пейзажів та церковними мозаїками і фресками візантійських майстрів. Людмила захоплювалася «землею Еллади» ще за часів навчання у гімназії, тому знову і знову приїжджала до Греції взимку та навесні протягом 1965–1966, 1976–1977, 1984–1985 та 1987–1988 років. В Афінах мисткиня придбала Біблію, яку потім зберігала протягом всього життя. Під час мандрівок вона захоплено працювала на пленері та створила великі цикли краєвидів. На творах невеличкого формату можна побачити сліпучо-білі будівлі та давні руїни у селі Ліндос, щедре сонце і прозоре синє небо над краєвидами островів Санторині, Міконос, Родос.

⁸ Святослав Теофілович Ріхтер (1915–1997) – український піаніст та громадський діяч німецького походження.

⁹ Аркадій Федорович Грабовецький (1865–1952) – український державний діяч, депутат Державної ради І скликання від Київської губернії.

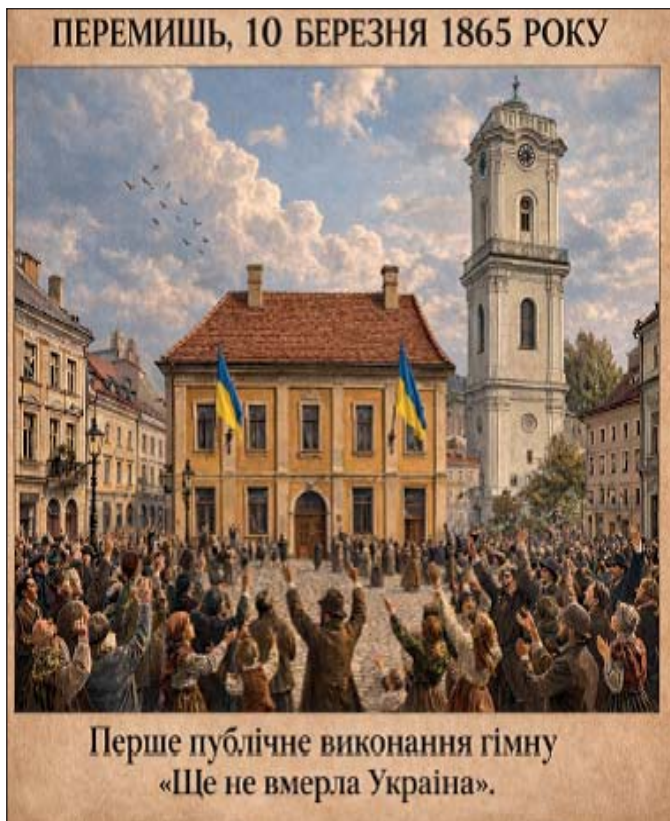
Протягом всього життя Людмила Морозова – красива, тендітна жінка шляхетного походження – зберігала в своєму серці велику силу любові, вірності і відданості, справжнього милосердя до нужденних і скорботних. Вона завжди відчувала єдність із однодумцями, прагнення активно діяти, щоби зберегти для нащадків національну сакральну спадщину. Вона знаходила цю силу в своїй душі, бо зовнішні обставини часто були непереборно важкими, жорсткими і трагічними. Попри свій доволі скромний достаток та відсутність сім'ї, вона знаходила можливість дієво допомагати ближнім – коштами, добрим словом, нарешті просто своєю дружбою. Навіть за океаном, на великій відстані від України, Людмила Морозова всім серцем захопилася справою відтворення відомої київської святині – Михайлівського собору, хоча на той час уже точно знала, що ніколи не побачить на власні очі відбудований храм. І останнім її рішенням було повернення до рідної землі. Згідно за заповітом художниці, яка померла напередодні свого 90-літнього ювілею 1 березня 1997 р. у Гантері (США), поховали її в Києві, на Берковецькому кладовищі.

Пам'ятна дошка на Михайлівському соборі з іменами меценатів

Посмертна виставка відбулася в 1994 р. у галереї «World Wide Art Gallery» в Нью-Йорку. Більше 150 творів художниці, а також цінну колекцію фарфору і власний архів передано до України. Значна частина живопису мисткині передана до музею української діаспори в Києві, інші картини зберігаються по державних та приватних збірках і галереях в Німеччині, Австралії, Великобританії, Канаді, Греції, США. ■

Репродукції картин Л. Морозової – з колекції музею української діаспори (філії Музею історії міста Києва). Документальні фото – з інтернету.

10 березня 1865 року в центрі польського міста Перемисьль, у готелі «Під провидінням», який знаходився на дільниці «Владиче», відбулася дуже важлива подія для громади міста Перемисьля та й загалом для України – тоді вперше прозвучав твір композитора **Михайла Вербицького** на слова поета **Павла Чубинського** «Ще не вмерла України ні слава, ні воля».

У XIX столітті будівля готелю слугувала українським народним домом для громади Перемисьля. У день 10 березня тут було проведено перший вечір, присвячений четвертій річниці смерті **Тараса Шевченка**. Була започаткована традиція щорічних Шевченківських концертів, які з того часу проводяться по всій Україні. Останнім номером на «вечорниці в пам'ять Тараса» у Перемислі була виконана пісня «Ще не вмерла Україна». Виконав її катедральний хор міста під керівництвом **Анатолія Вахнянина**. Це було перше публічне виконання пісні, яка згодом стала державним гімном України.

За часів УНР та ЗУНР пісня стала національним гімном. Піку своєї популярності гімн України набув під час Помаранчевої революції 2004 р., особливо під час Революції гідності 2013–2014 рр. «Ще не вмерла...» співали на Майдані щогодини. Мільйони людей відчували духовну силу, впевненість у тому, що треба стояти, аби вибороти право на життя в європейській країні. Національний Гімн об'єднував протестувальників у хвилини найжорстокіших протистоянь.

І тепер наш славний гімн надихає бійців-захисників України на боротьбу з агресором. Нехай він об'єднує всіх нас у досягненні спільної мети – Перемоги та відновлення нашої квітучої України:

**Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануємо й ми, браття, у своїй сторонці! ■**

Ігор Гук

хірург-трансплантолог, громадський діяч,
доктор медицини, професор,
іноземний член НАНУ

ВІД РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ

Вітаємо **Рустема Скибіна** — видатного кримськотатарського художника-кераміста, з отриманням звання Народного художника України.

Пан Рустем – дослідник орнаментики та майстер, який відроджує традиційне гончарне мистецтво Криму. Розробив авторський стиль «Quru Isar», відомий у світі як сучасний бренд кримськотатарської культури. У Фейсбуці він написав: «Крим живе в мені, а я живу ним. Звідти починається все, що я роблю, робив і робитиму. Для людей, для ідентичності, для пам'яті цієї землі. Вчора Президент України Володимир Зеленський відзначив мене званням Народного художника України.

Це визнання для всіх, хто відмовився забути. Сьогодні це особ-

ливо важливо, коли земля ще окупована, а ідентичність стала спротивом. Дякую тим, хто бачить у цьому сенс. Дякую тим, хто бореться за існування цього сенсу. Дякую родині та близьким, які завжди поруч і тримають мій тил. Дякую своєму Учителю, який допоміг відчувати ту любов і зв'язок з Батьківщиною. Дякую Україні за нашу спільну пам'ять і майбутнє. Дякую нашим ЗСУ, завдяки яким у нас є можливість працювати і творити». ■

*Шановні друзі, надсилаю Вам два листа-відгука від моїх колег на нашу з **Радимом Губанем** статтю про **Сергія Подолинського**, надруковану у «Світогляді» №1 за цей рік. У відгуках вміщені пропозиції щодо належного вшанування видатного українського вченого.*

*З повагою,
Володимир Кампо*

Вельмишановний Володимире Михайловичу!

Постать Сергія Подолинського дійсно заслуговує на те, щоб бути в авангарді нашого інтелектуального дискурсу, особливо зараз, коли ми заново відкриваємо світові українську суб'єктність. Сергій Подолинський – це дійсно «європейський геній» України, чия спадщина сьогодні потребує не лише вивчення, а й широкої популяризації на державному та міжнародному рівнях. Ваше запитання про увіковічнення пам'яті є надзвичайно влучним. Подолинський був мислителем планетарного масштабу, тож і заходи мають бути відповідними – на стику науки, освіти та

публічного простору. З огляду на масштаб Вашого дослідження я підготувала кілька пропозицій щодо вдосконалення пам'яті про вченого, які могли б бути реалізовані в межах ширшої наукової та культурної спільноти:

1. Державно-символічний рівень – топоніміка та комеморація. Ініціювати перед відповідними органами місцевого самоврядування (зокрема, у Києві чи рідних для вченого місцях) назву вулиць чи площ на честь Сергія Подолинського. Також доречним було б встановлення меморіальної дошки на фасадній частині будівель, історично пов'язаних із його діяльністю.

2. Філателія та нумізматика. Подати пропозицію до НБУ та «Укрпошти» щодо випуску ювілейної монети або серії марок, присвячених видатним українським мислителям-природознавцям, де постать Подолинського посіла б чільне місце.

3. Науково-інституційний вимір: академічна серія видань. Сприяти виданню повного зібрання праць Подолинського (або тематичних антологій) під егідою Національної академії наук України чи провідних наукових інституцій. Сучасне коментування його ідей з позиції соціоекологічної економіки та права було б надзвичайно актуальним.

4. Національна наукова премія або стипендія. Заснувати щорічну премію чи стипендію імені Сергія Подолинського для молодих науковців, які досліджують питання сталого розвитку, енергетики та української інтелектуальної історії.

5. Освітній та медійний простір: цифрова платформа (Online-архів). Створити багатомовний цифровий ресурс, де будуть зібрані його праці, біографічні матеріали та сучасні дослідження про нього. Це зробить його ідеї доступними для світової наукової спільноти.

6. Просвітницький цикл. Підготувати серію коротких відеолекцій або подкастів про Подолинського як про українського попередника сучасних концепцій «зеленої енергетики» та соціального ладу. Це дозволить вийти за межі академічного середовища до ширшої аудиторії.

7. Міжнародна репрезентація: дипломатичні заходи. Організувати презентації Вашої статті та ідей Подолинського в українських культурних центрах за кордоном (зокрема у Франції та Швейцарії, де він працював). Це підкреслить тяглість української інтелектуальної присутності в Європі ще з XIX століття.

Володимире Михайловичу, Ваша праця – це вже великий крок до відновлення історичної справедливості. Переконана, що ці ініціативи могли б стати логічним продовженням Вашого дослідження на рівні наукових товариств та державних інституцій.

З глибокою повагою,
Тетяна Слінько
м. Харків

Шановний пане професоре.

Дозвольте поділитися кількома пропозиціями щодо належного вшанування постаті Сергія Подолинського, які, на мою думку, могли б бути

реалізовані зокрема в польському науковому та публічному просторі.

Передусім вважаю доцільним підготувати та видати польською мовою вибір його праць із належним науковим коментарем. Така публікація дозволила б повернути Подолинського до європейського інтелектуального обігу та зробити його ідеї доступними ширшому колу дослідників.

По-друге, варто було б організувати міжнародну наукову конференцію, присвячену його спадщині – у вимірі як економічної думки, так і конституціоналізму та екологічної філософії. Це створило б платформу для міждисциплінарного діалогу українських і польських учених.

По-третє, цікавою формою увічнення його пам'яті могло б стати започаткування регулярної польсько-української лекції або наукової премії імені Сергія Подолинського, що відзначала б дослідження на стику природничих і гуманітарних наук.

По-четверте, у містах Польщі, де активно розвивається українське академічне та культурне середовище, можна було б розглянути можливість надання його імені вулиці, аудиторії або науковому центру – однак із належним супроводом освітніх ініціатив, хоча з огляду на різні стереотипи це може бути дуже складно.

Нарешті, корисним було б створення двомовної (українсько-польської) виставки, присвяченої життю і творчості Подолинського, яка могла б експонуватися в університетах і наукових установах.

Переконаний, що подібні заходи сприятимуть не лише вшануванню цієї видатної постаті, але й поглибленню українсько-польського наукового діалогу: нас поєднає спільний ворог, який винищував все і нищить сьогодні.

На завершення дозвольте висловити Вам найщиріші побажання міцного здоров'я, невичерпної енергії та подальших творчих успіхів. Прошу також передати найкращі побажання здоров'я та благополуччя Вашій дружині.

Вірю у перемогу України та відновлення справедливого миру, заснованого на праві і свободі. Нехай ця перемога стане утвердженням тих цінностей, за які боролися такі люди, як Сергій Подолинський. ■

З глибокою повагою
Андрій Стець,
Польща